

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ПОЛІТИКИ ЄС:
ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ
ВИМІРИ**

МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією О. І. Брусиловської, І. М. Коваля

ОДЕСА
ОНУ
2019

УДК 327-043.86(4-672ЄС)
П278

Рецензенти:

Лукаш Донай – проф., д. політ. н., проф. кафедри міжнародних відносин Познанського державного університету імені Адама Міцкевича, Польща;
Юрій Макар – проф., д. іст. н., зав. кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна;
Юрій Мацієвський – проф., д. політ. н., проф. кафедри політології та національної безпеки Національного університету «Острозька академія», Острогож, Україна.

Рекомендовано до друку вченою радою ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 2 від 29 жовтня 2019 р.

Усі права захищено. Розповсюдження й тиражування без офіційного дозволу видавництва заборонено.

П278

Перспективи розвитку політики ЄС: глобальні та регіональні виміри : монографія / колектив авторів ; за заг. ред. О. І. Брусилівської, І. М. Ковалюка. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. – 200 с.

ISBN 978-617-689-353-0

DOI: 10.18524/978-617-689-353-0

У монографії досліджено перспективи розвитку політики ЄС через її окремі регіональні та глобальні виміри (політику щодо східноєвропейських країн, РФ, МЕРКОСУР, Сирії, США, СПБО, РСМД, посередництва та миротворчості). За останні роки вплив ЄС збільшився, водночас зріс скептицизм щодо його подальшого розширення. Віддалення ЄС від США, залучення ЄС до процесів «Арабської весни» та погіршення відносин Росії й ЄС зменшило його зовнішньополітичні можливості. Національні інтереси окремих країн-членів досі переважають; найближчим часом збережеться статус-кво, доки ЄС не завершить внутрішні перетворення, що дозволить йому чіткіше окреслити свою позицію в системі міжнародних відносин.

Видання призначено для всіх, хто цікавиться міжнародними відносинами – від студентів до експертів.

УДК 327-043.86(4-672ЄС)

ISBN 978-617-689-353-0
DOI: 10.18524/978-617-689-353-0

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
<i>(Коваль І. М.)</i>	
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК МІЖНАРОДНОГО АКТОРА: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС	7
<i>(Брусиловська О. І.)</i>	
РОЗДІЛ 2. ІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ	20
<i>(Глебов С. В.)</i>	
РОЗДІЛ 3. ВИДИ НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ГЕОПОЛІТИЧНІ МОДЕЛІ ЄС	34
<i>(Волкова Я. О.)</i>	
РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ ЄС НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	49
<i>(Задорожня А. Г.)</i>	
РОЗДІЛ 5. ВІДНОСИНИ ЄС – РФ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРОГНОЗИ	73
<i>(Брусиловська О. І.)</i>	
РОЗДІЛ 6. ВІДНОСИНИ ЄС – МЕРКОСУР: МІЖКОНТИНЕНТАЛЬНИЙ ДІАЛОГ	93
<i>(Вакарчук К. В.)</i>	
РОЗДІЛ 7. ПОЛІТИКА ЄС ЩОДО СИРІЇ ПІСЛЯ 2011 РОКУ	107
<i>(Захарченко А. М.)</i>	
РОЗДІЛ 8. ВІДНОСИНИ ЄС ТА США ЗА ПРЕЗИДЕНСТВА Д. ТРАМПА	121
<i>(Дубовик В. А.)</i>	
РОЗДІЛ 9. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПБО ЄС У КОНТЕКСТІ ЧИННИКА ТРАНСАТЛАНТИЗМУ	142
<i>(Романова О. В.)</i>	

РОЗДІЛ 10. ПОЗИЦІЯ КРАЇН ЄС ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ РСМД	158
<i>(Сіновець П. А.)</i>	
РОЗДІЛ 11. ПОСЕРЕДНИЦТВО ТА МИРОТВОРЧІСТЬ ЄС	172
<i>(Шелест Г. В.)</i>	
ВИСНОВКИ	190
<i>(Коваль І. М.)</i>	
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	195

ПЕРЕДМОВА

Сучасний світ, а значить і світова політика, змінюється у прискореному темпі. Глибина трансформацій усвідомлена ще не всіма й не до кінця. Однак зміна міжнародного порядку денного вже стала фактом. У певному сенсі всі ми вже живемо у іншому політичному світі. На фоні виникнення ще одної глобальної сили (Китаю) та зниження зацікавленості подіями в тому чи іншому регіоні провідного глобального актора (США), Європейський Союз опинився у складній стратегічній ситуації. У серпні 2019 р. французький президент Е. Макрон у виступі перед дипломатичним корпусом зазначив, що епоха гегемонії Заходу добігає кінця. У цих умовах ЄС слід було б активніше шукати нові стратегії у світі, який створюється у наш час.

Тому сучасні політологи-міжнародники приділяють щоразу більше уваги вивченню прогностики – науки, що охоплює методологію дослідження динаміки та перспектив розвитку різноманітних процесів і явищ міжнародного життя. Не обійшли проблему вивчення перспектив політики ЄС й представники одеської школи міжнародних відносин. Для нас вирішальним у виборі методології дослідження зовнішньої політики – предмету наших багаторічних досліджень – став той фактор, що від рівня прогнозування насамперед залежить ефективність планування та управління, а науково обґрунтовані прогнози для нашої країни є однією з гарантій передбачуваного розвитку конкретних подій і міжнародно-політичних процесів загалом.

Зовнішньополітичне прогнозування засноване на передбаченні перспектив щодо суб'єктів, явищ і процесів у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики. Воно є джерелом повноти інформації про загальну атмосферу у світі, регіоні, країні; про тенденції, напрями розвитку й чинники, що стимулюють певні події; сприяє винайденню нових можливостей суспільно-політичного розвитку.

Побудова сценаріїв є найпоширенішим засобом прогнозування, за допомогою якого більш-менш точно можна передбачити розвиток політичних подій. Завдяки такому засобу можна виявити логічну послідовність подій, беручи за основу реальну або задану ситуацію. У сценарії (словесному описі прогнозованої ситуації) зосереджуються на зв'язках між подіями, критичних точках, де впливи можуть бути непропорційно вагомими.

Отже, метою колективної монографії є виявлення основних тенденцій щодо перспектив розвитку політики ЄС через дослідження її окремих регіональних та глобальних вимірів. Серед завдань можна виокремити

такі: виявлення особливостей ЄС як міжнародного актора в сучасному науковому дискурсі; дослідження впливу європейської регіоналізації на інтеграційну політику ЄС; аналіз впливу націоналізму на геополітичні моделі ЄС; опис впливу ЄС на трансформацію східноєвропейських країн; дослідження еволюції СПБО у контексті чинника трансатлантизму; аналіз позицій країн ЄС щодо питання РСМД; виявлення особливостей посередництва та миротворчості ЄС; виявлення основних проблем відносин ЄС – РФ, ЄС – МЕРКОСУР, ЄС – США, ЄС – Сирія тощо. Монографія зосереджена на тих напрямках розвитку перспектив політики ЄС, які протягом років досліджували у своїх наукових пошуках співробітники кафедри міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова. Структурно робота складається з трьох блоків (теоретичного, регіонального, глобального) та одинадцяти розділів, кожний з яких висвітлює окремий напрям зовнішньої політики ЄС.

Наша наукова розвідка розрахована на всіх, хто цікавиться зовнішньою політикою та міжнародними відносинами – від студентів до експертів.

РОЗДІЛ 1

**ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ЯК МІЖНАРОДНОГО АКТОРА:
СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС**

Брусиловська О. І.

Європейський союз (ЄС) є одним із найнезвичайніших суб'єктів у світовій політиці, і це викликає численні наукові дискусії щодо його моці й призначення. Розглянемо сучасні концепції, що є найактуальнішими для дослідження основних векторів зовнішньої політики ЄС та перспектив їх розвитку.

1. Концепція сили / моці

Аналіз зовнішньої політики глобальних акторів неможливо проводити, не занурюючись у наукові дискусії щодо сили / моці. Саме ці категорії розглядає у своїй праці Томс Ростокс, досліджуючи політику ЄС та РФ у регіоні Нової Східної Європи (НСЄ). Розглянемо його головні аргументи.

Визначення моці / сили. Від Ханса Моргентау пішло твердження, що міць – це валюта міжнародних відносин і що «міжнародна політика, як і вся політика, є боротьбою за силу... Якими б не були кінцеві цілі міжнародної політики, міць – це завжди найближча мета». Хоча дехто може не погодитися із цим твердженням, але мало хто зважить на те, щоб ігнорувати важливість моці / сили у світовій політиці. Роберт Даль підкреслив, що сила має конфронтуючий елемент, вбудований у неї, тому він визначає силу як здатність «А» подолати опір «В» у гонитві за «цілями А». Таким чином, сила відрізняється від впливу, сила – це здатність протистояти іншим і долати опір інших. Сила є передумовою для гарантування безпеки й дає можливість протистояти небажаному зовнішньому впливу. Карл Дойч визначив силу як «здатність превалювання в конфліктах і подолання перешкод» і як «позначення здатності змінити розподіл результатів». Хоча сила найчастіше розглядається як здатність / можливість, вона по суті є «психологічними відносинами між тими, хто здійснює її, і тими, над ким вона здійснюється». Леслі Гелб пише, що «сила – це уявний армрестлінг» [3, с. 9]. Прояви сили можуть тільки частково бути виявлені шляхом спостереження видимих взаємодій, вони, імовірно, будуть просто верхівкою айсберга. Мойзес Наїм стверджує, що нинішні перетворення у світовій політиці можуть бути розглянуті через призму розпаду сили: «У 21-му столітті силу легше одержати, складніше використовувати й легше втратити ...Бої за міць

інтенсивні, як ніколи, але вони приносять збитки». Якщо це правильно, то примусові форми сили буде набагато важче використовувати й, імовірно, вони принесуть тільки короткострокові досягнення. Розпад влади може бути поганою новиною для колективних дій, тому що «світ, у якому гравці мають достатньо влади, щоб блокувати ініціативи всіх інших, але ніхто не має права нав'язати кращий курс дій, – це світ, де рішення не ухвалюються, ухвалюються занадто пізно або згладжуються до своєї неефективності». Отже, вирішувати проблеми регіональних конфліктів, поширення зброї масового знищення й зміни клімату буде важче, якщо взагалі можливо [3, с. 10].

Чотири види моці / сили. Як стверджує Роберт Кеохейн, потрібно розрізнати визначення «сили» та її проявів. Наше розуміння проявів сили поглибили Петр Бахрах й Мортон Барац, а Майкл Барнетт і Раймон Дюваль розробили класифікацію чотирьох видів сили – обов'язкова, інституційна, структурна й продуктивна сила. *Обов'язкова сила* – це більшість звичайних аспектів сили, а саме: здатність «А» загрозувати чи дати матеріальний стимул для того, щоб дістати згоду «Б». Це спосіб, яким сила звичайно проявляється у світовій політиці. Актори з більшими матеріальними можливостями розглядаються як потужні, але краще озброєння не завжди корисне в досягненні перемоги (СРСР у Зимовій війні з Фінляндією, США у В'єтнамі, Афганістані й Іраку). *Інституційна сила* – це здатність контролювати те, якими будуть питання на порядку денному й відповідно ухвалювати рішення. Так само володіння правом вето для підриву рішень організації теж є видом сили [3, с. 11]. За своєю суттю це можливість одних учасників впливати на переконання й інтереси інших. Стівен Льюк припустив, що «сила найбільш ефективна, коли її менш видно». Тут метою є зміна інтересів, а не тільки поведінки тих, проти кого сила застосована. *Структурна сила* визначена Барнеттом і Дювалем як «структурна конституція», тобто виробництво й відтворення внутрішньо зв'язаних позицій субординації або панування. *Продуктивна сила* є «конституцією усіх соціальних суб'єктів з різними соціальними повноваженнями за допомогою системи знань і дискурсивної практики широкого масштабу». Барнетт і Дюваль стверджують, що «такі категорії, як «цивілізований», «ізгой», «європейський», «нестабільний», «західний» і «демократичний» представляють продуктивну владу, тому що вони генерують асиметричність соціальних можливостей. Використання продуктивної влади є важким процесом, але вжиті одного разу, такі категорії мають тривалий ефект [3, с. 12].

Сила як авторитет. Девід Лейк розрізняє два типи сили – примус і авторитет. Примусом «А» може загрозувати іншим задля виконання

своїх вимог. Примус схожий на тверду силу, що так само містить у собі економічну міць. Незважаючи на загальне твердження, що міжнародні реалії анархічні, Лейк нарікає, що насправді вони досить ієрархічні, настільки, що політична влада опирається на фундамент «соціального контракту». Лейк описує цей контракт у такий спосіб: «Сила відносин ґрунтується на суспільному договорі, ґрунтується на обміні між правителем і підпорядкованим; «А» надає політичний наказ, але для «Б» є компенсація втрати свободи; так само «Б» має право виявляти якесь обмеження на поведінку «А», що необхідно для забезпечення порядку». Таким чином, сила відносин ґрунтується на наданні міжнародного порядку. Потужні актори можуть видавати накази, тому що вони здатні створювати й підтримувати політичний порядок, який буде прийнятний для всіх акторів, які є частиною цього порядку [3, с. 13]. Тобто їх сила базована на їх авторитеті.

М'яка сила. Джозеф Най-молодший був ключовим протагоністом концепції м'якої сили за останні два десятиліття. За Наєм, тверда сила містить у собі військові й економічні можливості, у той час як м'яка сила включає й інші, менш відчутні виміри моці. Най визначив м'яку силу як «здатність формувати переваги інших», і ця здатність залежить, у першу чергу, від привабливості власника сили. Най пише, що «країна може одержати бажані результати у світовій політиці, якщо інші країни будуть надихатися її прикладом, прагнучи до такого ж рівня процвітання. У цьому сенсі так само важливо встановити умови залучення інших, змусити їх шляхом погрози або застосування військової чи економічної сили. Цей аспект влади – одержання того, чого прагнеш, від інших – я називаю м'якою силою». Отже, ключовим аспектом м'якої сили є привабливість країни. Едвард Карр стверджував, що сила думки – у доповненні до військової й економічної сили – це одна із ключових форм моці. Най і Карр відрізняються у своїх поглядах на те, чи може пропаганда бути ефективним інструментом. Най відкидає корисність пропаганди, а Карр стверджує, що пропаганда може бути досить ефективним інструментом керування, принаймні, у недалекій перспективі. Ця концепція була підтримана Росією й Китаєм. У відповідь Най розкритикував їхню здатність збільшувати і проектувати м'яку силу через відсутність їх привабливості для публіки в ліберальних демократіях [3, с. 14]. Ростокс вважає, що Най увібрав у концепцію м'якої сили інституційний та структурний види сили, тоді як тверда сила Ная схожа на обов'язковий вид (погрози, заохочення, військові й економічні можливості). Дженіс Меттерн, критикуючи концепцію м'якої сили, стверджує, що вона не є окремою формою влади: «М'яку силу не слід порівнювати

із твердою силою, її треба сприймати як її продовження». Карнес Лорд, як критик концепції Ная, писав, що тверда сила використовується для генерації м'якої [3, с. 16]. Л. Гелб вважає, що «м'яка сила означає майже все», тому що включає не тільки лідерство, переконання, цінності, але й військову силу, «й усі види господарських операцій за участю грошей, які використовують для примусових цілей» [3, с. 17]. Попри численну критику концепції Ная, навіть реалісти, такі як Карр і Моргентау, зізналися, що міць була не тільки військовою й економічною. Моргентау заявив, що одним із джерел сили є «повага і любов до людей чи установ» і що сила може чинити тиск також через «авторитет чи харизму людини або служби». Отже, для того щоб мати вплив на поведінку інших, важливими елементами сили є залучення, вплив на суспільну думку в інших країнах, можливість бути прийнятим як діяч із авторитетом, формувати соціальні категорії суб'єктів світової політики. Тому Ростокс пропонує проаналізувати ключові питання, пов'язані з кожною з форм м'якої сили.

Привабливість. Першорядне значення у привабливості мають три аспекти. По-перше, намагаючись оцінити привабливість актора, потрібно почати з його оцінки. Пасивна привабливість описує «буття», а не «дії». Іноді бути «сяючим будинком на пагорбі» виявляється цілком життєздатним варіантом для впливу на поведінку інших; уряди розуміють, що вони можуть підняти міжнародне становище, активно формуючи свій імідж за кордоном. По-друге, іноді привабливість за кордоном є лише фасадом, не відповідаючи домашнім реаліям. Привабливість може бути справжньою тільки тоді, коли країни чесно демонструють свої погляди. Таким чином, тоталітарні й авторитарні режими часто показують свій кращий бік, щоб генерувати «м'яку силу» за рубежем, але в епоху інформаційних технологій важко сховати себе справжнього. Проте таким способом можна домогтися успіху в короткостроковій перспективі. По-третє, для оцінки привабливості країни потрібно поставити запитання: що робить цю країну привабливою за рубежем? Так можна визначити імідж країни. Треба розрізняти економічну модель країни, політичні цінності, культуру, інші можливі джерела привабливості. Іноді ці елементи м'якої сили можуть працювати один проти одного. Отже, для дослідника, що пише про привабливість, Ростокс рекомендує ставити такі запитання: наскільки ЄС покладається на свою привабливість у відносинах із східними сусідами? Чи намагався ЄС проектувати свою привабливість за кордоном? Чи збігається вона з реальністю? [3, с. 20].

Перевага сили думки. Привабливість дозволяє впливати на суспільство й еліту інших держав. Але є відмінності у мірі впливу: вплив може бути настільки сильним, що громадськість виступить проти

цього впливу; сила може також працювати тільки проти якоїсь частини населення іншої країни. За таких обставин є можливість виникнення конфлікту між країнами. Таким чином, можна сказати, що градус впливу є дуже важливим аспектом. Для оцінки сили думки дослідник має поставити запитання: чи намагався ЄС впливати на думку населення НСЄ? Що використовувалося? Чи успішно? [3, с. 21].

Авторитет. Традиційно великі держави намагаються створювати регіональний політичний порядок або самі по собі, або разом з іншими державами. Основна мета – створення зони стабільності навколо себе. Авторитет відіграє ключову роль у контексті зовнішнього впливу ЄС. Країни Балтики прийняли авторитет країн ЄС в обмін на право прийняття рішень серед 28-ми членів Союзу. Спроби Росії встановити свій авторитет над ними відкидалися. Що стосується Молдови, України, Грузії, то їх ставлення до авторитету ЄС дотепер не вирішене. Щоб оцінити вплив авторитету ЄС, дослідникові треба поставити такі запитання: чи намагався ЄС установити свій порядок на територіях НСЄ? Якщо так, то який соціальний контракт він зміг запропонувати? Чи успішні ці спроби? Які елементи свого порядку ЄС намагається встановити на цих територіях? [3, с. 22-23].

Інституціональна сила. Використання інституціональної сили часто ніхто не відслідковує через її багатобічний характер. Крім того, ця сила використовується іноді так, що виключає питання, завдяки яким її використання можна відстежити. На думку Ростокса, можуть бути поставлені запитання про спроби впливу на поведінку інших акторів через багатобічні установи: Чи використовував ЄС інтернаціональні інститути щодо країн НСЄ? Чи були ці спроби успішними? Яким інститутам надавалася перевага? [3, с. 24].

Розпад сили. Розпад сили дозволяє досліджувати вплив сили на спроможність акторів. Сьогодні думки про розпад сили розділилися на дві ідеї. Одна з них про те, що сильним стало складніше одержати потрібний результат. Друга – що слабким стало простіше протистояти сильним. Поширеною є думка, що в Європі сила Росії опинилася на підйомі, тому що Європа постраждала від світової економічної кризи й боргового навантаження. Дослідник має відповісти на запитання: Як це позначилося на країнах НСЄ? Хіба зросла спроможність Росії? Хіба поменшав вплив ЄС? [3, с. 25]. На нашу думку, запитання, які сформулював Ростокс, досліджуючи політику ЄС у Східній Європі, допомагають і в дослідженні інших напрямків СЗБП ЄС.

2. Концепція «Великої стратегії» ЄС

Враховуючи широкий спектр політики ЄС і складні вимоги, які стоять перед ним, Майкл Сміт пропонував обговорювати роль ЄС у контексті «Великої стратегії». По-перше, він запропонував обговорення діяльності ЄС як глобального гравця: чи відповідає вона трьом основним компонентам «Великої стратегії»: фізична безпека, економічне процвітання, значення плану. По-друге, обговорення змісту великих стратегічних цілей ЄС на трьох рівнях: внутрішньому, регіональному і глобальному. По-третє, обговорення реалізації ЄС своїх стратегічних цілей в умовах конкуренції з іншими глобальними гравцями [4, с. 148].

«Велика стратегія» ЄС – це основний план, який інтегрує політику й ресурси ЄС для захисту й просування своїх основних життєво важливих інтересів. Враховуючи високі витрати на збройні сили у порівнянні з іншими ресурсами, «Велика стратегія» ЄС може застосовувати їх у крайньому разі й коли є максимальний шанс на перемогу. ЄС наразі має широкий спектр інших невоєнних ресурсів, які можуть забезпечувати його інтереси.

Вони містять у собі різні форми «м'якої» сили, такі як:

- 1) економічна влада (доступ на ринок, фінансова допомога, санкції);
- 2) цивільна сила (дипломатія, юридичні / судові місії, місії доброї волі);
- 3) етична сила (заохочення прав людини, верховенство закону, демократія);
- 4) сила притягання (приклад для інших, заохочення для потенційних держав-членів) [4, с. 148].

Як ми бачимо з таблиці, деякі методи політики (наприклад, AFSJ, Шенген і ЄПС) вирішують кілька стратегічних цілей.

ЄС як міжнародний актор виріс у порівнянні із ситуацією, яка була 20 років тому. Багато елементів політики ЄС може розглядатися в якості складових загальної стратегії існування ЄС як глобального політичного суб'єкта або навіть, на думку М. Сміта, як *великої моці*. Науковець робить висновок, що ЄС зіштовхнеться зі зростаючими проблемами з іншими основними учасниками, такими як США, Китай і Росія, оскільки «Велика стратегія» містить сама у собі глобальну політичну конкуренцію [4, с. 154].

3. Концепція зовнішнього керування

Наразі з усіх акторів тільки з Російською Федерацією ЄС вступив у безпосередню конфронтацію за лідерство в пострадянському регіоні. Тому необхідно приділити увагу феномену ефективності стратегії ЄС, яку в літературі прийнято називати «зовнішнім керуванням».

Реалізація великої стратегії ЄС (головні приклади)

	Внутрішній рівень	Регіональний рівень	Глобальний рівень
Фізична безпека	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення членства в ЄС критеріями вступу; - Європейський суд справедливості (ЕСІ), - Європол; - розвиток Простору свободи, безпеки й правосуддя (AFSJ); - принцип «солідарності» у разі збройної агресії 	<ul style="list-style-type: none"> - головні цілі / бойові підрозділи; - інфраструктура СЗБП (CFSP); - СЗБП місії; - Європейська політика сусідства (ENP); - «чотири спільні простори» та «дорожні карти» ЄС - РФ; - принцип «солідарності» у разі збройної агресії 	<ul style="list-style-type: none"> - підтримка боротьби зі ЗМУ (WMD); - інфраструктура СЗБП; - СЗБП місії; - механізми протидії цивільним кризам; - протидія відмиванню грошей, організованій злочинності й тероризму
Економічне процвітання	<ul style="list-style-type: none"> - Єдиний європейський ринок (SEM); - спільна валюта (євро); - Простір свободи, безпеки й правосуддя; - Шенгенська зона; - Пакт стабільності; - захист певних секторів спільними ініціативами 	<ul style="list-style-type: none"> - вибірковий умовний доступ на ринок через Eugo-Med / ЄПС програми; - технічна допомога сусідам по регіону; - обслуговування ЄАВТ/ЄЕП (EFTA/EEA); - двосторонні угоди із ключовими сусідами; - «чотири спільні простори» та «дорожні карти» ЄС - РФ 	<ul style="list-style-type: none"> - підтримка СОТ (WTO) і пов'язаних із ним торговельних режимів; - підтримка різних режимів фінансування / розвитку; - Lome / АСР допомога; - відносини стратегічного партнерства з великими державами
Значення плану	<ul style="list-style-type: none"> - Хартія основних прав людини ЄС; - Простір свободи, безпеки й правосуддя; - Шенгенська зона; - захист культурної різноманітності 	<ul style="list-style-type: none"> - політичні умови ЄПС, плани дій угоди про співробітництво із сусідами; - підтримка Ради Європи і Європейської конвенції з прав людини; - «чотири спільні простори» та «дорожні карти» ЄС - РФ 	<ul style="list-style-type: none"> - підтримка прав людини в ООН; - гаузеві ініціативи (н., щодо зміни клімату, недоторканності приватного життя, заборони смертної кари)

Цитується за: *M. E. Smith, «Power, purpose and the EU's changing global role», с. 154.*

Крістіан Хагеманн виходив з аксіоми, що на міжнародному рівні, а особливо у партнерських стосунках (на прикладі СхП), характер прийнятих правил є критично важливим нарівні з геополітичною ситуацією. Для того щоб правила ЄС набули значного ефекту в транзитивних суспільствах, вони повинні бути пов'язані з нагородою (для підвищення рівня обов'язків); вимогами до забезпечення правильного тлумачення прав обома сторонами; пильним зовнішнім спостереженням. У цьому аспекті ключовими гравцями Хагеманн вважає ОБСЄ та Раду Європи. Росія ж названа головним суперником, але при цьому Хагеманн підтримує ідею їх взаємозалежності. Цей підхід сягає корінням до праці Р. Кеохана та Дж. Ная (1977), які визначали стан взаємозалежності як ситуацію, «коли які-небудь операції є важливими для обох сторін. Якщо взаємозалежність є асиметричною, менш залежні суб'єкти можуть використовувати такі відносини як джерело сили, вторгуючи вигідні для себе рішення щодо важливих питань». Вплив торговельних потоків, прямих іноземних інвестицій, військової поти, прямого фінансування й технічної допомоги є результатом політичного торгу між ЄС та РФ. Хагеманн розглядає кейс Молдови як приклад протидії РФ євроінтеграційним зусиллям ЄС, але не для реалізації своєї власної програми, а для торгу з метою отримання від ЄС певних поступок у важливих для себе сферах. ЄС впливає на Молдову через ЄПС, потім СхП. Росія вигадує для Молдови пропозиції, не обмежені такими жорсткими умовами, як у ЄС; одночасно вона застосовує покарання військовими або економічними інструментами. Таким чином Росія збільшує витрати ЄС на здійснення свого плану дій. На національному рівні витрати будуть великі, якщо дотримання правил наражає на небезпеку політичне домінування цілої етнічної групи, цілісність і безпеку країни. Уряд ухвалить правила тільки в тому випадку, якщо не очікується негативних наслідків для власної влади або якщо вигода переважає передбачувані витрати. У підсумку, поки кінцевий результат під сумнівом, офіційне затвердження правил, ефективне зовнішнє керування повністю зав'язане на поступовому впровадженні правил [1, с. 769-771].

Таким чином, Хагеманн запропонував свою схему аналізу відносин глобальних акторів, до яких він відніс ЄС та РФ:

- 1) починати з визначення основних інтересів сторін;
- 2) вивчити їх поведінку, очікування і політику задля визначення ступеня їх адекватності;
- 3) надати бачення майбутнього, яке буде формуватися під впливом: а) політики цільових країн; культурних, політичних і ідеологічних переваг, виражених їхніми елітами й суспільною думкою; б) фактору сусідства

як наслідку розширення; в) «російського фактору» в подвійному обсязі впливу на країни СНД і розвитку відносин ЄС і Росії; д) продовження трансформації ЄС [1, с. 778].

4. Концепція партнерства як альтернатива зовнішньому керуванню

У контексті запропонованої роботи цікавим доповненням до концепції зовнішнього керування є сучасні погляди на партнерство в зовнішній політиці ЄС. Зважаючи на наукову розвідку Єлени Коростельової, можна навіть говорити про усталені концепції партнерства, які умовно розподіляються на «партнерство як доповнення до керування» та «партнерство як заміна керуванню».

Партнерство як додаток (supplement) до керування ЄС. На початку 1990-х рр. ЄС почав експериментувати з використанням нового виду партнерства як додаткового інструмента керування у відносинах ЄС із країнами третього світу. Акцент робився на зміні відносин на користь принципам спільного володіння й довіри. Отже, це був комплексний підхід, у якому сформульовано рамки розвитку для відповідної країни. Відтоді партнерство стало засобом стимулювання реформ під керівництвом ЄС. Партнерство у сфері розвитку незабаром стало всюдисущим терміном в офіційній документації для виявлення нових шляхів зближення з менш розвиненими країнами з метою заохочення демократії й реформ. Ці партнерські відносини процвітали в заохоченні почуття інтегрованості й відповідальності, а не панування. На думку Рити Абрахамсен, перемкнувши фокус на реципієнта, партнерство розвитку прагнуло додати їм почуття відповідальності з метою створення сучасного самодисциплінованого громадянського суспільства й держави. З іншого боку, Ентоні Фаулер стверджував, що партнерству на практиці не вдалося цього досягти: ««Партнерство» може здатися невинним, але може стати й «термінологічним троянським конем», тобто інструментом для більш глибокого, широкого й ефективного проникнення в шляхи розвитку країни... Під очікуваною зацікавленістю, відкритістю, всеосяжною гармонією, партнерство виключає інші опції та варіанти» [2, с. 24]. Отже, теоретично інструмент партнерства може бути лише спірним ефектом недобровільного піддавання керуванню, що спонукає до локальної прихильності до реформ. Протягом 1990-х рр. партнерство виявилось важко втілити на практиці. У 2003 р. Нета Крауфорд, намагаючись роз'яснити ситуацію, запропонувала диференціювати «інструментальне» і «реальне» партнерство. Перше може розглядатися як «інструмент або засіб для досягнення цілей актора... шляхом контролю над діяльністю найнятих

установ-донорів». Реальне партнерство задля розвитку припускає «створення локальних груп розробки порядку денного із самого початку, що залишаються у керуванні увесь час». Цей варіант надає більший потенціал для трансформацій. Однак, як показує досвід ЄС, реальне партнерство є скоріше бажаною, а не практичною концепцією; є лише інструментом керування, який припускає правила на недобровільній основі [2, с. 25]. У наукових колах домінує критика щодо відносин ЄС із країнами Карибського басейну й Тихого океану, Індонезії, Африки.

Партнерство як (недобровільна) заміна (replacement) керування ЄС. З іншого боку, можна спостерігати реінкарнацію партнерства як автономної структури співробітництва у відносинах ЄС із «ключовими гравцями у світі». Отримавши назву «стратегічних», такого роду партнерства діють в умовах взаємної рівності й надзвичайних правил. Це партнерство не завжди використовує формат загальних цінностей або дотримується загальних принципів ведення гри. Його обґрунтуванням є досягнення загальних цілей і вигід та визначення загального майбутнього в процесі обміну товарами для продовження співробітництва, яке може розвинути у відносинах на основі цінностей. Проте, як зазначили у 2008 р. Джованні Греві й Альваро де Васконселос, навіть тоді ЄС прагне представляти такого роду співробітництво під рубрикою «соціалізація» партнерів у баченні норм і цінностей. Наприклад, за Хав'єром Солану, відносини ЄС із Китаєм базуються на тому, що обоє вони є «партнерами з істотною глобальною силою, можливостями й обов'язками». Для ЄС це партнерство, головним чином, спрямоване на включення Китаю в «той вид міжнародного порядку, який Європейський союз підтримує», що взагалі не збігається з думкою уряду Китаю. Зокрема, прем'єр-міністр КНР Вень Цзябао у 2004 р. так визначив зміст і ціль партнерства з ЄС: «Під «партнерством» ми розуміємо те, що співробітництво має бути на рівних; взаємовигідним і виграшним для всіх. Обидві сторони повинні покладатися на взаємоповагу й взаємну довіру, прагнути зближати інтереси та шукати точки дотику з основних питань, поки відмінності із приводу інших усуваються» [2, с. 26]. Аналогічна спроба «включення» партнера в бачення міжнародного порядку ЄС зазначена у 2009-2010 рр. Дерекком Еверре та Хіскі Хауккалою у відносинах з Росією. Вони виступали за більш прагматичний підхід до партнерства із глобальними державами на базі спільних інтересів, а не цінностей, підкреслюючи важливість взаємності «око за око» і рівноправності, яка в довгостроковій перспективі може створити прихильність до загальних норм. «Розмір» партнерів визначається їхнім політичним та економічним впливом у сфері міжнародних відносин і виступає в якості кваліфікатора для ЄС.

ЄС базує партнерство на значенні своїх партнерів і використовує підхід «соціалізації» для побудови взаємин з можновладцями. З іншого боку, більш принциповий підхід ґрунтується на зближенні партнерів з нормами й цінностями ЄС й застосовується до всіх, хто ще не продемонстрував готовності долучитися до «надійної сили добра», як висловився у 2007 р. щодо ЄС Х. Солана [2, с. 27].

Партнерство як доповнення (complement) до керування ЄС. Партнерство в рамках Європейської політики сусідства (ЄПС), за Є. Коростельовою, займає компромісну позицію в сфері партнерського керування. Воно було задумане для доповнення існуючих механізмів спілкування ЄС із країнами третього світу (структури керування) і розвитку власного апарата для надання допомоги в реалізації спільних цілей і максимізації взаємної вигоди. Критерії мали розроблятися при близькому співробітництві із країнами-партнерами, «для того щоб забезпечити національну відповідальність і прихильність... Надати партнерам більше передбачуваності й визначеності у майбутньому», як зазначила Єврокомісія у 2003 р. Існує, принаймні на рівні дискурсу, важливе концептуальне зрушення розгляду «партнерства» не просто як акту безумовного дотримання правил, прийнятих за образом і подобою правил і норм ЄС (як у відносинах із країнами третього світу), але як акту обговорення додаткових умов, так щоб надати деяку свободу й залучити до цього процесу «інших». Проте ця концептуальна проміжний період партнерства як доповнення до керування не стала як інструментом керування, так й автономною структурою. Це додало небагато ясності в саму концепцію й зіштовхнулося з опором з боку тих, хто брав участь в обговоренні. Такий вид партнерства суперечливо керується водночас взаємними цілями / перевагами в дусі «справжнього» партнерства (як заміни керуванню) та вимагає від партнерів лояльності й прихильності до правил і норм ЄС. Структура стимулів, пропорованих партнерам, непевна через відсутність перспективи членства, що робить майбутнє невизначеним й незрозумілим. Прикладні дослідження, що вивчають відносини Євросоюзу із сусідами в рамках ЄПС, підкреслюють, наскільки однобічною й інструментальною є політика ЄС щодо своїх партнерів [2, с. 28]. Замаскувавшись під роботу в сфері прав людини, стратегічні інтереси безпеки ЄС рухають програмою партнерства. У цих обставинах, за словами Крістіни Кауш, партнерство часто перетворюється в «контрольоване спостереження» і, як правило, йому не вистачає ефективності й легітимності. Федеріка Біччі припустила, що відносини ЄС із сусідами виявляють скоріше прагнення до керування, а не до партнерства, й можуть бути охарактеризовані як «спроба сприяти власній моделі через глибоко вкорінену віру в те, що

історія Європи – це урок для всіх» (2006). За Лорою Делькур і Ельзою Тулмец (2008), «політика сусідства була розроблена й реалізовується доти, доки вона спрямована на виконання очікувань ЄС, а не їхніх сусідів... ЄС у своєму регіоні залишається лукавим актором, ...актором євроцентризму, розбудовуючи риторичку, засновану на спільному володінні, але з експортованими або нав'язаними нормами» [2, с. 28]. За Хізер Граббе, метод поступової «соціалізації» партнерів у сферу нормативного мислення ЄС більше нагадує процес «європеїзації» аутсайдерів (2006) або навіть «брюсселізацію» зовнішніх зносин ЄС (Міхаель Цюрн, 2000); цей метод не був успішним ні на Близькому Сході та Північній Африці, ні в Східній Європі.

Таким чином, суть застосування концепції партнерства вимагає переосмислення задля забезпечення більшої ясності, легітимності й прихильності з боку партнерів ЄС.

Висновки

Отже, серед сучасних концепцій, найбільш актуальних для дослідження основних векторів зовнішньої політики ЄС та перспектив їх розвитку, було виділено чотири, що трактують такі категорії міжнародних відносин, як сила, стратегія, партнерство, зовнішнє керування.

Майкл Сміт повернувся до концепції «Великої стратегії». Він пропонував обговорення діяльності ЄС як глобального гравця: чи відповідає вона трьом основним компонентам «Великої стратегії», таким як фізична безпека, економічне процвітання, значення плану. По-друге, він вважав важливим обговорення змісту великих стратегічних цілей ЄС на трьох рівнях: внутрішньому, регіональному і глобальному. По-третє, обговорення реалізації ЄС своїх стратегічних цілей в умовах конкуренції з іншими глобальними гравцями.

В концепції сили основними елементами є залучення, вплив на суспільну думку в інших країнах, можливість бути прийнятим як авторитет, формувати соціальні категорії суб'єктів світової політики. Томс Ростокс запропонував ключові питання, пов'язані з кожною з форм м'якої сили. Аналізуючи компоненти сили, він дійшов висновку, що Дж. Най-молодший видозмінив інституційний та структурний види сили на «м'яку силу», а обов'язковий вид (погрози, заохочення, військові й економічні можливості) на «тверду». Най визначив м'яку силу як «здатність формувати переваги інших»; ця здатність залежить від привабливості власника сили. Отже, Ростокс рекомендував дослідникам такі корисні запитання: Якою мірою ЄС покладається на свою привабливість? Чи намагався ЄС проектувати свою привабливість за кордоном? Чи збігається вона з реальністю? Чи намагався ЄС впливати на думку населення й

як саме? Чи намагався ЄС установити свій порядок (якщо так, то який соціальний контракт він зміг запропонувати)? Чи використовував ЄС інтернаціональні інститути? Яким інститутам надавалася перевага? Чи успішні ці спроби? Чи побільшав/поменшав вплив ЄС?

Єлена Коростельова виділила три варіації концепції партнерства: 1) «партнерство розвитку» з акцентом на зміні відносин на користь принципів спільного володіння й довіри, стимулювання реформ, заохочення демократії; 2) стратегічний варіант партнерства задля досягнення загальних цілей і вигід; 3) компромісний варіант партнерства (суміш двох попередніх) для надання допомоги в реалізації спільних цілей і максимізації взаємної вигоди при акценті на розвитку власного апарату країн-реципієнтів, на обговоренні додаткових умов, щоб надати їм деяку свободу.

Крістіан Хагеманн звернув нашу увагу на те, що правила зможуть набутися значного ефекту в суспільствах, збудованих на інших засадах, якщо вони бути пов'язані з нагородою (для підвищення рівня обов'язків), вимогами до забезпечення правильного тлумачення прав обома сторонами, пильним зовнішнім спостереженням. Отже, його алгоритм дослідницької діяльності включає: 1) визначення основних інтересів сторін; 2) вивчення їх поведінки, очікувань і політики задля виміру ступеня їх адекватності; 3) бачення майбутнього, яке буде формуватися під впливом: а) політики цільових країн; культурних, політичних та ідеологічних переваг, виражених їхніми елітами й суспільною думкою; б) фактору сусідства; в) фактору інших великих держав; д) продовження внутрішньої трансформації країни, що є предметом дослідження.

На ці та інші основні питання автори монографії спробували дати свої відповіді на прикладі політики ЄС в окремих регіонах та вимірах сучасних міжнародних відносин.

Література

1. Hagemann Ch. External Governance on the Terms of the Partner? The EU, Russia and the Republic of Moldova in the European Neighbourhood Policy. *Journal of European Integration*. 2013. N 35:7. P. 767-783. DOI: 10.1080/07036337.2012.732073.

2. Korosteleva E. A more ambitious partnership for the neighbourhood? In: *The European Union and its Eastern Neighbours. Towards a More Ambitious Partnership?*, 20-60. London: Routledge, 2012. DOI: 10.4324/9780203128992.

3. Rostoks T. Forms of Russian and EU power in the 'New Eastern Europe'. In: *The Different Faces of "Soft Power": The Baltic States and Eastern Neighborhood between Russia and the EU*, ed. by T. Rostoks, A. Spruds, 8-29. Latvian Institute of International Affairs, 2015.

4. Smith M. E. A Liberal Grand Strategy in a Realist World? Power, Purpose and the EU's Changing Global Role. *Journal of European Public Policy*. 2011. N 18:2. P. 144-163. DOI: 10.1080/13501763.2011.544487.

РОЗДІЛ 2

**ІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ**

Глебов С. В.

Сучасний етап європейської інтеграції виявився візитною карткою постбіполярної глобалізації в Європі. Він вже посприяв виконанню певних стратегічних цілей порядку денного, ґрунтуючись на так званих «європейських цінностях». Після Маастрихту лідери ЄС вважали всі європейські країни частиною процесу європеїзації. Шлях Європейської інтеграції, як виявилось, був двобічним: це як внесення пропозицій з боку ЄС у вигляді членства або окремих багатосторонніх ініціатив та двосторонніх угод (Угода про Асоціацію тощо), так і процес реалізації європейськими державами зовнішньополітичного курсу щодо наближення до ЄС.

ЄС-28, який залишається найбільшою інтеграційною спільнотою у світі, приречений відігравати активну роль у процесі формування багатопольярного світу (так було ще на етапі ЄС-15 з його чотирма членами G7 та двома постійними членами Ради безпеки ООН). ЄС мав би прагнути бути глобальним гравцем для успішного виконання такої місії. Але питання «Чи готові європейці до глобальних завдань?» довгий час залишалося нагальним в межах європейської спільноти політичних експертів [20]. Адже безпосередньо ЄС було створено як регіональну економічну організацію країн Західної Європи під час хвилі відокремлення від процесів «старої» регіоналізації доби «холодної війни» під патронатом США та НАТО. Крім того, специфіку розвитку сучасних світових відносин продовжують визначати два протилежних за своїми кінцевими результатами процеси – глобалізації і фрагментації світового простору. Це надає ще більшої актуальності темі глобальної суб'єктності ЄС після 2013 р., тобто в умовах суттєвого дисбалансу безпекових параметрів у межах Східного партнерства та напередодні Брекзиту.

Глобалізація, яка виникла спочатку як економічний феномен, в нових умовах перетворилася на ціннісне поняття, що принципово для ЄС як нормативної сили. З категорії економічної глобалізація перетворилася на категорію не просто політичну, а ідеологічну, часто асоційовану з вестернізацією і навіть американізацією. Важливість ідеологічного фактора під час розгляду глобалізації відзначив один із засновників теорії нового регіоналізму Бьорн Хеттне: чи доречно розглядати наслідки глобалізму «як катастрофу або безальтернативну уніфікацію світу», чи ні, але «кон-

цепція глобалізації часто використовується крізь ідеологічну призму» [14].

Для розуміння специфіки сучасного європейського регіоналізму та місця ЄС в його межах треба торкнутися непрості проблеми взаємозв'язку глобального і фрагментарного. Один із класиків наукової галузі міжнародних відносин професор Калеві Холсті ще у 1991 р. в монографії «Зміна в міжнародній системі» відзначав непросту «взаємодію» цих двох антагоністичних тенденцій і закликав глибше аналізувати ці феномени [15, р. 60].

Дискусія навколо глобалізації і фрагментації активно розгорталася на межі 1980-90-х рр., у той момент, коли ці два процеси акумулювали потенціал для постбіполярного стрибка. На тому етапі не було зрозуміло, який із процесів буде превалювати, адже активний розпад СРСР мав негативні наслідки не тільки для країн всього пострадянського простору, але й тих регіонів світу, які були підпорядковані СРСР. Це відбувалося у той час, коли панувала загальна ейфорія від розпочатої глобалізації, взаємозалежності, розгляду інтеграційних процесів у Західній Європі не як винятку, а як майбутньої моделі розвитку для інших.

У таких умовах Калеві Холсті застерігав, що не слід недооцінювати національний сепаратизм, націоналізм, дезінтеграцію (втім, і не поспішав переоцінювати їх, на відміну від Волкера Коннора, який вважав, що «відцентрові сили національних очікувань розвиваються значно сильніше, ніж доцентрові сили транснаціоналізму») [15, р. 61]. Калеві Холсті дійшов висновку, що ці два паралельно активні процеси є взаємопов'язаними один з одним: «У деяких випадках, дезінтеграція і фрагментація є наслідком асиметричної інтеграції та окремих видів взаємодії у залежних і взаємозалежних відносинах. Цей висновок формується на підставі відповідей тих, хто вбачає в більшій взаємозалежності, замість можливостей або переваг, несправедливий перерозподіл винагород або появу загроз національної, етнічної, мовної або релігійної ідентичності. Якщо коротко, «зменшення світу» може стати передумовою не консенсусу й інтернаціоналізму, а причиною розвитку націоналізму, що призведе до розширення або захисту автономії» [15, р. 61].

Таким чином, невизначеність між глобалізацією й фрагментацією стає нагальною проблемою, насамкінець проблемою вибору між стратегіями універсалізму та фрагментаризму на європейській політичній арені.

Експертне співтовариство звернуло увагу на таку методологічну проблему ще за часів «холодної війни», коли такі поняття як «інтеграція», «регіоналізація», «універсалізація» (як концептуальна основа майбут-

ньої глобалізації) розглядали крізь призму біполярного світу. Таким чином, уже в 1960-их рр. відомий американський політолог-міжнародник Брюс Рассет в регіоналізмі вбачав особливу планетарну місію, яка буде визначати параметри світового порядку в середньостроковій перспективі [19, р. 321]. Зокрема, Брюс Рассет зазначав: «Досить поширена думка про те, що міжнародна інтеграція на регіональному рівні має більше шансів на успіх, ніж всесвітня установа впливового політичного інституту. Регіоналізм являє собою вдалий базис для світового порядку, як альтернатива фрагментації й універсальних рішень» [19, р. 321]. У сучасних умовах логічно «постає питання: вважати регіоналізм «побічним продуктом» глобалізації, пов'язаним з об'єктивною неоднорідністю економічного простору як у міждержавному вимірі, так і в контексті держав, чи самостійним явищем?» [6]. Відповіді на це питання доцільно для того, щоб правильно оцінювати зовнішньополітичні дії країн, які сформували «спільний» регіон, в контексті їх інтересів, конструктивних (які передбачає глобалізація) або деструктивних (які властиві фрагментації) намірів. Адже від цього буде залежати і тривалість існування регіону в цілому, який постійно може перебувати під загрозою розпаду через різновекторні дії регіональних учасників, у зв'язку з чим одні будуть підтримувати глобалізацію, інші - фрагментацію. Такий дискурс виявляється надзвичайно актуальним для сучасного ЄС, який починав свою новітню історію в умовах одночасної інтеграції, фрагментації та регіоналізації глобального масштабу, а сьогодні має схожі тенденції на регіональному рівні, та, що навіть важливіше, у власних межах.

Отже, повертаючись до питання глобальної суб'єктності ЄС у сучасному світі, слід зазначити, що вона від самого початку постбіполярної ери підлягала перевірці відносинами з США, Росією та з іншими країнами в межах співробітництва НАТО. Чи відіграє Європейський Союз панівну роль, насамперед у царині глобальної безпеки, – питання дискусійне. Особливо в ситуації, коли ЄС-28 поза межами тактичних інтересів залишається неоднорідною структурою в галузі міжнародних відносин. Для захисту стратегічних інтересів на глобальному рівні союзниками ЄС є НАТО та США.

ЄС, незважаючи на взаємкритичні відносини з США, зацікавлений у продовженні стратегічного партнерства із Білим домом, покладаючись на нього в межах НАТО. З іншого боку, попри застосовані економічні санкції щодо Росії внаслідок її військової агресії проти України в 2014 р. (зокрема після трагедії з малайзійським Боїнгом 777 рейсу МН17 у липні 2014 р.), ЄС зацікавлений у стабільних сусідських політичних та економічних відносинах з Москвою, особливо в питанні забезпечення енергетичної безпеки.

Європейський Союз з урахуванням наявних можливостей більше воліє зосереджувати увагу саме на внутрішньоевропейських проблемах. Однак, ЄС як «велика» регіональна міць зі своєю «політикою сусідства», Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки завдяки окремим субрегіональним «синергіям», вузько спрямованим стратегіям «партнерств» та прямим двостороннім зв'язкам, здійснює величезний вплив на загальноєвропейські політичні та економічні процеси. Попри намагання з боку деяких конкурентів послабити його значення, саме ЄС залишає за собою право формування сучасної конфігурації архітектури «Великої Європи». Чи уналежнювати нині до «Великої Європи» Росію та чи потрібно переоцінювати військові спроможності Брюсселю діяти незалежно від США – питання скоріше риторичне, але те, що ЄС намагається утриматися на позиції (попри Брекзит та інші фрагментаційні виклики) головного локомотиву всього постбіполярного європейського регіоналізму, – справді сприймається як історична місія. І справа не тільки в тому, що ЄС намагається утримувати активну міжнародну роль на регіональному пан-європейському рівні (миротворчі місії EUFOR у Косово) та на рівні субрегіональному («Нормандська четвірка» для України). Ще з початку 1990-х рр. ЄС був зацікавлений у залученні до загальноєвропейських процесів окремих регіональних ініціатив співробітництва, які утворилися, наприклад, у басейнах Балтійського або Чорного морів. Завдяки цьому ЄС мав на меті запровадження поступового інтеграційного механізму для зміцнення економічного та політичного співробітництва, а отже, і європейської безпеки загалом. ЄС робив це попри наміри деяких панівних учасників інтеграційного процесу протистояти політиці розширення демократії. До того ж, окрім бажання «центру» європеїзувати регіональний простір, прагнення до демократичних перетворень підхопила «периферія»: ідеї європейської інтеграції в межах окремих регіонів поширювалися в країнах Центральної та Східної Європи одразу ж після падіння «Берлінської стіни».

Застосовуючи термінологію системного підходу, ЄС як політична система, до якої тяжіла значна частина європейських країн – не-членів ЄС, налагоджував структурно-функціональні й генетичні зв'язки зі своїми підсистемами, які сформувалися в певних політико-географічних субрегіонах. Ті, в свою чергу, як підсистеми, шукали точки зіткнення на більш високому регіональному рівні з європейською системою.

Якщо взяти до розгляду приклад Чорноморського субрегіону, то процес кооперації чорноморських держав був складовою частиною великих інтеграційних процесів у Європі ще з моменту виникнення ідеї утворення Організації Чорноморського економічного співробітництва в 1992 р.

При цьому, важливим елементом змістового наповнення регіоналізму виступає категорія регіонального (ЄС) та субрегіонального (ОЧЕС) співробітництва, які часто набувають інституційних форм. Не випадково Єврокомісія з 2007 р. має статус спостерігача при ОЧЕС ще за часів започаткування «Чорноморської синергії» – субрегіональної стратегії ЄС щодо Чорноморського регіону. Логіку внутрішніх процесів регіоналізму продемонстрував відомий грецький дослідник Караламбос Тсарданідіс: «Для слабозвинених країн, якими і є більшість країн ОЧЕС, участь у субрегіональних та регіональних схемах співпраці разом із більш розвиненими і досвідченими державами може стати кроком до ширшої глобальної системи на шляху до інтеграції. З огляду на це обмін досвідом та взаємопідтримка з боку країн-членів ЄС в межах внутрішньорегіональних структур додає елементів до їх розвитку і допомагає їм адаптуватися до участі в конкурентному середовищі глобалізації» [21, р. 368].

Таким чином, ще в 1990-х рр. ОЧЕС перетворилася на елемент європейської системи серед низки інших європейських політико-географічних підсистем. Рада Балтійських держав, Вишеградська група, Рада країн Баренцевого моря, група Дунайських держав, Центральноєвропейська Ініціатива, Євро-Середземноморська Ініціатива – усі вони являли собою схожі за структурою приклади «транснаціональної кооперації на субконтинентальному рівні в Центральній Європі» [18, р. 22]. Вони органічно доповнювали постбіполярну концепцію розвитку європейської системи, відому як концепцію «Європи регіонів» (її розробляли в 1990-х рр. такі наукові організації, як Фонд для міжнародної взаємодії (Данія) та Європейський центр етнічних, регіональних та соціологічних досліджень (Словенія). Відповідно до такої концепції було запропоновано запровадити фундаментальну трансформацію міжнародних відносин в Європі. Масштаб концептуальних змін можна пояснити ідеальними категоріями: кожний регіон, представлений/розчинений у Європі та сама Європа зі своєю диверсифікаційністю, представлена/розчинена в кожному регіоні [22, р. 20]. Концепція «Європа регіонів» передбачала практичну формулу втілення в життя відомої тези Шарля де Голля «Європа від Атлантики до Уралу», яку потім поповнила школа «регіональної геополітики» Іва Лакоста «новими правими» на чолі з Аленом де Бенуа («Єдина Європа 100 прапорів»). У такому разі чорноморська підсистема та інші вищезазначені підсистеми не лише відчувають вплив з боку європейської системи, а й самі, будучи її елементами, впливають на систему, визначаючи рух останньої. Саме в такому взаємному впливі полягає один із законів системних відносин [7, с. 29]. Тобто, європейські країни «генетично» «потребували» ЄС, а ЄС «органічно» «потребував» європейських країн, навіть поза дискурсом приєднання.

Вихідною категорією постбіполярного європейського регіоналізму може служити категорія «потреб» країн одного регіону, очікування від регіону спільної діяльності. Такі «потреби» класичного системного підходу Юзеф Кукулка називав «аспіраційними» (від лат. *aspiratio* (дихання): бажання чого-небудь, прагнення до чого-небудь, наприклад, прагнення до досягнення мети, прагнення до реалізації амбітних планів тощо) [5, с. 267]. Адже сама поява загальних «потреб» є своєрідною реакцією держав одного регіону на «певний стан невдоволення конкретними умовами існування й розвитку» та «суб'єктивне відчуття певного браку чого-небудь». Саме в цьому полягала історична місія ЄС, яку ще ЄЕС презентував країнам «нової» Європи – ті самі «потреби» гуманітарних цінностей та політико-економічних стандартів. Тобто, регіоналізм може виступати як концентроване вираження загальних потреб країн одного регіону, як «стійка об'єктивна властивість (схильність або прихильність), яка полягає в необхідності збереження або досягнення певного стану або мети» [5, с. 266]. Іншими словами, регіоналізм самостійно може стати «потребою» країн одного регіону в рішенні загальних проблем усіх. Важливий висновок як підсумкову оцінку категорії «потреби» зробив Юзеф Кукулка: «Потреби виникають згідно з об'єктивними умовами буття учасників міжнародних відносин, створюючи водночас передумови для прагнень щодо їх задоволення» [5, с. 266]. Таким чином, до первинних об'єктивних умов регіоналізму належить загальне географічне середовище, звідки і виникає «буття учасників» регіональних відносин. «У початковій фазі це так звані потреби первинні, не усвідомлені й не артикульовані, а прагнення до їх задоволення має стихійний характер» [5, с. 266]. Спочатку сусідні держави приречені або на конфлікт, або на співпрацю. Обидві форми взаємодії можуть мати як постійний, так і змінний характер. «Коли ж вони стають усвідомленими, то набувають форми раціоналізованих, спрямованих прагнень і цілей, що підлягають артикуляції у зв'язку з наявною системою цінностей та ідеологією» [5, с. 267]. Отже, «усвідомлений регіоналізм» рано чи пізно набуває спільних цілей регіональних організацій, призводить до появи регіональної ідеології на підставі спільних цінностей. Під час такого процесу «аспіраційні» потреби перетворюються на оперативні потреби (які стають інтересами)» [5, с. 269].

Враховуючи практичні аспекти регіоналізму та пов'язуючи їх з оперативними потребами, можна припустити, що під час реалізації спільних потреб (інтересів) у вигідному становищі опиняться всі країни, взаємодія яких, на думку Роберта Гілпіна, знайде свій вихід не у війні, а в мирному співробітництві (два можливих фінальних варіанти взає-

модії держав на світовій арені відповідно до політичного реалізму) [12, р. 228]. Як зазначав Ганс Моргентау, «якщо країни будуть захищати свої інтереси національної безпеки... й однаково поважати життєво важливі інтереси інших держав, створення основ до компромісу й мирних змін стане можливим» [17, р. 540].

Такі підходи було підхоплено і вдосконалено нині в добу неореалізму. Згідно з концепцією «умовного реалізму» (на межі структурного реалізму й наступально-оборонного неореалізму), суперництво й співробітництво є двома взаємозамінними способами виживання держави [4, с. 135]. Як зазначає російський дослідник Валерій Конишев, в межах такого підходу «основну увагу приділено вивченню умов, за яких обидва варіанти політики є можливими» [4, с. 135]. Таким чином, за яких же умов обидва варіанти можливі? Згідно з думкою Калеві Холсті, «найбільш очевидна відповідь полягає в тому, що люди, які поділяють ідентичність і політичну толерантність не сваряться так часто або так жорстоко, як ті, хто розділений мовними, етнічними, релігійними й політичними кордонами» [15, р. 60]. Регіоналізм як раз і працює над формуванням своєї загальнорегіональної ідентичності, яка робить крок назустріч взаєморозумінню і подоланню конфліктів. Він сприяє попередженню їх в майбутньому, тому що загальне регіональне поле для взаємодії не залишає шансів для войовничої агресії і сприяє встановленню нового регіонального порядку як частини глобального. Отже, для ЄС передусім було важливо сформувати природну загальноєвропейську свідомість та ідентичність в європейських країнах. Насамперед у тих, що готові поділяти цінності європеїзації на основі демократичних принципів. Змістовним інструментом мала слугувати політика ЄС щодо поширення прав та свобод людини, засад ринкової економіки та верховенства права в усьому європейському просторі. Оперативним механізмом поширення європеїзму стала інтеграція (не обов'язково з метою здобуття членства в ЄС) окремих державних та недержавних учасників у формуванні регіонального європейського політико-географічного комплексу економічного співробітництва та безпеки в межах географічної Європи.

На практиці перерва у створенні такого стійкого, інтегрованого навколо демократичних правил гри комплексу здебільшого була пов'язана з небажанням окремих європейських учасників дотримуватися правил. Становлення засад компромісу й мирних змін в Європі виявилось неможливим, оскільки не всі були готові «однаково поважати життєво важливі інтереси інших держав». Відповідь на запитання «Чому так сталося?» очевидна: не всі спільноти Європи готові «поділяти ідентичність і толерантність», тому шлях до зіткнення після 2013 р. на підставі «пе-

реважно власних інтересів» виявився майже невідхильним. Відсутність спільної демократичної ідентичності загострила розподіл демократичних та недемократичних режимів згідно з «мовними, етнічними, релігійними й політичними межами».

Для України, зокрема, це означало, що на межі 2013-2014 рр. вона як держава зі спільними кордонами з ЄС та РФ опинилася в пастці між нормативною європеїзацією (у вигляді демократичних перетворень всередині країни) та наступом агресивного «Русского мира».

У 1950-х рр. Девід Істон, продовжуючи розробляти теоретичні засади регіоналізму та категорії «потреби» Юзефа Кукулки [5, с. 266], зазначав, що «перераховані значення «потреби» відображають лише різні аспекти цього поняття, тому всі вони можуть бути використані для аналізу індивідуальних потреб учасників міжнародних відносин, особливо держав та їх систем. Для них потреби являють собою явища зовнішні, але необхідні для: 1) нормального внутрішнього функціонування й розвитку; 2) безпечного існування в міжнародному середовищі (згідно з принципами поліархії та системної еволюції); 3) виконання відповідної міжнародної функції (згідно з власною позицією і сподіваннями інших учасників)» [11, с. 38].

Таким чином, послуговуючись системною термінологією Юзефа Кукулки, зазначимо, що попри деструктивний вплив ззовні європейський регіоналізм як зовнішнє явище для окремої держави, але внутрішньорегіональний процес для країн всього європейського регіону дає можливість: 1) формувати простір для взаємодії та реалізувати прагнення держав до нормалізації внутрішнього розвитку й функціонування регіону; 2) закласти основи для безпечного існування в глобальному середовищі; 3) створити платформу для реалізації всіма країнами регіону їх зовнішньополітичної функції (національних інтересів) відповідно до інтересів сусідніх держав.

У вищенаведених результативних компонентах полягає суть інтеграційних процесів у Європі. Не випадково дослідники європейського регіоналізму спочатку зосереджували увагу на розробці концепцій транскордонного регіоналізму в контексті співпраці інтегрованих прикордонних територіальних одиниць всередині країн-членів ЄС у формі єврорегіонів. Як зазначають Ян Діс та Алекс Лорд (Університет Манчестера), сучасна дискусія про європейський регіоналізм розвивалася в руслі «незвичайного регіоналізму» та була пов'язана з «посиленням зацікавленості щодо європейського просторового планування у 1990-их рр.» [10, р. 1847]. Підґрунтям такої дискусії був розгляд «множинності нових регіональних конфігурацій, які нині наявні на території Європей-

ського Союзу». Отже, треба розуміти «яким чином тлумачення нової риторики регіоналістів наповнює сенсом сам процес створення нещодавніх регіональних утворень» [10, р. 1847].

Білоруська дослідниця Катерина Доморенок, спираючись на визначення «регіону» видатним теоретиком європейської інтеграції Беном Росамондом, подане в його книзі «Теорії європейської інтеграції», акцентує на міцному внутрішньому зв'язку «нового європейського регіоналізму» з самим процесом європейської інтеграції: «У європейському контексті регіон – це територія, наділена відповідним статусом для адміністративних цілей, що займає проміжну позицію між центральним і місцевим урядами. Він може також означати територію, яка претендує на політичну індивідуальність, визначену етнічними, історичними, лінгвістичними особливостями або відповідає обом характеристикам. Таким чином, європейський регіоналізм має свою специфіку і тісно пов'язаний з процесом інтеграції в ЄС. Саме цей процес можна уналежнити до прояву «нового» регіоналізму, який мав сильний поштовх до розвитку на початку 1990-их років» [1].

Таким чином, успіх роботи єврорегіонів всередині ЄС вже багато років намагаються запровадити в межах єврорегіонів у прикордонних країнах. Утім, є певні стимули щодо інтеграційних та регіоналізаційних процесів як всередині ЄС, так і за його межами, адже у концентрованому вигляді єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох чи більше держав, які мають спільний кордон, координують взаємні зусилля й здійснюють узгоджені заходи у різних сферах життєдіяльності відповідно до національного законодавства і норм міжнародного права для вирішення загальних проблем в інтересах людей, які населяють його територію по обидва боки державного кордону [8, с. 151].

Як зазначає Майкл Кітінг (Університет Західного Онтаріо), автор концепції «прогресивного нового регіоналізму»: «два останніх десятиліття засвідчують «відродження регіональної Європи» і посилення дискусій щодо визначення значущості регіонів і їх місця в новій Європі та глобальній світобудові» [16]. На думку дослідника, такий «новий регіоналізм» має ознаки комплексності та різноплановості й «виходить» за межі національної держави [16]. Не випадково аналіз статусу та значення регіонів у Європі, а також в структурі й політиці ЄС свідчить про те, що єврорегіон поступово формується як реальний суб'єкт міжнародних відносин [3]. Взнявши до уваги три основні атрибути «прогресивного нового регіоналізму», запропонованого Майклом Кітінгом, – функціо-

нальну регіоналізацію, інституційну регіоналізацію та політичний регіоналізм – європейські регіони в межах ЄС «можна розглядати як місця генерування постнаціональних ідентичностей і прищеплення соціальної згуртованості за допомогою перетворення політичного простору і заохочення нових форм суспільно-політичної мобілізації» [13, р. 125]. Такі питання набувають актуальності в об'єднаній Європі, оскільки в ЄС суб'єктами регіонального співробітництва стають внутрішні регіони держав-членів, у зв'язку з чим концептуалізація «європейського регіоналізму» безпосередньо пов'язана з «мінливою територіальною структурою держави». Цей процес стосується як власне територіального виміру простору, так і політико-правового.

ЄС як унікальне об'єднання з певними ознаками конфедерації балансує на межі національного та міжнародного дискурсу європейського регіоналізму. Внутрішня регіоналізація всередині держав-членів ЄС відрізняється від зовнішньої - за межами ЄС, де країни-члени ЄС співпрацюють з країнами-нечленами ЄС на рівні єврорегіонів. В обох випадках ми визнаємо неодмінну появу багатонаціональних єврорегіонів у межах транскордонного співробітництва. Принципова відмінність полягає в тому, що прикордонні регіони двох чи більше країн-членів ЄС на найвищому рівні регулює правова концепція *Acquis communautaire*, тоді як єврорегіони з країнами ЄС та нечленами ЄС є предметом традиційних міжурядових угод та/або багатосторонніх угод на рівні місцевих органів влади у межах їх компетенції та відповідно до внутрішніх і міжнародних норм. Ефективність європейської регіоналізації між ЄС та державами-нечленами ЄС виявляється ще нищою, якщо йдеться про міжрегіональне співробітництво з цілими субрегіонами, такими як вже згаданий Чорноморський регіон. Тому «зовнішній» регіоналізм у Європі виходить за межі монополії ЄС: як тільки ЄС намагається приєднати до регіональних програм учасників, які не належать до його юрисдикції, він втрачає монополію на керування регіональними інтеграційними процесами. При цьому в Європі також нарікають на складність адаптації термінології регіоналістики до сучасних міжнародних контекстів. Особливо складною ситуація була у першій половині 1990-их рр., коли постбіполярний регіоналізм як явище тільки формувався в експертному дискурсі. Наприклад, про труднощі у визначенні регіоналізму Бойко Букар (Університет Любляни) у 1995 р. зазначав: «Обмеженість у розумінні термінології можна пояснити відносно недавньою появою цього феномена (регіоналізму – С. Г.) і великою кількістю форм міжнародного регіоналізму» [9].

В «європейській регіоналістиці» простежується стійкий історичний

і географічний детермінізм, який триває від сучасних процесів регіоналізації та інтеграції до століття вглиб європейської історії. Стосовно європейського досвіду регіоналізації, Костянтин Зубков зазначав, що «до сьогодні накопичилося вже чимало дивовижних прикладів того, наскільки стійкими, несхильними до впливу часу можуть бути обумовлені властивостями природно-географічного середовища регіональні зв'язки і наскільки владно вони можуть проявляти себе всупереч насильницьким «перекроюванням» соціально-політичного й економічного простору» [2]. Спираючись на розробки американського вченого Даррела Деламайда, дослідник частково дає відповідь на запитання європейських експертів про те, якою мірою «тлумачення нової регіоналістської риторики наповнює змістом як сам процес створення, так і самі регіональні утворення» власне у межах ЄС. Так, російський учений зазначає, що «Даррел Деламайд у своїх нарисах «Нові суперрегіони Європи» наводить вражаючі факти того, як в умовах наднаціональної європейської інтеграції нівелювання політичних та економічних бар'єрів, які століттями розділяли «держави-нації» континенту, нині призводить до спонтанного «вивільнення» раніше пригніченої історичної енергетики – виходу на арену активної політики транскордонних регіональних соціально-економічних структур, які в цілому відтворюють карту земель і регіонів середньовічної Західної Європи до епохи утворення централізованих національних держав. Воскресають регіональні структури, в яких відображені історичні шляхи міграцій і торгових обмінів, ареали загальної етнічної та культурно-лінгвістичної спадщини, соціальні традиції і звичаї, давніші за ті, що відображають історичний досвід європейських «націй-держав» [2]. Наголошено на тому, «що сили внутрішнього тяжіння, які живлять процеси консолідації нових щодо сучасної епохи і водночас застарілих регіональних компонентів єдиної Європи, мають дещо іншу природу на відміну від тих, що призводили у свій час до утворення національних держав. У процесах регіонотворення поєднання ознак географічного середовища («місцевість»), соціального агрегату, що належить йому, і його культурної ідентичності є набагато щільнішим – це по суті спонтанно сформована органічна єдність середовища, соціуму й культури; в межах державної організації дистанція між окремими параметрами життєдіяльності суспільства (економічними, політичними, соціальними, культурними тощо) стає значнішою – їх інтеграція в єдину структуру здебільшого є штучним і примусовим процесом, оскільки не обмежується тільки активним управлінським впливом держави» [2].

Отже, здобуття членства в ЄС європейськими країнами здійснювалося шляхом історичного й географічного детермінізму відповідно до

лінії транскордонного співробітництва. Понад те, логіка формування «органічної єдності середовища, соціуму й культури» з окремих регіонів транскордонного співробітництва поширюється на всю державу. Тому подальша інтеграція до ЄС таких країн як Україна, яка вже давно є учасницею кількох єврорегіонів з країнами-членами ЄС, долає саме такий шлях. Тобто, специфіка регіоналізму ЄС може бути корисною для розуміння подальшого просування європейської інтеграції та паралельної регіоналізації у бік поки що навіть не кандидатів на вступ до лав ЄС. А те, що Україна та українці є органічною частиною європейського середовища, є невід'ємним елементом європейської культури, довають як історія держави, так і сучасні події.

Прогрес інтеграційної регіоналістики гальмується або навіть деградує через глобальні фрагментаційні тенденції. До того ж, такі країни східноєвропейського прикордоння як Україна, Білорусь, Молдова, Грузія, Вірменія та Азербайджан, на початку 1990-их рр. потрапили в «сіру зону», яка стала продуктом глобальної постбіполярної конкуренції «потреб» умовного Заходу та Росії. Насамперед «Заходу» у вигляді НАТО та США, хоча перспективи подальшої інтеграції тієї ж України до ЄС (особливо на етапі підписання Угоди про Асоціацію в листопаді 2013 р.) суперечили зовнішньополітичним інтересам РФ. Треба зазначити, що стратегія Росії щодо об'єднаної Європи (та окремих членів ЄС) є деструктивно-прагматичною: якщо не роз'єднати, то принаймні послабити єдність та загальну міць ЄС як регіонального діяча. Для цього Росія вигідно застосовує протиріччя в ЄС, які поступово формують новий тренд, опозиційний до інтеграції – фрагментацію. Остання спирається на різні національні інтереси країн-членів ЄС, спекулює на темі Брекзиту, використовує вузькі уподобання національних еліт, європейський популізм, антимиграційні лозунги, економічний раціоналізм, флірт з місцевими маргіналами, націоналістичними угрупованнями, егоїзм на енергетичному ринку, толерантність у відповідь на порушення міжнародного права і навіть до військової агресії. Фрагментація неминуче призводить до просідання механізму «нового» європейського регіоналізму, який дав світу після «холодної війни» шанс подолати всі недоліки панування наддержав. Європа постає перед викликом дезінтеграції як на національному, так і на міжнародному рівнях. Це означає, що ЄС та ті, хто поділяє європейські «потреби», мають використати європейську регіоналізацію як інструмент інтеграції, подолання розмежування й збереження ідеології мирного співіснування в умовах європейської ціннісної ідентичності, яка нині проходить складний етап свого формування.

Література

1. Доморенок Е. Концепции «старого» регионализма в контексте Современной Европы. Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2002. № 4. http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=527&Itemid=53
2. Зубков К. И. Структурный метод в региональных исторических исследованиях. Мультимедиа Журнал. Проект Ахей. 2004. 30 сентября. http://mmj.ru/history_theory.html?&article=238&cHash=5d39bd48af
3. Кіш Є. Транскордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу. У На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів: [Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід.] / Є. Кіш, О. Вишняков, Л. Лендьял та інші. К.: Логос, 2000.
4. Коньшев В. Н. Американский неореализм о природе войны: эволюция политической теории. СПб.: Наука, 2004.
5. Кукулка Ю. Проблемы теории международных отношений. М.: Прогресс, 1980.
6. Межевич Н. М. Основные направления региональной политики российской федерации. Ч.1. Теория регионального развития: Учебное пособие. Современный регионализм: теоретическое содержание. <http://www.dvo.sut.ru/libr/history/i299mez1/index.htm>
7. Поздняков Э. А. Внешнеполитическая деятельность и межгосударственные отношения. М.: Наука, 1986.
8. Студенников І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку. У Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід. К.: Логос, 2000. <http://crs.org.ua/ru/11/18.html>
9. Bucar B. International Cooperation of European Subnational Regions. Paper prepared for the ECSA annual Conference, May 1995, Charleston, USA. http://aei.pitt.edu/6904/01/bucar_bojko.pdf
10. Deas I., Lord A. From a new regionalism to an unusual regionalism? The emergence of non-standard regional spaces and lessons for the territorial reorganisation of the state. *Urban Studies*. 2006. Vol. 43. № 10.
11. Easton D. *A System Analysis of Political Life*. New-York: John Wiley & Sons, Inc., 1965.
12. Gilpin R. *War and Change in World Politics*. Cambridge, 1983.
13. Harrison J. Re-reading the New Regionalism: A Sympathetic Critique. *Space and Polity*. 2006. Vol. 10. № 1.
14. Hettne B. Globalization, the New Regionalism and East Asia. In *Globalism and Regionalism. Selected Papers, delivered at the United Nations University Global Seminar '96 Shonan Session, 2-6 September, 1996, Hayama, Japan*. <http://www.unu.edu/unupress/globalism.html>
15. Holsti K. J. *Change in the International System*. Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited, 1991.
16. Keating M. Forging a successful regional development project and inserting the region into the European and Rethinking the Region. Culture, Institutions and Economic Development in Catalonia and Galicia. Paper, presented at ECPR Workshop "Regionalism Revisited. Territorial Politics in the Age of Globalization", Mannheim, March 1999. ECPR web-site. www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/mannheim/w23/keating.pdf
17. Morgenthau H. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. N.Y., 1973.

18. Peeters Y. The Development of Trans-National Co-operation on the Sub-Continental Level in Europe since 1990. *Regional Contact*. 1996. № 11. P. 19-26.

19. Russett B. *Delineating International Regions/ Quantitative International Politics: Insights and Evidence* / Edited by J. David Singer, 317 – 352. New York: The Free Press, 1968.

20. The Cicero Foundation Seminar “Global NATO, The Riga Summit and European Security. Are Europeans Ready for Global Tasks?” Paris, 16-17 November 2006. <http://www.cicerofoundation.org/>

21. Tsardanidis Ch. The BSEC: From New Regionalism to Inter-regionalism? *Agora Without Frontiers*. 2005. Vol. 10 (4). P. 362-391.

22. Zdravko M. “Europe of Regions” in the Context of Micro-Macro Convergence. *Regional Contact*. 1995. № 10. P. 19-24.

РОЗДІЛ 3

ВИДИ НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ГЕОПОЛІТИЧНІ МОДЕЛІ ЄС

Волкова Я. О.

У наш час націоналізм широко сприймається як небезпечна ідеологія. Більшість дослідників надає йому несправедливо негативної конотації, пов'язуючи сучасну європейську хвилю націоналізму лише з одним явищем – піднесенням крайніх правих партій в Європі. Однак націоналізм – це дуже неоднозначний термін; він має безліч видів і проявів. Націоналізм як стрижневий принцип побудови нації властивий майже всім національним державам світу.

Ідея націоналізму почала поступово поширюватися усією Європою після Французької революції 1789 р. Досягши апогею після Першої світової війни, вона набула глобальних масштабів у другій половині 20 століття. Однак націоналізм не є самодостатнім, оскільки з моменту свого зародження він формувався як принцип водночас із різними політичними ідеологіями. Як стверджує Андреас Віммер, ліберальний націоналізм виник у ХІХ ст., фашистський націоналізм панував у міжвоєнній Німеччині та Італії, марксистський націоналізм мотивував антиколоніальні рухи в «Глобальному Півдні» після закінчення Другої світової війни [21].

Відтак і ліві, і центральні, і праві політичні партії погоджуються з його основним принципом: правління в ім'я нації та для нації. Якщо в 1950 р. відсоток національних держав становив близько 35, у 1990 р. – 70, нині майже всі країни є національними державами [21]. Таким чином, принцип «національної держави» досі залишається фундаментальним для політичного поділу світу, а ЄС, будучи «колискою» націоналізму, - союзом національних держав, побудованих за принципом націоналізму. Однак національні держави ХІХ ст. кардинально відрізняються від сучасних національних держав. Глобальний розвиток інформаційних технологій та безпрецедентна мобільність населення трансформували характер держав, а отже, і природу ЄС.

Майбутнє України, яка давно прагне стати державою-членом ЄС, наразі залишається невизначеним. Для вироблення ефективної стратегії щодо ЄС необхідний принципово новий підхід і нове мислення. Такий підхід має відрізнятись від класичного модерного бачення ЄС. Саме тому потрібно проаналізувати політичні процеси всередині ЄС завдяки дослідженню національного будівництва, націоналізму та соціального конструктивізму.

Види націоналізму. Надвлучним визначенням націй є визначення Бенедикта Андерсона, який схарактеризував їх як соціально сконструйовані «уявні спільноти» [1]. Націоналізм, відповідно, слід сприймати як потужний інструмент безперервного процесу формування нації. Використовуючи конструктивістський підхід, ми вважаємо, що націоналізм є способом побудови соціальної ідентичності – нації, тоді як націю розуміють по-різному в конкретних випадках. Для того, щоб проілюструвати ці процеси в ЄС, ми звертаємось до представленої Жужею Черго та Джеймсом Голдгейером типології націоналізму [23]. На їхню думку, націоналізм ЄС та країн-сусідів має такі форми, як традиційний, субдержавний, транссуверенний та протекціоністський.

Традиційний націоналізм, який панував у Європі протягом ХІХ-ХХ ст., передбачає повну відповідність державних кордонів до кордонів нації. Ідею абсолютної конгруентності політичних і культурних кордонів виявилось складно застосувати на практиці: як в історичній перспективі - у багатонаціональній реальності величезних імперій, так і в сучасності. Панівні еліти послуговувалися різними методиками для досягнення однорідності гетерогенного європейського населення та впровадження почуття спільної ідентичності. Оскільки традиційний націоналізм має на меті досягнення гомогенної національної держави, він передбачає різні стратегії культурної асиміляції: як її поступливі варіанти, так і більш агресивні, такі як кампанії насильницької асиміляції та вислання населення. Сьогодні традиційний націоналізм переважає в нових незалежних державах, таких як Хорватія, Латвія, Литва, Естонія, Сербія, Словаччина, Македонія, Україна, а також Болгарія та Румунія. Цікаво, що більшість цих країн у минулому була частиною багатонаціонального політичного простору – Османської імперії, Югославії, Радянського Союзу. Слід зазначити, що цей тип націоналізму також називають «націоналізмом, що націоналізує нові незалежні держави». Роджерс Брубейкер стверджує, що такий тип націоналізму ґрунтується на розумінні країни як держави з єдиною, «основною нацією» в її етнокультурному розумінні, яка не мала влади у попередній державотворчий період. Таким чином, цей вид націоналізму можна охарактеризувати як «виправний» або «компенсаційний», заснований на протиставленні себе нації, яка панувала раніше [5]. Це пояснює антиросійський характер націоналізму в країнах Балтії, що входили до складу СРСР та українського націоналізму, антитурецького характеру болгарського націоналізму тощо. В усіх цих країнах наявна певна частина населення, яку державні еліти прагнуть асимілювати, а сусідні держави вважають спорідненим населенням. Такий тип націоналізму являє собою стратегію побудови нації, для чого застосовується етнокультурний підхід.

Іншим підходом до нації є громадянська форма націоналізму. На відміну від етнічної моделі національної держави, громадянський націоналізм не вважає етнічну ідентичність ключовим фактором у визначенні громадянства, тобто членства в політичній спільноті. Держави, які використовують громадянську модель національної держави, вважають усіх громадян частиною нації. Незалежно від їхньої мови чи культури, у громадянській формі націоналізму всі громадяни є членами нації. Серед прикладів – Швейцарія, яка об'єднала німецько-, франко- та італомовне населення в одну національну спільноту, або США, які завжди були відомі як плавильна суміш різних національностей. Успіх такої моделі полягає в тому, що в цих державах ніколи не було етнічної напруженості та рухів на відокремлення. Це дає можливість різним національностям мирно співіснувати та діяти в інтересах спільної нації, в її громадянському розумінні.

Вважається, що другий тип націоналізму – протекціоністський націоналізм – був спричинений нещодавніми хвилями імміграції до Європи. В умовах швидких демографічних, культурних, релігійних та расових змін у суспільстві протекціоністський націоналізм прагне захистити усталену національну культуру. Низка досліджень засвідчила, що швидке збільшення кількості іммігрантів було одним із факторів, які призвели до нинішнього успіху вкрай правих політичних партій у всій Європі [8]. Ця тенденція характерна для країн Західної Європи, таких як Австрія, Бельгія, Франція та Німеччина, які є основними напрямками для іммігрантів з Африки та Близького Сходу. Тоді як керівні органи ЄС прийняли рішення застосовувати підхід відкритих дверей до іммігрантів, націоналістичні сили в різних країнах рішуче виступили проти. Питання імміграції було політизовано та сек'юритизовано з використанням трьох основних припущень: 1) іммігранти відбирають робочі місця у місцевих громадян та цим руйнують національний ринок праці; 2) іммігранти знищують національну ідентичність суспільства, яке їх приймає, адже національні культури не здатні поглинути таку величезну кількість іммігрантів, які до того ж здебільшого є носіями абсолютно іншої культури та інших цінностей; 3) іммігранти підвищують рівень злочинності в суспільстві, яке їх приймає.

Іншою тенденцією, до якої звертається протекціоністський націоналізм, є щораз більший розрив між політичними елітами та простими людьми, які вважають, що «світ добре працює для привілейованих кількох осіб, але не для них» [20]. Можна стверджувати, що протекціоністський націоналізм зріс як національний попит на прохання простих людей бути почутими елітами. А тому, щоб запобігти перетворенню

протекціоністського націоналізму на агресивний, панівні еліти повинні подолати розрив з їх підданими. Андреас Віммер влучно зазначив: «Для створення найкращої форми націоналізму лідерам доведеться стати найкращими націоналістами і навчитися захищати інтереси свого народу» [21].

Протекціоністський націоналізм в ЄС, разом з іншими типами націоналізму, слід аналізувати в контексті поглибленого протистояння за напрямом Захід-Схід, яке досягло свого апогею після стрімкого руху України на Захід з Революцією гідності у 2013 р. Намагаючись розробити спільну відповідь на цю подію, ЄС наразився на внутрішню опозицію, спричинену небажанням деяких держав-членів вводити, а потім продовжувати санкції проти Російської Федерації. Ті верстви суспільства, які найбільше постраждали від санкцій проти Росії, особливо бізнес-товариства, що експортують товари до Росії, звертаються до націоналізму як до ідеології, яка захищатиме їхні інтереси. Застосування директив керівних органів ЄС – це добровільна та взаємна згода держав-членів надати частину свого суверенітету наднаціональному органу ЄС. Використовуючи висловлювання Карло Базіна, згідно з цією думкою націоналізм можна розуміти як «суверенізм», «повернення суверенітету» або «повернення контролю» [2] у здатності держави самостійно від Брюсселю вирішувати такі дискусійні питання, як дозвіл на в'їзд емігрантам та введення санкцій. Нині, через 5 років після прийняття санкцій, голоси, які закликають до їх скасування, звучать голосніше – переважно в Італії, Франції, Греції, Австрії, Угорщині та деяких федеральних землях Німеччини. Однак цікаво, що ці країни, які голосують проти санкцій, від санкцій майже не постраждали. Навпаки, Литва, Естонія, Словаччина та Латвія, які не протидіють санкціям, належать до топ-5 країн, які найбільше постраждали від зменшення експорту до Російської Федерації [18]. Це означає, що питання санкцій – не що інше, як політичне питання, яке являє собою політичний підхід певних європейських еліт і передбачає, що протистояння з Російською Федерацією загрожує європейській безпеці та вважає більш доцільними примирення з близьким сусідом, співпрацю або принаймні мирне співіснування. Представники неоліберальної парадигми протекціоністський націоналізм також називають популізмом за його різку критику європейських політичних еліт. Ян-Вернер Мюллер стверджує, що «насправді лідерів, яких називають «націоналістами», краще сприймати як популістських позерів, які завоювали підтримку, спираючись на риторику та образ націоналізму» [13].

Субдержавний націоналізм стосується тих груп, які являють собою регіональних діячів і прагнуть тісного транснаціонального співробітництва.

цтва. До цього типу націоналізму належать такі регіони, як Баварія, Зальцбург, Каталонія та Шотландія. Хоча Жужа Черго та Джеймс Голдгейер стверджують, що субдержавний націоналізм не має на меті здобуття незалежності, а останні роки свідчать про посилення сепаратистських прагнень серед цих регіонів, особливо в Шотландії та Каталонії. Здійснивши референдум щодо незалежності від Великобританії у 2014 р. з негативним результатом, Шотландія планує провести другий до 2021 р. [14]. Брекзїт послужив пусковим механізмом цієї ініціативи. Вважається, що Брекзїт може призвести до великих економічних втрат для населення Шотландії. З посиленням опозиції шотландців до сучасної британської політики очікується, що майбутній референдум дасть результат на користь сепаратистів. На відміну від населення Шотландії, каталонці підтримали ідею незалежності - проголосували за відокремлення від Іспанії під час референдуму 2017 р.: 90 % виборців підтримали цю ініціативу [7]. Хоча не настільки активно, як згадані регіони, Баварія також має довгу історію руху за незалежність. Недавнє опитування свідчить про щораз більшу підтримку незалежності серед населення Баварії [15]. Отже, у відносно спокійному політичному середовищі субдержавний націоналізм розвиває регіональну співпрацю, тоді як у періоди криз він має тенденцію до перетворення на традиційну форму націоналізму. Такі сепаратистські рухи дестабілізують ЄС, змушуючи його зосереджуватись на внутрішніх проблемах, а не на прийнятті нових членів.

Найбільш рідкісним і найважливішим з огляду на його трансформаційну силу є транссуверенний націоналізм. Транссуверенний націоналізм заснований на принципі однієї нації в межах державних кордонів і формує націю крізь державні кордони (або без державних кордонів). Ця стратегія національного формування звертається до діаспор / національних меншин / емігрантів / співвітчизників / споріднених меншин / громадян за кордоном, які проживають у різних країнах. Діаспора – неймовірно дискусійний і складний термін, який має численні підходи та різні трактування. Відмінності в підходах особливо відчуються серед політиків та вчених. Зазвичай політичні діячі відносять до діаспор спільноти населення мігрантського походження, які мають сильне почуття соціальної згуртованості, само ідентифікацію як діаспори та підтримують міцні зв'язки з країною свого походження. На відміну від науковців, які дотримуються конструктивістського підходу, розглядаючи діаспори як політичні проекти та зосереджуючи свої дослідження на тому, як створюються та мобілізуються діаспори. Тому діаспори слід досліджувати як продукти транссуверенного націоналізму, результат керованого державою процесу формування спільної колективної національної іден-

тичності серед населення за кордоном. Цільове населення цієї політики можна розділити на два типи: *випадкові діаспори*, які зазвичай називають національними меншинами, і більш відомі *міграційні діаспори*. Послугуючись термін Роджерса Брубейкера, зазначимо, що випадкові діаспори – це ті групи людей, які набули статусу меншин внаслідок переміщення державних кордонів або руйнування великих імперій. Сучасними прикладами такої політики є: турецька - стосовно турків і мусульман на Балканах, яку вважають спадщиною Османської імперії; політика Угорщини щодо угорців, що проживають у сусідніх державах, які колись входили до складу Австро-Угорської імперії; російська політика щодо співвітчизників за кордоном; румунська політика щодо румунських історичних спільнот (цей термін використовують у «Національній стратегії румунів за кордоном 2017-2020» [19]) тощо. Важливим фактором цього типу націоналізму є економічне становище країн. Наприклад, угорці, що проживають в Австрії та Словенії, менш зацікавлені в самій Угорщині, ніж угорці, що живуть в Україні.

Тоді як питання випадкових діаспор вже досить давно постало на політичному порядку денному, інтерес до діаспори мігрантів виник у багатьох країн тільки нещодавно. Емігранти традиційно сприймалися державою походження як зрадники, які залишають батьківщину. Пізніше країни походження стали розробляти різні стратегії, спрямовані на заохочення емігрантів повернутися на батьківщину. Сьогодні багато країн зробило висновок, що емігранти, перебуваючи поза межами рідної країни, можуть принести набагато більше користі батьківщині, аніж в її межах. Іммігрантам у Європі вдалося уникнути асиміляції, зберегти свою національну ідентичність та підтримувати інтенсивні зв'язки зі своєю країною походження (за допомогою зусиль країн-батьківщин). Це стало особливо просто завдяки відкритим кордонам та доступності перевезень, що дозволяє іммігрантам часто відвідувати свою батьківщину. Розвиток комунікаційних технологій дозволяє їм підтримувати повсякденні зв'язки з рідними та друзями в рідній державі завдяки телефону та Інтернету. Проте особливий внесок у цей процес робить цілеспрямована політика країни походження щодо її емігрантів та діаспор. Інтернет та засоби масової інформації не лише допомагають іммігрантам підтримувати свою рідну культуру, але й утримують їх в інформаційному полі країни, яка транслює через місцеві програми / радіо / телеканали певну політичну позицію та політичну інтерпретацію подій. Переваги для країн-батьківщин, якими наділені емігранти, можуть містити політичне лобі, а також передбачають внески в економіку завдяки грошовим переказам, інвестиціям тощо. Отже, ставлення країни до мігрантів змінилося

з переважно негативного на позитивне. Останні десятиліття засвідчують щоразу більшу зацікавленість європейських країн своїми діаспорами мігрантів. Нещодавно емігрантів почали зараховувати до політичних програм та законодавчих актів, таких як, національні стратегії щодо співвітчизників за кордоном. Туреччина, Румунія, Болгарія, Угорщина, Польща широко співпрацюють зі своїми емігрантами, які працюють в ЄС. Україна не є винятком. Той факт, що президент Володимир Зеленський у своїй інавгураційній промові згадував українську діаспору, є одним із останніх проявів інтересу України до своєї діаспори, хоч і на рівні риторики [25].

Хоча всі п'ять типів націоналізму мають вияв на європейському континенті, можна констатувати, що традиційний та транссуверенний націоналізм є найбільш поширеними в посткомуністичній Європі, тоді як протекціоністський та субдержавний націоналізм частіше трапляються у сталих країнах-членах ЄС. Існує безліч прикладів конфлікту різних типів націоналізму. Взаємодія між суверенним націоналізмом і традиційним націоналізмом є особливо антагоністичною. Цікаво, що Роджерс Брубейкер визначив як найнебезпечнішу лінію конфлікту на межі пострадянського «націоналізму, що націоналізує» та транссуверенного націоналізму Росії. Саме протистояння українського традиційного етнокультурного націоналізму та російського транссуверенного націоналізму має великі наслідки для всієї європейської системи безпеки. Проілюструвавши у своїй статті її руйнівний симбіоз, взявши Росію та Крим за приклад, дослідник певним чином передбачив майбутні події 2014 р. [5]. Іншими небезпечними лініями конфлікту є румунський етнокультурний націоналізм з угорським транссуверенним націоналізмом у питанні угорської меншини в Румунії. А також український етнокультурний націоналізм з угорським та румунським транссуверенними націоналізмами у питанні угорської та румунської меншини в Україні.

Геополітичні моделі ЄС. Разом з іншими політичними процесами транссуверенний націоналізм та субдержавний націоналізм (той, який не ставить за мету незалежність, але сприяє регіональному розвитку) суперечать класичній моделі ЄС як об'єднанню національних держав. Крістофер С. Браунінг та Пертгі Йоніємі описали три основні геополітичні моделі ЄС: Вестфальську, Імперську та Неосередньовічну [4].

Класичне розуміння ЄС засноване на Вестфальській та Імперській геополітичних моделях. Вестфальська модель надає ЄС ознак держави зі сталими кордонами, де влада зосереджується в центрі – у Брюсселі – та рівномірно поширюється на всю територію ЄС. Проявами цієї моделі є такі атрибути ЄС як спільний прикордонний режим, валюта, спільна

зовнішня політика та політика безпеки, зусилля ЄС виступати як єдиний діяч на міжнародній арені. Відповідно до такого підходу, ЄС сприймає сусідні країни як цілу низку небезпечних і нестабільних країн, які треба тримати подалі від ЄС, посилюючи його безпеку зсередини, обмежуючи візовий режим і не даючи шансів вступити новим членам. Такий підхід робить цю модель ледь привабливою для тих країн, які багато років прагнуть членства в ЄС, зокрема й України.

Імперська модель передбачає, що влада, яка сконцентрована в центрі, розподіляється не рівномірно, а зменшується від центру до периферії. Така імперська метафора виявляється під час розширення ЄС, у прагненні до інтеграції нових членів, спробах пропагувати європейську культуру та цінності в інших державах. Як і в межах Вестфальської, згідно з цією моделлю ЄС також сприймає сусідні країни як джерело непевності. Однак замість стратегії дистанційованих відносин імперська модель передбачає наближення до цих країн з гарантією їхньої стабільності й безпеки. ЄС розробив особливий механізм співпраці зі своїм сусідством та перелік критеріїв приєднання нових членів. Ті країни, які виявляють бажання бути членом та успішно здійснюють необхідні реформи, здобувають членство в ЄС як винагороду. Організація після кожної нової хвилі розширення постає перед дилемою інтеграції та безпеки: продовжувати подальше приєднання нових членів або зупинитися та зміцнити фундамент ЄС із уже наявними членами. Незважаючи на те, що вона відповідає українським поточним політичним інтересам, ця модель ЄС наразі потрапляє до глухого кута. Подальша інтеграція за описаним вище централізованим принципом може призвести до дезінтеграції. Нині, коли зростає скептицизм щодо майбутнього членства Туреччини, України, Молдови та інших зацікавлених держав, ЄС потрапляє в екзистенційну кризу та потребує нової парадигми.

Деякі вчені стверджують, що це нове розуміння природи держав та державної влади в ЄС схоже з територіальною організацією середньовічного періоду і додають новий термін «Неосередньовіччя» [17]. Такі зміни передбачають трансформацію самої природи національних держав із одночасною трансформацією визначень її основних концепцій, таких як кордони, територіальність, влада та суверенітет.

Коллективна ідентичність нації створюється соціально шляхом встановлення кордонів. Зокрема, у зв'язку з постмодерністським поворотом наприкінці 1980-1990-их рр. кордони розглядають не тільки за їх просторово ідентифікованою природою як фізичні кордони між державами, але й за їх символічним значенням як невидимих кордонів у свідомості людей. Ці кордони формуються дискурсивно, і їх слід розуміти не

як лінії, а як уявні межі, що відокремлюють інших від внутрішніх (нас проти них) і як такі, що мають вираження в різних соціальних практиках. Створення та руйнування цих кордонів є ключовим елементом у всіх формах націоналізму. Ансі Паасі створив аналітичний фундамент дискурсів, які формують колективну ідентичність шляхом встановлення кордонів. Він виокремлює чотири дискурси: ми / тут, інші / там, ми / там, ми / вони. У традиційному націоналізмі формування нації засноване на двох основних дискурсах: ми / тут та інші / там. Дискурс ми / тут використовується для інтеграції в межах територіальної одиниці, такої як національна держава. Інші / там – ґрунтується на процесі «іншування» (англ. «othering»), який використовується для відокремлення однієї нації в межах однієї національної держави від іншої в межах іншої держави. Ці дискурси об'єднують населення в межах певної території, створюють національну ідентичність та закріплюють її на певній території-центрі. Дискурс ми / там характерний для транссуверенного націоналізму та має намір інтегрувати соціальні групи за межами державних кордонів, наприклад, діаспори та національні меншини тощо. Розмежування ми / вони в межах однієї території використовує протекціоністський націоналізм з метою позначення біженців. У традиційному етнокультурному націоналізмі цей дискурс вживають для відокремлення *інших* на території національної держави [16].

Так само як і кордони, території також слід сприймати через соціальні взаємодії. Транссуверенний націоналізм поширює суспільні відносини крізь територіальний простір. Аналіз процесу формування території, проілюстрований Ансі Паасі, засвідчує, що формування населення асоціюється із формуванням території. Учений запровадив чотири етапи формування території. По-перше, встановлюють державні кордони для набуття територіальної форми. По-друге, створення символічної форми за допомогою дискурсів та соціальних практик. По-третє, формування інституціональної форми – створення таких установ, як адміністрація, економіка та культура. Нарешті, формується територіальна ідентичність, яка допомагає відрізнити одну територію від інших [16]. Цей принцип здобуття територій спрацьовує вже протягом багатьох століть: держава завойовує територію, створює дискурс, інститути і, нарешті, ідентичність. У сучасному світі ситуація змінилася: епоха війн з метою завоювання території вже минула, а глобалізація дозволяє створювати нові соціальні ідентичності в територіальних межах інших держав. Держави формують ідентичність своїх діаспор за допомогою: 1) дискурсу єдиної нації, розсіяної крізь державні кордони; 2) установ, які займаються справами діаспор, центрів культури, які пропагують їх мову та

культуру тощо. Отже, під час створення діаспори вищезазначені етапи формування території використовують в іншому порядку: дискурс, інститути, ідентичність і, нарешті, територія. Реалізувавши перші три кроки, останній етап (який у минулому був першим) – формування фізичної території – залишається лише питанням політичної волі та геополітичних міркувань. Ось чому в районах, де компактно проживає національна меншина, завжди існує страх іредентизму.

Побудова соціальних кордонів та територій ґрунтується на концепції влади, зокрема символічній чи, згідно з визначенням французького філософа Мішеля Фуко, дискурсивній владі [10]. Символічна влада, на думку П'єра Бурдьє, передбачає акт офіційної деномінації, тобто влада держави стверджує те чи інше поняття. У цьому сенсі символічну владу можна охарактеризувати як «владу, що дає назви будь-яким речам» [3]. Акт офіційного найменування (особа / подія / соціальна група тощо) є вираженням офіційної думки держави і як такий вважається законним. Таке суб'єктивне сприйняття формулюють представники держави, і воно може змінюватися залежно від політичної позиції та національних інтересів. В ЄС дискурс однієї нації, яка не знає державних кордонів, активно артикулюється Угорщиною, Румунією, Польщею, Словаччиною, Болгарією, Туреччиною тощо. Слід зазначити, що символічна влада здійснюється не лише на політичному рівні, як політичні виступи тощо, але й на науковому. Знання не можна відокремити від влади. Знання завжди закладені в конкретному історико-інтелектуальному контексті та владних відносинах у суспільстві. Тому термін «діаспора» не є нейтральним, оскільки являє собою певне суб'єктивне бачення та політичне ставлення. Окрім інструментарію дискурсу, процес формування ідентичності здійснюється шляхом інституціональної побудови (створення відповідного урядового апарату, що опікується питаннями діаспори), культурної інкорпорації (форма слабого тиску, яка передбачає різні культурні заходи, що організують вищезазначені установи) і юридичної фіксації (політика громадянства, тобто надання різних форм громадянства – класичного або екстериторіального).

Політика створення діаспори (її можна також назвати державним транснаціоналізмом) як напрям зовнішньої політики держави чимдалі набуває популярності. Вона спричиняє сумніви щодо традиційного розуміння держави як депозитарію суверенітету над певною територією та населенням, яке її населяє. В умовах такої політики влада в суспільстві, яка раніше територіально була чинною в межах держави, діє за її межами, на територіях, які перебувають під юрисдикцією іншої держави, і де проживають цільові соціальні групи. Іншими словами, діаспора або на-

ціональна меншина - це проекція влади держави-батьківщини. Ця проекція державної влади, а отже, і суверенітету над територією іноземної держави перетинається з владою та суверенітетом іншої держави, що дає можливість дослідникам говорити про процес «ре-територіалізації» європейського політичного простору.

Ситуацію з подвійною лояльністю діаспор найкраще ілюструє нещодавнє непорозуміння із німецькими футболістами турецького походження. У травні 2018 р. німецькі футболісти турецького походження – Месут Озіл та Ченк Тосун – зазнали критики за зустріч та спільні світлини з президентом Туреччини Реджепом Ердоганом. Це було зроблено на тлі погіршення німецько-турецьких відносин і звинувачень західними країнами Реджепа Ердогана в його авторитарному стилі управління. Фактично це і є питання ідентичності та політичної відданості не лише турецьких іммігрантів, а й мігрантів / діаспорального населення загалом. Це явище влучно ілюструє девіз головного турецького інституту щодо залучення діаспори: «Ми є там, де є турок» [22]. Однак не правда, що всі мігранти обов'язково повинні бути нелояльними до країни перебування. Але справа полягає в тому, що (у разі активних зусиль держави-батьківщини) ідентичність іммігранта, швидше за все, зберігається, що прокладає шлях до цілої низки його можливих політичних рішень, які були б скоріше на користь його рідній державі.

У багатьох випадках практика взаємодії держави з її діаспорами / співвітчизниками за кордоном припустима, якщо не спричиняє суперечок у двосторонніх відносинах між державою-батьківщиною та державою перебування. Захист прав національних меншин є невід'ємним елементом європейських цінностей, на який європейські держави погодилися, підписавши Рамкову конвенцію про захист національних меншин. Однак у деяких випадках тісні контакти держави-батьківщини та діаспори можуть спричинити погіршення двосторонніх відносин. Після прийняття Угорщиною відомого Закону про статус (2001 р.) сусідні країни звинуватили її у порушенні їхнього суверенітету та втручанні у внутрішні справи. Закон надає сертифікати угорського походження – Посвідчення угорця – етнічним угорцям у сусідніх державах. Румунія та Словаччина категорично виступили проти такої політики сертифікації [11]. Політика Угорщини щодо своєї діаспори також стала причиною дипломатичної напруженості і в угорсько-українських відносинах. Угорщину звинуватили у наданні громадянства українським громадянам угорського походження, незважаючи на те, що подвійне громадянство в Україні заборонено. Внаслідок цього, угорського консула в Україні було вислано за межі держави у жовтні 2018 р. [9].

Цей мінливий взаємозв'язок між територією держави, розширенням членства в нації та державною владою відображає процес «ре-територіалізації», який зараз триває в ЄС та сусідніх країнах. Таким чином, можна визначити політичний простір ЄС через соціальні практики, у функціональному, а не територіальному плані: території як історичний процес, що підтримується соціальною практикою; кордони в їх символічному значенні; влада як поступлива, дискурсивна або символічна сила; піддатливу ідентичність та суверенітет як множинний і перехресний. Згідно з цією логікою ті країни, яким вдалося контролювати своє населення у своїх межах та ними, можуть успішно реалізувати свої геополітичні та зовнішньополітичні цілі. Про це свідчить безліч прикладів. Геополітична та економічна потужність Китаю, що постійно зростає, супроводжується присутністю китайців у всьому світі, навіть в ЄС, незважаючи на його географічну віддаленість. Інша сила, що чимдалі зростає – Індія, вже давно реалізує широку діаспоральну стратегію щодо мільйонів індійців за кордоном. Єврейська діаспора є одним із класичних прикладів і особливо славиться своїм лобістським впливом у країнах, що приймають мігрантів. Вірменська діаспора робить вагомий економічний внесок у добробут рідної країни.

Транссуверенний націоналізм в Європі розглядає ЄС не як союз держав, а як союз націй, Європу регіонів з безліччю центрів влади та множинною лояльністю [24]. Як було зазначено вище, таке розуміння найкраще вписується в третю можливу геополітичну модель ЄС – Неосередньовічну Європу. Ця модель передбачає, що управління та повноваження в ЄС, на відміну від Вестфальської та Імперської моделей, розподіляється між регіонами, а не закріплюється в центрі влади. Таким чином, «регіональність» являє собою основний конституційний організаційний принцип європейського політичного простору [4]. Таке бачення «регіональності» передбачає, що регіони можуть виходити за межі ЄС, завдяки чому можлива тісна співпраця країн-членів та країн, що не є членами. Соціальний аспект цієї співпраці має велике значення. Західноукраїнські кордони вже стають менш помітними зі зростанням соціальної взаємодії; спостерігається постійний приплив та відтік українських мігрантів, які працюють у Польщі, Угорщині, Словаччині та інших країнах ЄС. Забезпечення потоку європейських громадян до України посилить цей процес та зробить його взаємним.

Слід зазначити, що ідеї неосередньовічної моделі ЄС зазнали найбільшого поширення на півночі Європи. Північ має важливе символічне значення, яке може допомогти подолати розподіл на Схід-Захід. Відповідно до неосередньовічної парадигми Ян Зельонка розробив такі реко-

мендації для ЄС: 1) скасувати державну монополію на інтеграцію, що дозволить регіонам, містам, професійним асоціаціям та неурядовим організаціям діяти вільно; 2) перейти від територіальної до функціональної інтеграції, розвивати різні мережі у таких галузях як енергетика, торгівля, права людини, безпека; 3) замінити ієрархічну структуру ЄС на поліцентричну, ініціюючи децентралізацію та децентралізацію влади [24]. Ще важливішим є те, що завдяки цій моделі характер співпраці між країнами-нечленами ЄС та самим ЄС не є підпорядкованим, як в імперській моделі. Він передбачає співпрацю на основі рівного партнерства. Така інтеграція, яка відкидає ієрархічні особливості та визнає місцеві / регіональні потреби та умови, може бути ефективнішою за класичну. Як зазначає Ян Зельонка, «ефективне управління передбачає перемовини та налагодження контактів між різними суб'єктами, а не виконання команд, що надходять з європейського центру» [24]. Вести діалог будучи рівноправним партнером набагато приємніше, ніж бути сусідом, який відчайдушно «стукає в європейські двері». Таким чином, ця модель стає набагато ефективнішим способом інтеграції з європейськими структурами для України.

Висновки та прогнози

Немає сумнівів, що націоналізм надалі залишатиметься основним об'єднувальним інструментом певної політичної спільноти, а національна держава надалі залишатиметься основним політичним поділом ЄС та всього світу. Описавши різні типи сучасного націоналізму та його наслідки для геополітичних моделей ЄС, можна виділити три можливі сценарії майбутнього політичного розвитку ЄС.

Першим сценарієм є такий, де ЄС буде дотримуватися Імперської моделі та здійснювати подальше розширення. Це обов'язково призвело б до порушення питання про потенціал організації. Незрозуміло, скільки ще країн організація здатна прийняти, і де остаточна межа розширення. До того ж, це матиме серйозні наслідки для європейської системи безпеки. Країни регіонів, де інтереси ЄС перетинаються з інтересам Російської Федерації, тобто Балкани та пострадянський простір, будуть розвивати традиційний антиросійський етнічний націоналізм у своїх національних стратегіях. Тому прийняття нових членів ще більше погіршить відносини ЄС з Російською Федерацією та поглибить глобальне протистояння Сходу-Заходу.

Другий можливий сценарій - це зростання протекціоністського націоналізму та скептицизму всередині ЄС до подальшого розширення, рішення зосередити увагу на його внутрішніх питаннях та зміцнення

внутрішньої згуртованості замість прийняття нових членів. Сценарій передбачає, що подальший розвиток ЄС посилить його спроможність виступати в ролі згуртованої дійової особи на міжнародній арені. Однак Вестфальська геополітична модель зі своїм обмеженим модерністським розумінням кордонів та суверенітету також не відповідає сучасному змінному глобалізованому світу.

В основному дискусії щодо майбутнього ЄС завжди виникали між прихильниками Імперської та Вестфальської моделей. Хоча вони досі залишаються основними темами дебатів, на наш погляд, неосередньовічна модель є не тільки більш вигідною, порівняно з двома зазначеними вище, але й навіть неухильною. Сучасні технології, інструменти маніпулювання масовою свідомістю забезпечують держави новими можливостями контролю над населенням, більш ефективними стратегіями формування нації та здійснення зовнішньої політики. Контроль над людьми означає контроль над територією, що робить біополітику та соціальний вимір зовнішньої політики основним елементом геополітичних розрахунків. Потік людей та інформації всередині та поза ЄС послаблює межу між внутрішніми та зовнішніми справами й призводить до утворення політичного простору ЄС, де можуть водночас співіснувати різноманітні ідентичності, множинна влада та множинний суверенітет. Замість того, щоб сприймати націоналізм негативно, Європа повинна зменшити руйнівні наслідки націоналізму та розвивати ті його типи, які найкраще відповідають глобальним політичним вимогам. Зі зростанням субдержавного та транссуверенного націоналізму Європа може запропонувати нові моделі націоналізму для інших частин світу, поступово перетворюючи ЄС із союзу сучасних національних держав на союз постмодерністських національних держав чи навіть союз регіонів. Як влучно зазначає Жужа Черго: «Європа може прокласти шлях до постмодерністського світу, як раніше в історії проклала шлях до світу традиційної національної держави» [23].

Література

1. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. 1983. 240 p.
2. Basin C. Secular divergence: Explaining nationalism in Europe. <https://sep.luiss.it/sites/sep.luiss.it/files/>
3. Bourdieu P. Social space and symbolic power. Sociological Theory. 1989. N 7. P. 14- 25.
4. Browning C. S., Pertti J. Geostrategies of the European Neighbourhood Policy. <https://www.researchgate.net/publication/37143809>
5. Brubaker R. Accidental Diasporas and external 'homelands' in Central and Eastern Europe: past and present. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/24655>
6. Calance M. The resurgence of nationalism in the European Union. <https://www.academia.edu/2333957/>

7. Catalonia independence referendum: Final results show 90% backed secession from Spain. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/>
8. Davis L., Sumit S. D. Immigration and the rise of far-right parties in Europe. <https://www.researchgate.net/publication/322732593>
9. Diplomats thrown out in Ukraine-Hungary passport row <https://www.bbc.com/news/world-europe-45753886>
10. Foucault M. The archeology of knowledge and the discourse of language. 1969. 245 p.
11. Hungary: Status Law Causing Dispute With Neighbors <https://www.rferl.org/a/1097612.html>
12. Kovacs E. Post-Socialist Diaspora Policies: Is There a Central-European Diaspora Policy Path? http://bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/7/0000017387/book_hjms_06_kovacs.pdf
13. Muller J. False flags. The myth of the nationalist resurgence. *Foreign Affairs*. 2018. N. 2. P. 35-41.
14. Nicola Sturgeon calls for new Scottish independence vote. <https://www.theguardian.com/uk-news/2019/jul/25/>
15. One in three Bavarians want independence from Germany, poll shows. <https://www.thelocal.de/20170717/>
16. Paasi A. Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border. 1996. 376 p.
17. Popescu G. Transborder state reterritorialization in Eastern Europe: the Lower Danube Euroregion. <https://fsu.digital.flvc.org/islandora/object/fsu%3A168614>
18. Sanctions against Russia don't damage the EU. But Italy, Hungary, and Austria might try to get them scrapped. <http://euromaidanpress.com/2018/12/11/>
19. Strategia Națională pentru România de Pretutindeni pentru perioada 2017 – 2020. Ministerul pentru Românii de Pretutindeni, 2017. http://www.mprp.gov.ro/web/wp-content/uploads/2017/10/Strategia-Nationala-2017-2020_site.pdf
20. TEXT-Key excerpts from the leadership launch of Britain's Theresa May. <https://www.reuters.com/article/britain-eu-may/>
21. Wimmer A. Why nationalism works. *Foreign Affairs*. 2018. N. 2. P. 27-34.
22. Yurtdışı Türkler ve akraba topluluklar başkanlığı <https://www.ytb.gov.tr/haberler/ytb-olarak-abdye-ayri-bir-sayfa-aciyoruz>
23. Csergo Z., Goldgeier J. M. Nationalist strategies and European integration. <https://www.researchgate.net/publication/231890449>
24. Zielonka J. A new narrative for the EU: a neo-medieval Europe of societal networks. <https://www.clingendael.org/publication/>
25. Полный текст речи Зеленского после инаугурации. <https://strana.ua/news/202052-polnyj-tekst-rechi-zelenskoho-vo-vremja-inauhuratsii.html>

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ ЄС НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Задорожня А. Г.

Довготривала перерва у розширенні Європейського Союзу (ЄС), зумовлена зміною геополітичної мапи світу, завершилася у 2004 р., коли до лав організації увійшли країни посткомуністичного табору. Нову плеяду членів ЄС тоді склали держави Вишеградської четвірки та балканська Словенія, яка помітно вирізнялася поміж інших країн півострову. Разом з тим, «старій» Європі довелося пізнавати їхні ментальні особливості, сприйняття історичної дійсності, релігійну свідомість, розвивати незрілу ринкову політику тощо. Не встигнувши отямитись від учасників п'ятої хвилі розширення, ЄС приймав новобранців: приєдналися менш зрілі демократичні країни – Болгарія та Румунія. Своє 50-річчя Євросоюз зустрів у колі 27 країн-членів з кордонами, що простяглися до території України. Після шести років адаптації (у 2013 р.) Співдружність прийняла ще одну пост-югославську Республіку – Хорватію.

З розширенням на Схід у житті ЄС розпочалася чи не найскладніша стадія його розвитку, адже на черзі решта східноєвропейських держав, які теж виявили бажання повернутися в лоно Європи. Зрештою, багаторічне реформування країн допомогло здобути офіційний статус кандидата Албанії, Республіці Північна Македонія (РПМ), Сербії, Чорногорії. Потенційним кандидатом було визнано Боснію та Герцеговину (БіГ). Варто зазначити, що аналогічного статусу набула Республіка Косово, хоча вона ще не подавала заявки на членство через проблеми, пов'язані з визнанням державності. Українській державі так само вдалося просунути вперед у своїх зовнішньополітичних намірах, підписавши Договір про Асоціацію з ЄС (2014 р., чинний з 2017 р.), що дало змогу перейти від моделі партнерства й співробітництва з ЄС до політичної асоціації та економічної інтеграції.

У сучасній літературі відносини східноєвропейських країн з Євросоюзом аналітики чи публічні особи найчастіше розглядають в межах розподілу за такими групами: 1) країни-члени ЄС Вишеградської четвірки – Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія та країна швидких трансформаційних процесів – Словенія (М. Брюгман, Я. Вишневський, Г.-П. Зібенхар, Я. Емілівіч, Т. Міхель, І. Моравські, О. Сушко); 2) проміжні держави-члени – Болгарія та Румунія (однак з роками межа соціально-е-

кономічного розвитку із сусідами-«піонерами» поступово зникає); балканська Хорватія, яку визначають як країну шостої хвилі розширення, або країну, що завершує перший етап розширення ЄС на Схід (Е. Брок, Г. Ферхойген, Ш. Лене); 3) решта колишніх югославських республік та Албанія, які здобули статус офіційного чи потенційного кандидата ЄС (М. Емерсон, Ф. Могеріні, Й. Хан, Ж.-К. Юнкер); Україна, яка, попри відмінне від східноєвропейців соціалістичне минуле, від початку незалежності мала кращі шанси на повну євроінтеграцію. Однак, головною перепоною стала сусідня Росія (О. Молдован, О. Рудік, Т. Снайдер). Оскільки їй відведено окремий розділ, то, вдавшись до компаративного підходу, український чинник розглянуто дотично, суто для відображення більш цілісної картини процесу розширення ЄС на Схід.

Безперечно, питання подальшої інтегрованості країн – чи не найголовніше на порядку денному Спільноти. Сповідування європейських принципів життєдіяльності, серед яких: демократія, верховенство права, рівність, повага до прав людини, мир – головна мета «Нових демократичних країн», які виникли на тлі кризи соціалізму. Унаслідок обраного шляху їхня внутрішня та зовнішня політика одразу почала формуватися в загальноєвропейському контексті. Хоча сучасні реалії є такими, що східний сусід, в минулому ідеологічний союзник – Росія, не збирається приєднуватися до глобальних процесів, а тому усілякими шляхами утримує тут колишні сфери впливу. Вже не є відкриттям, що латентна присутність у регіоні РФ перетворює країни на засіб маніпуляцій чи робить потерпілою стороною у своїй брудній «грі». Утім, ЄС рухається вперед всупереч вимогам сьогодення, удосконалюючи методи інтеграційного процесу.

Особливості розвитку східноєвропейських країн після розширення ЄС. Наприкінці минулого тисячоліття робити позитивні прогнози щодо ефективності поглинання країн Східної Європи ЄС було складно. Проте обидві сторони виказували впевненість, що такі дії є необхідними. Таким чином, цей неоднорідний регіон (з крихітною Чорногорією із півмільйонним населенням та однією з найбільших країн Європи, де мешкає майже сорок мільйонів людей – Польщею; з колишніми імперіями та сателітами, де досі існує вендета; з високотехнологічними та напіввагарними країнами, де Інтернет – особливе благо) відносно швидкими темпами спромігся наблизитися до розвинутих країн «старої» Європи, а в окремих випадках і наздогнати їх.

Перші наслідки країни відчували через 15 років наполегливої підготовки. Однак справжній результат став відчутним відносно недавно. Так, за три роки існування в складі ЄС економічні показники держав

зросли майже вдвічі, разюче змінилася динаміка зовнішньої торгівлі, тоді як старі країни-члени не могли похизуватися подібними успіхами. У 2010 р. Агентство Франс-Прес (AFP) з посиланням на дослідження вчених Віденського інституту міжнародних економічних досліджень (WIIW) довело, що «більшість країн Центральної та Східної Європи подолати світову економічну кризу. ...в деяких країнах регіону темпи зростання економічної кон'юнктури перевищили аналогічні показники країн зони євро» [12]. Титул «зразкової країни» дослідники присвоїли Польщі, де навіть у кризовий час економічне зростання склало 1,7%. За роки членства ситуація кардинально змінилася і на ринку праці. Польський вчений, письменник Януш Вишневський згадує: «Багато німців сприймали тоді поляків як бідняків, які приїжджають до Німеччини, щоб украсти в них роботу і користуватися благами їх соціальної системи. Тепер я пропоную своїм німецьким колегам з'їздити до Польщі, щоб переконатися, наскільки схожими стали дві ці країни й наскільки центр Варшави схожий на центр Франкфурта. Я знаю багатьох німців, які емігрували в Польщу, щоб там працювати» [8].

Попри те, що балканські країни так само виявляли прагнення потрапити до ЄС на початку незалежності, їхні успіхи були менш помітними. Причини очевидні: багатовікове поневолення і зубожіння народів, що вплинуло на ментальні особливості населення; разюче економічне відставання, і, що не менш важливо – географічна віддаленість від осередку ЄС.

З одного боку, досягнення європейської мети «східноєвропейським октетом» цілковито залежало від успіху внутрішніх перетворень, з іншого – від колосальних фінансових вливань з боку ЄС. Німецькі аналітики Матіас Брюгман та Ганс-Петер Зібенхар у щоденній бізнес газеті «Handelsblatt» подали критичний матеріал стосовно доцільності такої підтримки. У статті йдеться про те, що від початку розширення нові члени ЄС отримали понад 365 млрд. євро (до 2020 р. зокрема). Дослідники також додають, що, з урахуванням інфляції, це значно більше, ніж обсяг виплат за Планом Маршалла, створеного США для підтримки Західної Європи після Другої світової війни. Так чи інакше, найсоліднішим одержувачем європейської допомоги було визнано Польщу. За десять років життя за сприяння ЄС вона отримала понад 100 млрд. євро в межах програм, спрямованих на підвищення рівня життя та конкурентоспроможності польської економіки. Наступний, вже семирічний, бюджет передбачав для країни майже 106 млрд. євро [9].

Водночас Міністр підприємництва та технологій Польщі Ядвіга Емілевич зауважила, що Захід також отримував користь від мільярдних

трансфертів, адже з кожного євро, вкладеного в країни Східної Європи з фондів ЄС, 80 центів поверталися до західноєвропейських компаній. Певна річ, результати від значних внесків у різні сфери життєдіяльності зрештою відчуло населення. Про роль у них Євросоюзу іноді засвідчують банери, наліпки, навіть зупинки, прикрашені зірковою символікою і кольорами ЄС та написами подяки щодо створення речі/послуги за кошти Союзного фонду. Особливою вдячністю вирізнялася Польща, де навіть на звичайному потязі яскраві літери засвідчують, що його куплено коштом Фонду Єднання (Cohesion Fund). У такий же спосіб виявляли свою прихильність болгари чи румуни. Деякі держави в реалізації спільних проектів віддають перевагу двостороннім відносинам (скажімо, Словенія). Незважаючи на прискіпливість, німецькі автори все ж переконані в тому, що розширення пішло на користь усім без винятку [18]. Аналогічний висновок зробив колишній єврокомісар з питань розширення Гюнтер Ферхойген: «Було заздалегідь відомо, що в Румунії та деяких інших країнах спостерігається дефіцит демократичної культури. Та все одно, прийняти їх до лав ЄС було правильним рішенням. Це єдина можливість позитивно вплинути на їхній розвиток» [23].

За час існування в складі ЄС країнам вдалося зменшити безробіття, підвищити показники валового продукту, покращити торговельну політику, позитивно вплинути на розвиток галузей медицини та освіти, побороти гендерну нерівність та інше. За підсумками Євростату (*див. табл. 1*), східноєвропейські країни, вступивши до ЄС у 2004 й 2007 рр., у вимірі ВВП на душу населення, наблизилися до середнього показника ЄС на 18%. Нині ці показники зросли до 84%. Серед найбільш стабільних лідерів Чеська Республіка і Словенія. Вражають також показники Польщі. Окрім того, країнам вдалося зменшити рівень безробіття (з поміж інших вирізнялися Польща і Болгарія) та покращити макроекономічні показники (Польща). Відтоді реальна заробітна плата новачків збільшилася в середньому на 50%.

Що стосується продуктивності праці, то східноєвропейські країни-члени (за винятком Словенії) склали майже половину середнього показника в ЄС. Директор Варшавського аналітичного центру «SpotData» Ігнацій Моравські підтвердив, що розширення ЄС є взаємовигідним, адже Західна Європа значно збільшила географію ринку збуту, а логістичні бази у східноєвропейських країнах та постачальники стали невід'ємною частиною ціннісних ланцюгів західноєвропейських компаній [18].

Семимильними кроками до першопрохідців наблизилися балканські сусіди. Особливо помітні результати БіГ, Чорногорії. У нарощуванні ва-

лового продукту лідерами стали Чорногорія з Сербією та Північна Македонія (далі – Македонія). Країни також помітно долали безробіття. Македонія, БіГ, Албанія суттєво покращили експортно-імпортні відносини.

Не менше уваги приділено гуманітарному аспекту (*див. табл.2*). Тішить той факт, що у низці країн спостерігається приріст населення. Щоправда, це не стосується Хорватії, БіГ та Македонії. Позитивним прикладом для них є країна-член ЄС – Словенія. Особливо динамічною виявилася ситуація із зовнішніми мігрантами. Найбільший відсоток таких відвідувачів було засвідчено у Польщі, Хорватії, Словенії, Чорногорії та Сербії. Слід звернути увагу на те, що останні дві країни досі відчують відгомін болючого розпаду Югославської Республіки. Варто зазначити, що значну частину біженців особливо помітно у нестабільних Сербії та БіГ.

Дуже прикро визнавати, що рівень охорони здоров'я в балканських країнах залишається досить низьким, про що також свідчать цифри смертності серед новонароджених. Гіркі наслідки від мізерного фінансування з боку державної влади переживають мешканці Албанії, Сербії та Македонії. Не надто далеко від них Румунія і Болгарія. Окрім того, стаття витрат на охорону здоров'я у Румунії менша навіть, ніж у країнах, які не потрапили до ЄС. Приємно констатувати, що рівнем освіти належним чином опікуються Словенія та Польща. Понад те, остання разом з Чехією та Угорщиною закладають у бюджет чималі кошти задля проведення наукових досліджень.

Схоже, що албанська поліція має занадто клопоту з кримінальними справами, адже Албанія – перша за кількістю вбивств. Необхідно зауважити, що протягом десятиліття вона помітно поліпшила показники, поступившись Чорногорії. А от Словенія виявилася напрочуд гарним борцем зі злочинністю. Стосовно гендерної нерівності, то за кількістю місць жінок у парламенті лідирує як кандидатка на членство – Македонія, так і країна-член – Болгарія. Угорський і словацький парламенти вирішують долю своїх країн переважно чоловічою командою.

Щодо розвитку інфраструктури, то тут нові країни-члени ЄС можуть навіть позмагатися із Заходом (*див. табл.3*). Лише за кошти Союзних фондів вдалося прокласти чи відремонтувати 3 400 км залізничних колій, 24 400 км автомагістралей, втілити 17 тис. дослідницьких проєктів, а також забезпечити ширококутовим Інтернетом понад 9 млн. осіб [18].

Зіставлення засвідчує, що Угорщина – найбільш активний користувач Інтернет-мережі. Найменш «просунутими» виявилися Болгарія і Албанія, проте з блискучим потенціалом. Адже протягом 13 років кількість «юзерів» у них зросла вдесьтеро. Щодо захисту довкілля, то помітно

Таблиця 1

Країна	Населення (000, 2018)	Площа (км ²)	Загальна інформація та економічні показники [27], [14]						Міжнародна торгівля: експорт (млн.дол.США)		Міжнародна торгівля: імпорт (млн.дол.США)	
			ВВП/душ.нас. (дол.США)		Безробітні (% від зайнятих)		торгівля: експорт (млн.дол.США)		торгівля: імпорт (млн.дол.США)			
			2005	2018	2005	2018	2005	2018	2005	2018		
Рік			2005	2018	2005	2018	2005	2018	2005	2018	2005	2018
Чехія	10 625	78 868	13 257	18 406	7.9	3.5	78 209	180 010	76 527	162 058		
Угорщина	9 689	93 024	11 207	12 900	7.2	4	62 272	113 382	65 920	104 284		
Польща	38 105	312 679	7 980	12 332	17.8	4.2	89 378	221 308	101 539	217 279		
Словацька	5 450	49 035	9 069	16 489	16.3	16.8	32 210	84 525	34 226	82 994		
Словенія	2 081	20 273	18 206	21 517	6.5	6.7	17 896	28 773	19 626	28 192		
Болгарія	7 037	111 002	3 857	7 465	10.1	5.9	11 739	30 182	18 162	34 149		
Румунія	19 581	238 391	4 652	9 439	7.2	5.1	27 730	70 627	40 463	85 318		
Хорватія	4 165	56 594	10 374	12 159	12.6	9.2	8 773	15 732	18 560	24 513		
Албанія	2 934	28 748	<u>2 615</u>	<u>4 054</u>	17.5	15.1	<u>658</u>	<u>2 262</u>	<u>2 614</u>	<u>5 826</u>		
БіГ	3 504	51 209	2 968	4 808	29.8	<u>26</u>	2 388	6 367	7 054	10 444		
Чорногорія	<u>629</u>	<u>13 812</u>	3 697	6 958	30.3	16.4		<u>421</u>		<u>2 611</u>		
Сербія	8 762	88 499	3 528	5 426	20.8	13.1		16 959		22 146		
Пн.Македонія	2 085	25 713	3 038	5 163	<u>37.2</u>	22.8	2 041	5 670	3 228	7 719		
Україна	44 009	603 628	1 903	<u>2 099</u>	7.2	9	34 228	43 428	36 129	49 439		

Таблиця 2

		Соціальний аспект [27]															
		Темпи проросту населення (середньорічний, %)		Чисельність зовнішніх мігрантів (000, % від населення)		Біженці та ін. особи підмандатні УВКБ ООН (000)		Коефіцієнт дитячої смертності (на тис. новонар-их)		Охорона здоров'я: поточні витрати (% від ВВП)		Освіта: держ. витрати (% від ВВП)		Міжнародний показник бивств (на 100 тис. нас.)		Місяця жнінок у парламенті (%)	
Рік		2005	/18	2005	/18	2005	/18	2005	/18	2005	/18	2005	/18	2005	/18	2005	/18
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Чехія	-0.1	0.1	322.5/ 3.1	433.3/ 4.1	2.7	6	3.9	2.5	6.4	7.3	3.9	4	1.1	0.6	17	22	
Угорщина	-0.3	-0.3	366.8/ 3.6	503.8/ 5.2	8.9	6	7.4	4.9	8	7.2	5.3	4.6	1.6	2.1	9.1	10.1	
Польща	-0.1	0	722.5/ 19	640.9/ 1.7	6.3	25.7	7.1	4.5	5.8	6.3	5.4	4.9	1.4	0.7	20.2	28	
Словаччина	0	0.1	130.5/ 2.4	184.6/ 3.4	3.1	2.5	7.3	5.7	6.6	6.9	3.8	4.6	1.7	1	16.7	20	
Словенія	0.1	0.3	197.3/ 9.9	244.8/ 11.8	1.2	0.9	4	2.5	8	8.5	5.6	5.3	1	0.5	12.2	36.7	
Болгарія	-0.8	-0.6	61.1/ 0.8	153.8/ 2.2	5.2	27.7	12.7	8.3	6.9	8.2	4.1	4.1	2.6	1.1	26.3	23.8	
Румунія	-0.6	-0.6	145.2/ 0.7	370.8/ 1.9	2.7	3.8	16.9	8.7	5.5	5	3.5	3.1	2.1	1.2	11.4	20.7	
Хорватія	-0.2	-0.4	579.3/ 13.2	560.5/ 13.4	10.9	13.4	6.5	3.9	6.9	7.4	3.8	4.6	1.6	1	21.7	18.5	

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Албанія	-0.3	-0.1	64.7/ 2.1	52.5/ 1.8	0.1	7.7	21.1	14.6	6.3	6.8	3.2	3.5	5	2.7	6.4	27.9
БіГ	0.1	-1	47.3/ 1.3	37.1/ 1.1	199.5	156.4	9.9	7.6	9.1	9.4			1.9	1.3	16.7	21.4
Чорногорія	0.1	0.1		71/ 11.3		13	11.6	4.1	7.7	6			3.6	4.5		23.5
Сербія	-0.6	-0.4	845.1/ 9.2	801.9/ 9.1	486.9	254.3	14.1	9.8	8.7	9.4		4	1.6	1.4		34.4
Пн.Македонія	0.2	0.1	127.7/ 6.2	131.0/ 6.3	4.4	1.2	12.9	9	8.4	6.1	3.3		2.1	1.6	19.2	37.5
Україна	-0.8	-0.5	5050.3/ 10.8	4964.3/ 11.2	76.9	1845	14.8	8.8	6.1	6.1	6.1	5.9	6.5	6.3	5.3	12.3

Таблиця 3

Країна	Показники захисту довкілля й розвитку інфраструктури [27]									
	Користувачі Інтернет (на 100 мешканців)		Дослідження та розвиток (% від ВВП)		Види під загрозою зникнення (кількість)		Туристи/ відвідувачі, які перетнули нац. кордон (000)		Ліси (% від заг. тер.)	
Рік	2005	2018	2005	2018	2005	2018	2005	2018	2005	2018
Чехія	35.3	76.5	1.2	1.9	45	53	9 404	12 090	34.3	34.5
Угорщина	39	79.3	0.9	1.4	51	66	9 979	15 255	22.1	22.9
Польща	38.8	73.3	0.6	1	46	58	15 200	17 471	30	30.8
Словаччина	55.2	80.5	0.5	1.2	48	54	1 515	2 027	40.2	40.3
Словенія	46.8	75.5	1.4	2.2	74	143	1 555	3 032	61.7	62
Болгарія	20	59.8	0.4	1	44	104	4 837	8 252	33.6	35.2
Румунія	21.5	59.5	0.4	0.5	63	104	5 839	10 223	27.8	29.8
Хорватія	33.1	72.7	0.9	0.9	57	176	7 743	13 809	34	34.3
Албанія	<u>6</u>	66			37	130		4 070	28.6	28.2
БіГ	21.3	69.3	<u>0</u>	<u>0.2</u>	40	91	217	777	42.7	42.7
Чорногорія	27.1	69.9	0.9	0.4		98	272	1 662		61.5
Сербія	26.3	67.1	0.4	0.9		71	453	1 281		31.1
Пн.Македонія	26.4	72.2	0.2	0.4	<u>29</u>	110	<u>197</u>	<u>510</u>	38.3	39.6
Україна	<u>3.7</u>	<u>52.5</u>	1	0.6	55	102	17 631	13 333	<u>16.5</u>	<u>16.7</u>

примножити біоресурси вдалося далеко не всім. Якщо останнім часом додатково озеленити країну спромоглися майже всі (лідер – Словенія, зменшення лісових насаджень відбулося в Албанії), то зберегти популяцію видів, що під загрозою зникнення – далеко не всі. Найкращою у туристичній сфері визнано Польщу, а от найменш гостинними – Македонію і БіГ.

Всупереч гарним результатам країн регіону, деякі їхні громадяни осертігаються колишніх помилок та «розчаровані тим, що коригування умов життя не було досягнуто швидше, і більшість країн Східної Європи втратили велику частину свого населення в Західній Європі», – зауважив Річард Гривесон з Віденського інституту міжнародних економічних досліджень [18].

Необхідно додати, що удосконалювати інфраструктуру в цій частині Європи взялася, так звана група «Ініціатива трьох морів» (Чорне, Балтійське, Адріатичне моря), куди увійшли учасники 5-го розширення разом з Австрією. Серед завдань у них - створення північно-південного шосе через Карпатські гори від Литви до Греції та інфраструктури зрідженого природного газу з морськими терміналами в Польщі й Хорватії. Аналітики припускають, що члени об'єднання можуть зіграти важливу роль у лобіюванні таких питань НАТО і ЄС як: безпекова політика, оборонна політика проти РФ, у протистоянні «Північному Поток-2» [5]. Користь України у цій групі теж пов'язують з питаннями безпеки.

Загалом, вивчення основних складових країн регіону доводить, що за період підготовки до вступу чи існування в ЄС східноєвропейці відчутно покращили своє становище. Разом з тим, більшої уваги потребує економічний аспект. Вони ніколи не відносили до пріоритетних завдань захист довкілля. Доказом пасивності в екологічних питаннях стала надто низька, у порівнянні з західноєвропейцями, підтримка «зелених» під час останніх виборів до Європейського Парламенту. Про це йтиметься нижче.

Європейська перспектива для Балкан як стимул внутрішніх трансформацій. Дослідження основних аспектів розвитку потребують виокремлення особливого місця подальшому розширенню ЄС за рахунок Балкан. Наразі це одне з ключових питань порядку денного організації. Зібрати в єдиний пазл усі деталі європейської цивілізації і не підірвати економіки ЄС – це завдання не з легких. Верховний представник ЄС з іноземних справ та політики безпеки Федерика Могеріні вбачає невід'ємною частиною Євросоюзу саме Балкани. Розширення вона вважає незворотним процесом на шляху до возз'єднання континенту: «...ми поділяємо ту ж історію, географію, культурну спадщину, ті ж

можливості й сьогоднішні та майбутні виклики. У наших спільних інтересах працювати найбільш злагоджено задля надання нашому народові гарантій економічно-соціального розвитку й безпеки» [25].

Не варто забувати, що приєднання до ЄС Хорватії, яка на початку свого становлення потерпала від військових конфліктів, стало взірцем вірності демократичним цінностям і запорукою ефективності політики розширення. На переконання Голови Парламентського комітету закордонних справ Ельмара Брока, саме ця країна є завершальним етапом поточного процесу розширення ЄС (у форматі «10+2+1»), однак не частиною майбутнього розширення, до якого можуть належати країни, не здатні інтегруватися [20]. Попри це, він не виключає зі списку решту балканських держав та Україну. А витрачання останньою занадто багато часу на розв'язання внутрішніх проблем, вважає недоліком і ЄС: «Те, що країни повинні мати європейську перспективу – не лише в їхніх, але і в наших інтересах... І ми повинні розуміти, якщо ми збільшуємо ЄС, попри відсутність прогресивного розвитку всередині системи, ми отримаємо внутрішнє коло, де члени ЄС будуть поділені на 1-й та 2-й класи» [21].

Внести корективи до стратегічних прагнень покликана нова стратегія ЄС щодо Західних Балкан, яка має на меті визначити основні кроки підготовки до наступного етапу розширення, зберігаючи вплив на Балканах, і повернути довіру до євроінтеграції. У ній йдеться про підтримку, насамперед, держав, з якими тривають активні перемовини щодо членства – Сербії і Чорногорії. Співпрацю визначають за такими основними напрямками: верховенство права, безпека та міграція, соціально-економічний розвиток, транспорт й енергетичні зв'язки, та ще й цифрові технології, примирення і добросусідські відносини [24]. Програма передбачає чималі фінансові вливання, які збільшуватимуться відповідно до виконання поставлених завдань і це, незважаючи на те, що протягом десятиліття Західні Балкани отримували допомогу в сумі 9 млрд. євро. У 2018 р. матеріальна підтримка досягла 1,07 млрд. євро [24].

В офіційних осередках сподіваються, що нова стратегія – мирна реакція на вимоги агресивної Росії, а також засіб забезпечення зовнішньої оборонної політики. Незважаючи на те, що членство української держави не є частиною нової стратегії Євросоюзу, стосовно неї було надано пропозиції щодо поглиблення інтеграції. Її зближення з ЄС може відбуватися через участь «в енергетичному союзі ЄС, приєднання до єдиного цифрового ринку (скасування роумінгу стільникового зв'язку, розвиток широкопasmового Інтернету), набуття асоційованого членства у Шенгенській зоні...» [2].

Разом з тим, Єврокомісія не залишила напризволяще решту країн півострову. Для Албанії та Македонії європейські партнери підготували рекомендації щодо початку процесу перемовин про членство в ЄС. Згодом Комісія мала зайнятися розглядом заявки на членство БіГ. Аналогічні шанси у Косово, однак за умови реалізації Угоди про стабілізацію та асоціацію. Комісар з питань європейської політики сусідства та перемовин про розширення Йоганнес Хан наголосив: «Сьогодні ми підтверджуємо, що двері нашого Союзу відчинено для Західних Балкан, які вже є анклавом, оточеним ЄС, і що наша пропозиція щира» [25]. Зацікавленість у стабільних Балканах як потенційних членах ЄС виказав Президент Єврокомісії Жан-Клод Юнкер: «Інвестування в стабільність і процвітання Західних Балкан означає інвестування в безпеку і майбутнє нашого Союзу... Завдяки сильній політичній волі, стійкому підходу у запровадженні реальних реформ і остаточним вирішенням суперечок із сусідами Західні Балкани можуть рухатися вперед до своєї європейської мети. Результат залежатиме від їхніх об'єктивних досягнень. Європейська Комісія буде суворою, але вона також буде справедливою...» [25].

Варто зазначити, що у червні 2019 р. 13 країн-членів ЄС підготували неофіційний документ, що має за мету відновити довіру до процедури розширення завдяки Західним Балканам. Албанія та Македонія нарешті дочекалися офіційної рекомендації щодо початку процесу перемовин. Підтримку їм виказав Міністр закордонних справ Чехії Томаш Петрічек: «Я буду сильним прихильником надання зеленого світла обом країнам» [26].

Зацікавлює аналіз представника Центру Європейських політичних досліджень Майкла Емерсона, у якому він подав три рівні євроінтеграції. Отже, потенційних членів ЄС аналітик зарахував до Ширшої Європи, політичні цінності та єдиний економічний ринок – до ядра ЄС, а готових до інтеграції, через такі ініціативи, як запровадження євро і Шенген, назвав авангардом [17]. Під Ширшою Європою (повна назва: «Ширша європейська зона економічної та політичної інтеграції») автор розуміє третій рівень європейського майбутнього, що прийшла на зміну 15-річній Політиці сусідства. Вакантні місця у проекті було запропоновано як Балканам, так і асоційованим членам.

Хибно вважати, що ворожа політика Росії здатна негативно вплинути лише на долю прикордонної України. Згадаймо, як у лютому 2017 р. Чорногорія, яка готувалася до вступу в НАТО, офіційно звинуватила Росію у спробі державного перевороту під час проведення парламентських виборів. Нещодавно в матеріалах звіту дослідницького центру Foreign Policy Research Institute (оприлюднені в журналі Newsweek) йшлося про створення підґрунтя для масштабного збройного конфлікту на території

БіГ, яка претендує на вступ до ЄС [10]. А точніше про те, що в сусідній Сербській Республіці активно накопичували зброю, відбудовували військову інфраструктуру та організовували військові тренувальні табори. Оскільки боснійські серби не мали права створювати власну армію, то відбувалося це під наглядом російських радників. Стверджується, що Кремль також наважився фінансувати супротивників сербів – націоналістичні угруповання боснійців. Окрім того, від російської «уваги» напередодні референдуму щодо зміни назви потерпала і Македонія. Високопосадовці звинувачували російського мільярдера, ексдепутата Держдуми Івана Саввіді, який мешкає у Греції, та інших македонських бізнесменів у причетності до підготовки та фінансуванні провокацій в країні. Росіянин ніби перераховував понад 300 тис. євро опонентам перейменування Македонії, а це, відповідно, мало би завадити її вступу до НАТО. Такі дії Кремля, запевняє керівник проектів Центру досліджень проблем громадянського суспільства Марія Кучеренко, це шлях до корумпованого ладу в країнах, безладу і конфліктів: «Росія має парамілітарні угруповання, що діють на Балканському півострові, й вона навряд чи поступиться у найближчому майбутньому. Але я дуже сподіваюся на розум і далекоглядність балканської влади й народів саме тому, що вони прекрасно розуміють – Євросоюз і НАТО – це шлях до нормального життя» [4].

Західні аналітики наголошують, що питання безпеки на кордонах слід вирішувати спільно. Професор Єльського університету, фахівець з історії Східної Європи, зокрема, історії України, Польщі, а також Росії, Тімоті Снайдер, висловив занепокоєння, що «будь-яка європейська країна, що обере зараз шлях до «національної держави» поза ЄС, приречена бути втягнутою до російської сфери впливу». Він називає національні держави за своєю природою слабкими, нездатними вижити без тих ринків та зв'язків, які дають лише колонії, або ж інтеграція. Учений перекоаний, що Захід насправді успішний не тому, що мав консолідовану національну державу, а тому, що мав доступ до ресурсів колоній, а ЄС – це спосіб жити в Європі, не маючи колоній. Росія ж ніколи не існувала як національна держава, і наразі переслідує імперські цілі, які колись намагалася втілити в життя Німеччина. Тому вступ Вишеградської четвірки, також Балтійських країн до ЄС був гарантією їхньої безпеки та процвітання. Українці, які живуть, як стверджує Снайдер, «в одній з найбільш колонізованих країн світу», дуже чітко розуміють, для чого їм потрібний ЄС, так само, як це розуміли їхні західні сусіди [16]. І якщо ЄС «прагне продовжити своє існування, то повинен піти на розширення, впустити до Союзу нові країни, серед яких і Україна» [3].

«Перезавантаження» політичної системи ЄС. Про зміну пріоритетів ЄС свідчать нещодавні вибори до Європарламенту (23-26 травня 2019 р.). У своїх висновках польський журналіст Якуб Корейба зазначив, що результати останніх виборів покликані підбити підсумки затяжної концептуальної, технологічної кризи ЄС й визначити нову динаміку на майбутнє: «Ця динаміка може бути конструктивною і дати новий сенс цього унікального в історії людства формату співпраці, а може бути деструктивною і стати початком кінця. Це буде цілком логічно, оскільки для всіх стало зрозумілим, що ЄС у нинішньому вигляді вичерпав себе і, аби вирішувати проблеми, він створює їх» [15].

Результати голосування східноєвропейцями (з найбільшою явкою в Румунії, Польщі, Угорщині) є доказом їх небайдужості як до свого майбутнього у ЄС, так і бажання привернути увагу «старожилів» до власних пріоритетних завдань (див. таб.4). Щодо трійки лідерів політичних регіонів, то погляди нових членів щодо них є ідентичними, проте можуть бути полярно різними у питаннях агресивних дій Росії та подовження санкцій. Австрійський дипломат, експерт з Балкан та Центральної Європи Штефан Лене погоджується, що всупереч спільній меті, сприйняття зовнішньої ситуації у країнах різняться: «Попри єдину історію як частини радянської імперії та відносно невеликий прибуток на душу населення, між країнами Центральної та Східної Європи мало спільного» [23]. Автор зазначає, що, скажімо Польща, на відміну від Угорщини зі Словаччиною більш суворо засуджує політику президента РФ В. Путіна і вважає її вкрай небезпечною. Разом з тим, Польща нехтує покращенням кліматичної політики ЄС на користь своєї вугільної промисловості. Водночас держави Вишеграду об'єдналися у вирішені імміграційних питань, пов'язаних з наданням безперешкодного пересування своїм громадянам-заробітчанами. Менш розвинуті Болгарія і Румунія зосередилися на внутрішніх проблемах (боротьбі з корупцією й злочинністю).

Не дивно, що загальна атмосфера всередині країн дзеркально відбилася на результатах виборів до Європарламенту. Понад те, депутати-східноєвропейці підтримують одне одного в залі виборчого органу: «Чимало болгарських, чеських, словацьких, словенських, польських, хорватських і, звісно, угорських депутатів Європарламенту опираються спробам виявити більшу суворість стосовно Угорщини через її відхилення від правових норм держави, прийнятих в ЄС. З критикою Європарламент спостерігає і за ситуацією в Польщі» [23]. Про це згодом, та спочатку варто ознайомитися з настроями, що склалися під час виборчого процесу.

Отримані результати засвідчують те, що найбільше місць у ЄП дісталось Польщі та Румунії, які віддали перевагу Європейській народній

Таблиця 4

Країна/ Політ.сила	Результати голосування до Європарламенту [19]										Усього	Явка по країні (%)
	EPP	S&D	Renew Europe	Greens/ EFA	ID	ECR	GUE/NGL	Самовисуванні	Усього	Явка по країні (%)		
Чехія	5		6	3	2	4	1				21	29
Угорщина	13	5	2								21	43
Польща	17	8				26					51	46
Словацьчина	4	3	2			2				2	13	23
Словенія	4	2	2								8	29
Болгарія	7	5	3			2					17	33
Румунія	14	10	8								32	51
Хорватія	4	3	1			1					11	30
ЄС	182	154	108	74	73	62	41			57	751	51

партії (EPP). Вочевидь, найвищий прояв довіри поляки виказали Групі євроконсерваторів та реформістів (ECR). Вони забезпечили найбільшу кількість місць (26) серед усіх голосів решти східноєвропейців. Разом з тим, питання захисту довкілля, якими опікуються «Зелені» (Greens) найменше хвилювали нових союзників. Виняток – Чехія. До речі, це саме ті політичні сили (EPP, ECR, Greens), які засуджували дії Кремля щодо України та порушення ним міжнародного права. «Гібридна війна», сусідство з країною, яка потерпає від збройного конфлікту з РФ – чи не найголовніші загрози панівної партії, а спорудження трубопроводу «Північний Потік-2» замість економічних інтересів у відносинах з РФ – суворі тези лідера Народної партії Манфреда Вебера. До того ж, наступними членами ЄС народно-партійці бачать Балкани: «Ми не можемо покинути Західні Балкани на авторитарний вплив Росії, держав Перської затоки, Туреччини, Китаю» [1].

«Зелені» у своїй програмі також рішуче висловлювалися за поглиблення співпраці зі східними сусідами. Один з провідних кандидатів Бас Ейкхоут, хоча і не вважає за доцільне розглядати питання членства України в ЄС у короткостроковій перспективі, проте визнав необхідним активізувати сили проти найбільшого зовнішнього ворога – Росії та спрямувати зусилля на виконання країною наявних домовленостей, передусім у боротьбі з корупцією. Понад це, «програма зеленої трансформації енергетики його партії призначена не лише для ЄС, а й для України також» [1]. Єдина політсила, яка визнала у програмі перспективу членства України разом із Західними Балканами – Оновлена Європа (Renew Europe). Вона також виступила за підтримку демократично обраної влади в Україні. А ось прихильність поляків до цієї політичної сили виявилася нульовою. Ідентичність та демократія (ID), підтримку якій виказали громадяни Чехії, розкритикувала санкції щодо РФ. Вона навіть запропонувала надати 1 млрд. євро допомоги для України фермерам ЄС як «заручникам санкцій». Прогресивний союз соціалістів та демократів (S&D), який найбільше імponує румунським та польським виборцям, до дій РФ ставиться не надто суворо, порівняно з Народною партією та Зеленими. Соціалісти ніби «за» введення санкцій, однак «проти» їх посилення. Водночас провідний кандидат (S&D) Франс Тіммерманс назвав В. Путіна разом із Д. Трампом «найбільшими загрозами нашій безпеці» [1].

Тішить той факт, що жоден з нових членів ЄС (окрім Чехії – один мандат) не підтримав лівих, які відверто виступали «проти» санкцій та «за» діалог з РФ. До того ж, серед їхніх гасел «розпуск НАТО та створення нової «системи миру і безпеки» в діалозі з Росією» [1].

Однозначно, результати голосування матимуть чималий вплив на розміщення сил в Європі. Певні зміни відчутні вже сьогодні. Всупереч гострим звинуваченням з боку керівництва ЄС лідера владної партії ПР «Право і справедливість» Ярослава Качинського за таємне ведення будівельного бізнесу в тандемі з австрійським бізнесменом, чеського прем'єра Андрія Бабіша – за махінації з євросубсидіями, угорського прем'єра Віктора Орбана – за перетворення Угорщини на «мафіозну державу», де повнота влади належить його оточенню (з партії FIDESZ), за авторитарний стиль управління та «рабські» норми праці, встановлені новим законодавством, а також румунських соціалістів – за створення корупційних схем. Разом з тим, панівні партії Болгарії, Хорватії та Словаччини від осуду євроскептиків врятувало, насамперед, небажання йти на конфронтацію з Брюсселем. Та все-таки, зазначеним лідерам вдалося здобути мандати у Європарламенті.

Напевне, таке відкрите нехтування європейськими цінностями призвело до того, що серед лідерів ЄС не знайшлося місця східноєвропейським представникам. Відомо, що під час переговорного марафону у боротьбі за крісло очільника Єврокомісії, країни Вишеградської четвірки намагалися завадити обранню соціал-демократа Франса Тіммерманса – прихильника санкційної процедури проти Польщі та Угорщини за статтею 7 Договору ЄС, порушення якої веде до порушення основних цінностей ЄС через наступ на свободу слова та незалежність судової системи [7]. Зрештою, на чолі Європейської Ради поляка Дональда Туска замінив бельгійський прем'єр Шарль Мішель.

За підсумками видно, що втрата центристами більшості у Парламенті забезпечила перехід влади від консервативних сил до ліберальних. Виконавчий директор Міжнародного фонду «Відродження» Олександр Сушко наголосив, що «найбільшим ризиком нового Європарламенту, і загалом політичного поля Європи найближчих років, стане не так посилення ультраправих і популістів (чого не сталося), як синхронна радикалізація «на полюсах» з одночасним послабленням поміркованого політичного центру, що ускладнить досягнення консенсусу там, де він необхідний для ефективного впровадження політики й зміцнення довіри. Імовірно, стане більше ситуативних коаліцій під окремими питаннями, більше простору для політичного маневру і торгу, менше передбачуваності» [13]. Перезавантаження Європарламенту безсумнівно внесе корективи до механізму прийняття рішень, а це так само впливатиме на подальшу долю політики розширення.

Майбутнє ЄС у регіоні колишньої Східної Європи. Сценарії європейських дослідників загалом балансують від статус-кво до часткової

або ж колективної зміни методів, напрямів і пріоритетів співпраці в межах чи поза межами ЄС.

У Білій книзі Європейської Комісії «Майбутнє Європи. Перспективи та сценарії для ЄС-27 до 2025 року» більше акцентується на реформуванні ЄС і мало йдеться про розширення. Аналітики презентували п'ять сценаріїв розвитку організації у найближчій перспективі (продовження діяльності; нічого, окрім Єдиного ринку; ті, хто прагне більшого, роблять більше; менше, але ефективніше; набагато більше зробимо разом) [28]. Олександр Рудік, експерт з питань євроінтеграції Дніпропетровського регіонального інституту держуправління НАДУ при Президентові України, стверджує, що Україні вигідний будь-який з вищезгаданих сценаріїв, що принесе успіх ЄС [11]. Так, у відносинах з Україною розвиток організації за першим сценарієм принципово нічого не змінює. Другий сценарій, що передбачає зосередження на Єдиному внутрішньому ринку, з одного боку, зменшує обсяг законодавства ЄС, до якого Україна має адаптуватися, з іншого – співпраця у сферах безпеки й оборони, майже повністю відбуватиметься за двосторонньою угодою. За третім сценарієм, це будуть багатосторонні відносини з «авангардом». Звуження сфер діяльності передбачає четвертий сценарій. Разом з тим, покращиться ефективність розвитку тих напрямів, що залишаться. Дослідник переконаний, що зовнішньополітичний партнер, здатний реагувати на вимоги швидко і рішуче, особливо важливий для України в часи внутрішнього реформування та протистояння агресору. П'ятий сценарій, найімовірніше, потребуватиме перегляду формату двосторонніх відносин.

Антоніо Естелла, професор права та європейського економічного управління ім. Жана Моне в Університеті Карлоса III (Іспанія), презентував одразу шість сценаріїв подальшої долі ЄС, серед яких помітні й негативні перспективи (припинення; змінна геометрія; статус-кво; поступова інтеграція зі змінною геометрією; поступова інтеграція без змінної геометрії; політичний союз). Доля європейців, на переконання автора, залежить від таких основних змінних як: економічне зростання, імміграція, вихід та розширення. З дослідження стає зрозуміло, що розширенню вчений приділив найменше уваги, називаючи цей процес застиглим та без особливих потрясінь на найближчі 10 років. Це означає, що «різноманітність та різнорідність інтересів у Союзі не збільшиться й не стане додатковим гальмом для європейської інтеграції» [22].

Олексій Молдован, директор Центру політичних і економічних ініціатив EU Strategy (Україна), окреслив майбутні кроки Євросоюзу щодо Балкан такими тезами: загроза розвалу ЄС спадає; Brexit пішов на користь; тришвидкісна Європа; Балкани «in», Туреччина «out»; і в ЄС досі немає місця для України [6].

З огляду на запропоновані сценарії та враховуючи сучасні тенденції розвитку східноєвропейських країн, їхнє майбутнє виглядатиме «в» чи «поза» ЄС таким чином.

Сценарій 1. Конвергенція європейської цивілізації. Існування ЄС за таким сценарієм є майже довершеним, адже на меті політичного об'єднання – зібрати під одним дахом розгублені частини давньої цивілізації. Він передбачає, що країни першого етапу розширення на Схід цілковито інтегруються в структури Співдружності, а Болгарія, Румунія та Хорватія, концентруючись на внутрішніх реформах, покращують економічні показники та підвищують рівень життя до середньосоюзних. Зрештою, вони виконують критерії членства в Шенгенській зоні. Усі нові країни-члени за прикладом Словаччини та Словенії переходять на єдину валюту. Чорногорія, яка найпізніше здобула незалежність (у 2006 р.) здійснює успішну підготовку до членства та разом із Сербією потрапляє до ЄС. Остання, зі свого боку, загладжує суперечки з Косово та позбавляється від російської монополії в енергетичній сфері. На черзі до ЄС Республіка Північна Македонія. Зі зміною назви країна вирішує суперечки з Грецією з цього питання. За нею Албанія, яка здійснює інтенсивне реформування з подолання соціально-економічної прірви та Боснія і Герцеговина з переглянутими Дейтонськими угодами в бік пожвавлення механізмів державного управління. З іншого боку, активізована робота європейських фондів, спрямована на розвиток депресивних територій, загрожує поглибленню інтеграційних процесів та підриває економіку ЄС. Питання безпеки, прикордонного контролю й захист кібератак потребує консолідації зусиль членів ЄС. Зовнішній політиці характерне пожвавлення економічних відносин та прийняття рішень на захист міжнародного права. За таких перспектив Україна поодиноким чином у тріумвіраті з Грузією та Молдовою, що менш вірогідно, перетворюється на кандидата ЄС. Заздалегідь вона спрямовує зусилля на подолання корупції й на деескалацію військового конфлікту, розв'язаного Росією, заручившись непохитною міжнародною підтримкою. Водночас, звісно, що на користь країни, на завершальному етапі судові позови щодо Кримського питання. При цьому спостерігається нівелювання російського впливу на прийняття рішень європейцями.

Сценарій 2. Кінець «пакетного» розширення. Цей сценарій виглядає найбільш реалістичним та передбачає поступове залучення решти європейських країн до ЄС. Не виключено, що Сербія та Чорногорія – останні країни, які увійдуть до організації в тандемі. Подібна практика хоч і прискорює процес європеїзації, проте робить його менш ефективним. Поодиноким ж «поглинанням» вирізняється особливим підходом до кож-

ної з країн-кандидатів, які перебувають на різних етапах внутрішньої трансформації. Сценарій передбачає більш чітку ієрархію країн, різних за ступенем інтеграційного розвитку (центр, периферія, перспективні члени). Сусідні країни, які вже є членами ЄС, істотніше відіграють тут роль посередників, здатних віддати голос «за» пришвидшення приходу європейського майбутнього на Балканський півострів. Чи зупинить ЄС політику розширення на схід після зарахування Балкан, невідомо. Так або інакше діалог з новими демократичними державами продовжуватиметься. Україна – одна з перших, хто має шанс вивести його за межі Європейської політики сусідства. Черговим кроком назустріч до ЄС стало підписання Угоди про асоціацію. Звісно, вона не надає жодних гарантій членства, проте дозволяє отримати певні преференції у «побудові Європи у себе вдома».

Сценарій 3. Статус-кво «ЄС-28». Хорватія стає завершальною країною розширення ЄС на Схід. Процес прийняття до ЄС решти балканських держав «заморожено», доки вона не підвищить свої показники, зменшені через антиросійські санкції та підтримку нових членів. Враховуючи обмеженість ресурсів, відбувається скорочення напрямів співпраці. Підвищується рівень життя нових країн-членів (ВВП, мінімальна заробітна плата тощо). Посилюють свої позиції Болгарія, Румунія та Хорватія. Помітні дії щодо введення та забезпечення стабілізації єдиної валюти. Прикордонний контроль з недавніми членами пом'якшується, вони стають невід'ємною частиною Шенгенської зони. Водночас, зовнішні кордони ЄС стають більш контрольованими. Значну увагу приділено імміграційним питанням. Усі вони приєднуються до єдиної бази даних з біометричною інформацією злочинців, зокрема в межах програм боротьби з тероризмом. Окрім того, країни концентруються на створенні єдиного енергетичного ринку та ІТ-ринку. На периферії основну увагу ЄС приділено головним учасникам Стратегії щодо Західних Балкан – Сербії та Чорногорії. Східноєвропейські євродепутати, зацікавлені в стабільних кордонах, продовжують лобіювати інтереси західнобалканських країн-кандидатів. Албанія, БіГ і Македонія і собі долають внутрішні кризи, не розраховуючи на широкомасштабну підтримку з єврофондів. З одного боку, фермери мають можливість долучатися до супутникових систем управління врожаєм в режимі on-line, з іншого, займатися господарством без суворих зобов'язань перед ЄС. РФ через своїх представників продовжує впливати на рішення політичних сил країн півострову. Балканські держави разом з Грузією, Молдовою та Україною – коло держав, які продовжують домагатися європейських цілей, проте ще слабкі для повного інтегрування у структуру ЄС. Для Києва тема

членства, за прогнозами дослідників, закрита на 15-30 років. Найкращим другом України в ЄС залишається Польща. Війна, розв'язана Росією, продовжує дестабілізувати країну, а демонстративні реформи вкотре не здатні подолати корупцію. У прикордонних країнах ЄС досі відчуються проросійські настрої з гаслами територіального поділу країни. Подібний сценарій є найменш вірогідним, проте його реалізація залежатиме як від внутрішньої ситуації в країні, так і від російського чинника.

Зазначені три сценарії можна умовно визначити як довершений, позитивний та негативний. Водночас теоретично існує й найгірша перспектива – припинення функціонування ЄС. Однак, такий прогноз наразі не підтверджується достатньою кількістю фактологічного матеріалу.

Насамкінець слід звернути увагу на те, чи задоволені нові мешканці ЄС досягнутою метою, чи почувуються щасливими громадянами суверенних правових держав, де добробут людини – основа суспільства. Про це інформують результати Рейтингу країн світу за рівнем щастя населення (World Happiness Report-2019) [29], який у 2012 р. запропонували вчені Колумбійського університету і який почав діяти під егідою ООН. Вочевидь формула щастя приблизна і надто складна, проте дослідники врахували основні чинники: ВВП на душу населення (ПКС), очікувана тривалість здорового способу життя, соціальна підтримка, свобода вибору в житті, щедрість (бажання чи спроможність витратитися на благодійність), сприйняття корупції. Отож, у 2018 р. найбільш щасливими в регіоні себе почували громадяни Чехії (20 місце), менш вдоволеними – словаки (38), поляки (40), словенці (44) та румуни (48). Високий рівень корупції та низька благодійність залишили на низьких позиціях угорців (62), сербів (70), чорногорців (73), хорватів (75), боснійців (78), македонців (84) і болгар (97). Серед 156 країн рейтингу зі східноєвропейців лише Албанія (107) залишалася за межами сотні найбільш задоволених.

Звернімо увагу, що у 2012-2014 рр., у десятиліття після першого етапу розширення на Схід, жодна країна, яка є об'єктом дослідження, не потрапила до тридцятки найщасливіших. Серед лідерів регіону тоді були Чехія (31), Словаччина (38); нижче розміщувалися Словенія (55), Польща (60), Хорватія (62), Чорногорія (83), Румунія (86), Сербія (87). Албанія (95) з незрілою демократією посідала місце поряд з Македонією (93) і БіГ (96). Низька соціальна підтримка та купівельна спроможність (ВВП) відкинула угорців (104) та болгар (134) до найбільш нещасних.

Натомість українці у 2018 р. посіли 133 місце, порівняно з 111 місцем у рейтингу довоєнних часів. Найгірші позиції дісталися Україні, яка не є країною-членом чи потенційним кандидатом на членство у Євросоюзі. Країна потерпає від дестабілізаційних дій з боку Росії та корупційних

методів «управління» і не може розраховувати на подібну до країн Східної Європи масштабну підтримку, здатну оздоровити економіку, подолати скрутне фінансове становище населення.

Слід визнати, що неоімперські амбіції Росії – головна перепона на шляху до розширення. «Сприятим» цьому здатні самі ж східноєвропейці або недалекоглядні депутати Європарламенту. Можна з упевненістю сказати, що до 2014 р. жоден середньостатистичний українець і гадки не мав про окупацію Криму чи розв'язання гібридної війни на сході країни з боку Кремля. Тому найвірно вважати, що подібна доля не здатна спіткати будь-яку східноєвропейську державу, особливо балканську. У такий спосіб існує досить серйозна загроза європейській безпеці.

Отримані результати свідчать, що життя під опікою старих демократичних держав пішло на користь усім країнам східноєвропейського регіону. Мирні Балкани, що процвітають – мета нової стратегії Євросоюзу. Тому вже найближчим часом ми станемо свідками появи Європи з кордонами по обидва береги Адріатики. Однак, подібний сценарій можливий лише за умов стабільного розвитку. Вплинути на ситуацію здатні різні фактори, серед яких такі: 1) чітке і вчасне втілення балканськими країнами-кандидатами наміченого плану, основні пункти якого зазначені у новій стратегії ЄС; 2) незважаючи на те, що «Brexit» – політичний, а не економічний процес, майбутнє ЄС залежатиме від умов «розлучення» з Великобританією і від того, чи відбудеться воно, а також від подібних прагнень інших його членів; 3) активізація співробітництва балканських держав з сусідніми країнами-членами, які після вступу сконцентрувалися на союзних завданнях; 4) жорстка політика Європарламенту, зокрема в питаннях безпеки, захисту міжнародного права.

Отож, завданням сьогодення для східноєвропейських, зокрема балканських, країн має бути посилення демократичних настроїв з метою запровадження європейських цінностей, повна відмова від корупційної діяльності та залагодження територіальних суперечок. Саме такі дії здатні повністю консолідувати європейське суспільство у протистоянні сучасним вимогам та у справі на благо миру й процвітання одного з густонаселених регіонів світу.

Література

1. Вибори у ЄС: яку політику щодо України і Росії пропонують партії та кандидати. Deutsche Welle (DW). 24 травня 2019 р. <https://www.google.com/amp/s/amp.dw.com/uk/>
2. Лавренюк А. Розширення ЄС: спочатку «проковтнути» Балкани. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». 8 лютого 2018. <https://www.google.com/amp/s/www.ukrinform.ua/amp/rubric-world/2399094>
3. Манучарян Д. Снайдер: Почему Украине нужен Зеленский и право на русский язык (Лекция американского историка Тимоти Снайдера о феномене президента Зеленского, европейском популизме и будущем Украины «Украина и будущее Европы», Киев, 20 июня 2019 г.). ЛІГА. Бизнес. 23 июня 2019 г. <https://www.google.com/amp/s/biz.liga.net/amp/pervye-litsa/all/article/>

4. Марія Курченко: ЄС і НАТО - це шлях до нормального життя, Росія - це шлях до безладу і конфліктів. UA: українське радіо. 17 липня 2018 р. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=80077>
5. Міхель Т. «Ініціатива трьох морів». Проблеми, потенціал і перспективи для України. Майдан закордонних справ. 15 березня 2019 р. <https://www.mfaua.org/uk/publications/initsiatyva-trokh-moriv>
6. Молдован О. Куди рухається ЄС: п'ять тез про майбутнє Європи. Чому Євросоюз відновлюється після кризи і як Brexit пішов на користь. Mind. 26 березня 2017 р. <https://mind.ua/publications/20170656>
7. На главных должностях ЕС – ни одного представителя Восточной Европы. Eurotopics. 5 июня 2019 р. <https://www.eurotopics.net/ru/222776/>
8. Немецкий польский. Януш Вишневский о том как опыт Польши в ЕС может помочь украинцам. Фокус. 12 февраля 2016 р. <https://focus.ua/world/330624>
9. Польша за 10 лет получила от ЕС более 100 млрд евро помощи. Уніан. www.unian.net/economics/finance/amp-934342
10. Росія готує новий конфлікт у Європі. Факти. ICTV. 22 березня 2018 р. <https://fakty.com.ua/ua/svit/20180322-rosiya-gotyue-novuj-konflikt-u-yevropi/>
11. Рудік О. ЄС в 2025 році: сценарії майбутнього Союзу та їх значення для України. ЛІЦА. 31 травня 2017 р. <http://www.litsa.com.ua/show/a/36284>
12. Степовик М. Эксперты: Восточная Европа преодолела кризис. Deutsche Welle (DW). Global Media Forum. 4 березня 2010 р. <https://www.dw.com/ru/эксперты-восточная-европа-преодолела-кризис/a-5319301>
13. Сушко О. «Європейський Союз – це важливо»: про що кажуть вибори до Європарламенту? Дзеркало тижня (ZN,UA). 29 травня 2019 р. <https://dt.ua/international/>
14. Територія України. Інформаційно-довідковий сайт «Україна». http://proukraine.net.ua/?page_id=20
15. Чаленко А. Польский эксперт: Выборы в Европарламент показали, что ЕС нужен оздоровенческий шок. Украина. Ру. 27 мая. 2019 г. <https://www.google.com/amp/s/ukraina.ru/amp/interview/20190527/1023704063.html>
16. Щур М. Європейці забули, для чого їм був потрібний Євросоюз, а в Кремлі пам'ятають – Тімоті Снайдер. Радіо Свобода. 29 листопад 2018 р. <https://www.google.com/amp/s/www.radiosvoboda.org/amp/29626384.html>
17. Эмерсон М. Три уровня евроинтеграции: как ЕС изменит видение своего будущего. Европейская правда. 14 июня 2019 г. <https://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2019/06/14/7097339/>
18. Brüggemann M., Siebenhaar H.-P. Die EU-Osterweiterung ist ein Erfolg – trotz wachsender Zweifel. Handelsblatt. May 23, 2019. <https://app.handelsblatt.com/politik/europawahl/europa>
19. Constitutive session (19 July, 2019) (European election results-2019). European Parliament official web-site. <https://election-results.eu/>
20. Elmar Brok gives assurances that Croatia is part of current enlargement cycle, Franz Fischler calls for break in link between negotiation process with Croatia and Turkey. Europe Daily Bulletin No. 9191. Agence Europe. May 13, 2006. <https://agenceurope.eu/en/bulletin/article/9191/9>
21. Enlargement strategy and main challenges 2006-2007 – The institutional aspects of the European Union's capacity to integrate the new Member States (debate, 13 December, 2006). European Parliament official web-site. <http://www.europarl.europa>

eu/sides/getDoc.do?type=CRE&reference=20061213&secondRef=ITEM-004&language=EN&ring=A6-2006-0393

22. Estella A. EU scenarios for 2027. Elcano. Royal Institute. October 8, 2018. http://129.35.96.157:10040/wps/portal/riecano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/europe/wp19-2018-estella

23. Moritz H.-J. EU-Osterweiterung: Mogel-Fischstäbchen, Schlaglöcher und ein Rätsel in Budapest. FOCUS-Online. May 1, 2019. <https://amp.focus.de/politik/ausland/europawahl/15-jahre-danach>

24. Strategy for the Western Balkans (Weekly Meeting, February 6, 2018). European Commission official web-site. https://ec.europa.eu/commission/news/strategy-western-balkans-2018-feb-06_en

25. Strategy for the Western Balkans: EU sets out new flagship initiatives and support for the reform-driven region (Strasbourg, 6 February, 2018). European Commission official web-site. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-561_en.htm

26. Thirteen members prod ‘old EU’ to respect enlargement, support Skopje, Tirana. EURACTIV Network. June 11, 2019. <https://www.euractiv.com/section/politics/news/>

27. UN data. A world of information. UN official web-site. <http://data.un.org>

28. White paper on the future of Europe. Reflections and scenarios for the EU-27 by 2025 (1 March, 2017) European Commission official web-site. https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/white_paper_on_the_future_of_europe_en.pdf

29. World Happiness Report 2019. <https://worldhappiness.report>

РОЗДІЛ 5

ВІДНОСИНИ ЄС – РФ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРОГНОЗИ

Брусиловська О. І.

1. Стан відносин ЄС та РФ на сьогодні: загальна характеристика

З моменту закінчення «холодної війни» Європейський Союз (ЄС) став основним структурованим полюсом міждержавних відносин на європейському континенті. Привабливість цього полюса була дуже сильною, що продемонструвало бажання 20-ти країн Північної, Центральної, Східної й Південно-Східної Європи вступити до клубу розвинених країн. ЄС відповів на це частково. На сьогодні не всі балканські держави перебувають в ЄС, частина все ще обмежена рамками процесу стабілізації й асоціації. ЄС нічого не обіцяв країнам, що вийшли з Радянського Союзу (окрім Балтії), тому що пов'язував свою загальну стратегію зі «стратегічним партнерством» з Росією (червень 1999 року); з іншими, наприклад, з Україною аналогічні наміри було підписані тільки у грудні 1999 р.

Через свій історичний досвід державного будівництва як абсолютної влади й прагнення до відновлення статусу великої держави, Росія активно втручається в справи СНД, і, отже, обмежує їхню незалежність і суверенітет. Заяви України й Молдови про асоціацію з ЄС важко погодити з концепцією Росії про майбутнє Європи. РФ завжди прагнула бачити структуру континенту, засновану на двох опорах, одна з яких організована навколо Брюсселю, а друга – навколо Москви.

Після 2013 р. ЄС та РФ пережили найрізкіше охолодження відносин після закінчення «холодної війни». Окрім двосторонніх питань, це торкнулося насамперед країн пострадянського простору, які стали саме тим полем, на якому інтереси ЄС та РФ безпосередньо стикаються.

Основний інтерес ЄС полягає в тому, щоб мати стабільних і економічно заможних сусідів на своїх східних кордонах, з якими він підтримував би неконфліктні відносини. Вигода від економічного процвітання сусідів очевидна: їх багатство буде створювати ринки, допоможе уникнути знебожіння, небажаної міграції до ЄС, а також розширення злочинності й корупції. За Т. Ростоксом та Д. Потьомкіною, стабільність є більш складним фактором. По-перше, у неї є зовнішньополітичний елемент: зміцнення суверенітету й незалежності відповідних країн без невиправданого втручання ззовні. На практиці це означає вплив Росії. ЄС, однак, ніколи не був зацікавлений у створенні напруженості між країнами СНД

і Росією, й завжди визнавав історичні й географічні причини, за яких Росія виявляє певний ступінь впливу на сусідів. Тож, ЄС не розглядає політику РФ та власну на пострадянському просторі як гру з «нульовою сумою», хоча Росії це важко зрозуміти. По-друге, стабільність має внутрішній політико-інституціональний елемент: консолідація державних інститутів і верховенства закону. Це необхідно для того, щоб уникнути уряду, який захищає групові інтереси, такі як вітчизняні («олігархія») або іноземні (Росія); запобігти росту злочинних мереж усіх видів; створити атмосферу, сприятливу для іноземних інвестицій, внесок яких є важливим для економічного розвитку й реформ. З огляду інтересів ЄС важливим є створення систем «гарного керування» – гласності й підзвітності державних інститутів, якісної правової та судової систем. Тобто для ЄС певний ступінь вестернізації СНД, включаючи Росію, розглядають як необхідний. По-третє, стабільність також має етнополітичний елемент: усунення погроз етнічного ірредентизму (приклад Придністров'я й Гагаузії в Молдові) [45, с. 244-245].

Т. Дієз вважає, що поняття «нормативної потужності Європи», до якої ЄС явно прагне, зовсім не є об'єктивною категорією, а скоріше «практикою дискурсивної репрезентації», яка містить у собі створення себе через інших». Таким чином ЄС як «сила добра» на міжнародній арені може зміцнитися тільки через такі програми як Східне Партнерство (СхП). Пробуксовування цієї політики відбувається через різницю поглядів Європейської Комісії, що сприймає СхП як можливість «діяти, а не як просто надавати допомогу», щоб відірвати ці країни від Росії, і Європейського парламенту та держав-членів, які більш обережні та протягом останніх десятиліть вважали Росію своїм стратегічним партнером [25, с. 615]. Для М. Сміта їх позиція зрозуміла з огляду на те, що майже всі завдання, пов'язані з реалізацією «великої стратегії» ЄС (фізична безпека; економічне процвітання; значення плану), не можуть бути здійснені без опори на консенсус із РФ [48, с. 148].

Розвиток відносин Росії та ЄС після «холодної війни» можна умовно розділити на три етапи. Перший етап (1992 – 1994) характеризувався відносним оптимізмом і створенням кооперативних структур.

Другий етап (1994 – 2000), «неясні часи» з деморалізуючими невдачами з Росією, призвів до внутрішнього самоаналізу в ЄС. Це відобразилося на стратегічних рішеннях, які ЄС прийняв наприкінці 1990-х рр. Першим був внутрішній стратегічний документ, підготовлений Комісією щодо Росії (1995 р.). Другий – Загальна зовнішня політика й політика безпеки (1999 р.) [31]. Вони демонструють наполегливість ЄС відносно європейських цінностей як основи будь-якого наступного співробіт-

ництва, зокрема й можливої інтеграції з Росією. Хоча відносини стали більш умовними, тенденція до співробітництва не зникла.

Угода про партнерство й співробітництво (УПС), що набула чинності 1 грудня 1997 р., установила правову основу відносин між Росією та ЄС. У рамках угоди лідери Росії та ЄС визначили чотири «загальні платформи» (економіка, свобода, безпека, наука). Інструменти співробітництва було сформовано: Саміт ЄС – Росія (двічі на рік), Постійна Рада партнерства Росія – ЄС (на рівні відповідних міністерств), регулярні консультації з прав людини, засідання Комітету ЄС – Росія з парламентського співробітництва (кілька разів на рік), наради експертів, тощо.

Третій період (2000 – 2014), гібридна ера, що починається з оптимістичної ноти, але перетворюється на еру взаємного розчарування, кульмінацією якого є конфлікт в Україні [31, с. 26]. У травні 2005 р. сторони зазначили важливість стратегічного партнерства між Росією та ЄС; у 2010 р. сторони почали партнерство з модернізації. Але водночас уже в 2008 р. С. Медведєв [38, с. 216] стверджував, що «патога – найбільш відповідне визначення справжньої ситуації у відносинах ЄС та Росії». Ф. Лук'янов [36] описав їх як «відносини, введені в оману». Найбільш конкретним доказом труднощів є той факт, що, незважаючи на кілька років переговорів, сторони стають усе більш нездатними замінити УПС після закінчення терміну його дії в грудні 2007 р. Також питання про візову свободу, ініціатором якого була Росія, не було вирішено. Таким чином, епоха Путіна продемонструвала зростаючу прірву між Росією та ЄС. Для цього були причини.

По-перше, за роки інтенсивної взаємодії між двома країнами на перший план вийшли відмінності у світогляді, що лежить в основі ЄС і Росії. Х. Хауккала порівняв ці два десятиліття відносин Росії та ЄС із процесом навчання, де і ЄС, і Росія довідалися про себе й про свої взаємини [30]. Навіть деякі з найважче досягнутих успіхів, таких як вступ Росії до СОТ у серпні 2012 р. після 19-ти років виснажливих переговорів, виявилися розчаруванням. По-друге, ЄС та Росія насправді здебільшого несумісні у своїх інтересах. Речі, які пропонує й вимагає ЄС, путінська Росія не вважає за необхідні. Росія сумнівається в ролі ЄС як життєздатної моделі для наслідування. Замість того, щоб сприйняти цінності й моделі ЄС, В. Путін розглядає західних європейців і ЄС як морально дегенеративні організації, які, на його думку, відкинули «своє коріння, серед якого й християнські цінності, що є основою західної цивілізації» [13]. Таким чином, ще до подій в Україні 2014 р., відносини Росія – ЄС уже перетворилися на джерело взаємного розчарування, підсилюючи напруженість [31, с. 32].

Після Євромайдану США були провідною силою в прийнятті санкцій проти РФ, а ЄС наслідував їхній приклад. Проте деяке побоювання щодо обраного вектора політики не дозволили ЄС оптимально відповісти на дії Росії. Як наслідок, ЄС використовував трирівневу стратегію санкцій проти Росії. Перша відповідь була ігнорувати Росію на міжнародних зустрічах.

По-друге, санкції було призначено для людей, відповідальних за провину й/або близьких до президента В. Путіна, для того, щоб мінімізувати негативний вплив на економіку країн Європи. Це було до розстрілу рейсу МН-17 17 липня 2014 р., який змусив ЄС посилити політико-економічну позицію. Тоді ЄС ввів третій рівень санкцій: перехід від акценту на санкціонування людей до санкцій щодо ключових секторів економіки. Це обмежило доступ Росії до ринків капіталу в ЄС, заборонило купівлю або продаж облігацій, а також наклало вето на послуги. Імпорт і експорт зброї було заборонено. Зважаючи на попередню критику ЄС, санкції передбачали заборону експорту товарів подвійного призначення. Постійним нашаруванням санкцій вдалося вивести Москву з рівноваги. Наприклад, під час свого візиту до Фінляндії в червні 2014 р., міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров назвав позиції ЄС «нечесними й мстивими» [44]. Санкціями Росії стала заборона на імпорт продуктів харчування з ЄС у серпні 2014 р., а також постійні погрози про інші заходи, якщо ЄС збільшить тиск на Росію.

Іншим аспектом відповідної реакції ЄС було рішення прийняти нову українську владу й прискорити підписання Асоціації з Україною. 21 березня, усього через кілька днів після анексії Криму, було підписано політичні глави Асоціації, з подальшим підписанням економічної частини договору через чотири місяці, 27 червня. Потужним символом рішучості наблизити Україну до ЄС була взаємна ратифікація Асоціації у Верховній Раді та Європейському парламенті 16 вересня 2014 р. [17]. Ці акти можна розглядати не тільки як спробу засвідчити підтримку України, а також як сигнал для РФ, що ЄС вважає її дії неприйнятними. Отже, на сучасному етапі, який почався після 2014 р., можна говорити, що відносини ЄС та РФ перебувають у стані стагнації, яка буде панувати доти, доки РФ не поверне Крим Україні, тобто на невизначений період.

2. Основні проблеми відносин ЄС та РФ на сучасному етапі

Енергетика. В галузі економіки найбільш конфліктним питанням у відносинах ЄС та РФ стала енергетична сфера. Незважаючи на те, що ЄС має важливі промислові й економічні показники, той факт, що він є незначним постачальником енергії робить Брюссель уразливим до зов-

нішніх коливань видобутку нафти й газу, а також до геополітичних змін. ЄС залежить від зовнішніх джерел енергії, тому питанням енергетики відведено важливе місце у порядку денному засідань щодо безпеки ЄС. Брюссель намагається знайти ефективну диверсифікованість джерел енергії. Проте й сьогодні взаємозалежність із питань енергетики між ЄС і його постачальниками є актуальною. РФ фігурує серед найважливіших енергетичних партнерів держав-членів організації. Що стосується імпорту природного газу в країни Євросоюзу з Росії, то в 2012 р. він становив 32% від загального імпорту ЄС [32, с. 495].

Пострадянська Росія недвозначно заявляє про себе як про велику державу і прагне поводитися відповідно. Свій статус сприймає не як положення або стан, а як власність, яка належить їй за наявність величезної території, природних ресурсів, культурних й історичних цінностей [46]. Міркування, які виникають навколо Росії та її енергетичних багатств, є особлива важливими, оскільки міжнародні амбіції з середини 2000-х рр. втілюються в парадигмі «енергетична наддержава» [34, с. 59]. Насправді, Росія не має іншої сфери, у якій вона могла б претендувати на лідерство. Росія зайняла оборонну позицію у відносинах з ЄС, наполягаючи на рівноправному партнерстві. За С. Лавровим, це причина «головних звинувачень з боку тих, кому не подобається сильна Росія» [3].

За опитуваннями Левада-Центру, 78 % росіян підтримують ідею відновлення Росії як «великої імперії» [9] й 56 % висловлюють ностальгію за СРСР через «загублене почуття приналежності до великої держави» [14]. Ще одне опитування, яке вивчає думку російської громадськості про роль енергетики в національній ідентичності, засвідчує, що 64 % росіян згодні (29 % повністю згодні й 35 % схильні погодитися) з тим, що Росія є енергетичною наддержавою [47, с. 75].

У грудні 2005 р. на засіданні Ради безпеки РФ В. Путін заявив, що Росія повинна стати одним з лідерів і «законодавців мод» у світовій енергетиці. За його словами, енергетичні природні багатства Росії – це «природна конкурентна перевага, яка в 21 ст. буде не тільки локомотивом, який тягне економіку Росії вперед, але й допоможе Росії поліпшити свої позиції на міжнародній арені» [11]. Владислав Сурков зазначає: «Якщо у вас сильні ноги, вам слід стрибати, а не грати в шахи» [16]. До кінця його другого президентського строку (2004 –2008), В. Путін повернув повний контроль держави над національним енергетичним комплексом і явно використовував енергетичні ресурси як інструмент зовнішньої політики Росії [20, с. 178].

Путінський режим уявляє енергетичний сектор як міцне підґрунтя для взаємовигідного співробітництва з ЄС, і, разом з тим, свідомо за-

кріплює енергетичну першість Росії. Яскравою ілюстрацією є виступ В. Путіна на форумі інвесторів у Німеччині: «Німецькій громадськості чомусь не подобається атомна енергетика... Але я взагалі не розумію, чим ви будете опалювати. Газу ви не прагнете, атомну енергетику не розбудовуєте. Ви будете опалювати дровами? Але й за дровами треба до Сибіру їхати» [12].

Російські політики зазначають взаємну уразливість, щоб зобразити енерго-діалог Росії – ЄС як відносини, засновані на симетричній взаємозалежності, описати їх як партнерські [6] і стабільні [7].

От чому початок нової енергетичної політики ЄС, положення третього енергетичного пакета було охарактеризовано російськими політиками як нерозумні [4], нескромні, короткозорі [6; 13], неефективні [8] й несправедливі [13].

В березні 2007 р. Європейська комісія розробила Законодавче положення про «продаж газу на рівних умовах і без дискримінації» шляхом гарантування ефективного поділу. Ця пропозиція перетворилася в обов'язкову директиву для держав-членів ЄС у 2009 р. та була інкорпорована до національного законодавства у 2013 р. [34, с. 62]. Виходячи з логіки Росії, ЄС почав рухатися в протилежному напрямку від партнерства. Насправді ЄС розпочав підготовку з розробки декількох нафтових і газових трубопровідних мереж. З 2009 р. акцент було зроблено на проєкт «Набукко» (Кавказ – Центральна Азія – Європа), а Росія оголосила конкуруючий проєкт «Південний потік», за яким по дну Чорного моря планувалося передавати російський газ у країни південно-східної й центральної Європи [43].

Внесок Росії у світове виробництво природного газу й нафти в 2014 р. складав 16,7 % та 12,7 %. Хоча намітилася деяка тенденція зниження з 2013 по 2014 рік, це слід віднести до інвестиційних циклів, властивих сфері енергетичного бізнесу. Значну кількість нафти відправляють до США, Європи й Китаю, тоді як у газовій сфері експорту виділяються переважно країни ЄС через транзитні Україну, Білорусь і Туреччину. Одним з найважливіших аспектів, який на цьому етапі заслуговує на особливу увагу, полягає в тому, що торгівля газом між Росією та ЄС здійснюється через трубопроводи (мережі), які безпосередньо пов'язують постачальника зі споживачем. Це, у свою чергу, скорегувало ринок природного газу на довгострокові контракти (НТУС) (15–20 років), що супроводжуються гарантією повернення капіталовкладень необхідних для будівництва мереж (принцип «бери або плати») [43].

Кримська криза створила напруженість між Євросоюзом і Росією. Незважаючи на те, що ЄС дуже потребує джерел енергії з Росії, анексія

півострова створила несподівані перешкоди для продовження двостороннього співробітництва. ЄС перебуває в скрутному становищі: задоволення енергетичних потреб внутрішнього ринку / споживачів і виконання зобов'язань як суб'єкта міжнародних відносин, заснованих на правилах закону, почали протирічити один одному. 20 березня 2014 р. держави-члени ЄС відзначили необхідність диверсифікованості поставок енергоносіїв, маршрутів, а також обговорили наслідки зовнішньої політики й стратегічний вибір в галузі енергетики. Стратегічний план, опублікований в травні 2014 р., спрямований на забезпечення стабільного й більше ніж достатнього запасу енергії і для громадян ЄС і для ринку. Після скасування фінансової підтримки ЄС з реалізації болгарської частини російського проекту Росія на початку грудня оголосила про скасування «Південного потоку». У відповідь Єврокомісія почала обговорювати альтернативні пропозиції в рамках досягнення успіху для забезпечення газових ринків поставками іноземного газу. Модифікована версія проекту пропонувала розширення газопроводу в напрямку європейського узбережжя Туреччини. В 2014 р. новий єврокомісар з енергетики М. Шефчович відвідав Азербайджан з метою обговорення заміни Південного потоку альтернативним проектом, який зміг би з'єднати азербайджанський газ з Європою не перетинаючи російських територій. Отже, через анексію Криму відносини між Росією та ЄС будуть заморожені на невизначений час [2].

Демократія. В галузі політики стрижнем протиріч ЄС та РФ стали цінності демократичного режиму. Стан демократії в Росії, верховенство закону, захист прав і свобод людини, прозорі й чесні вибори, тощо завжди були джерелом непорозумінь між Росією та ЄС. Відносини між Москвою й Брюсселем ускладнилися після випадку з экс-главою Юкоса Михайлом Ходорковським і Платоном Лебедєвим. У травні 2011 р. Кетрін Ештон, Верховний представник ЄС з зовнішніх справ та політики безпеки, висловила стурбованість стосовно постанови московського суду, який підтвердив повторну судимість за шахрайство. 24 члени Європейського парламенту просили запровадити економічні й візові санкції тим, хто до цього був причетний [1].

Інший випадок був із Сергієм Магнітським, партнером московської фірми Firestone Duncan, який у 2009 р. помер у слідчому ізоляторі Москви тому, що йому не надали належної медичної допомоги. 23 листопада 2010 р. Комітет з іноземних справ Європейського парламенту ухвалив поправки до проекту щорічної доповіді з прав людини, в яких призивав до візових і економічних санкцій проти 60-ти російських посадових осіб, що брали участь у справі С. Магнітського. 17 лютого Європей-

ський парламент ухвалив постанову «Про верховенство закону в Росії», в якій негативно висловився щодо другого осуду М. Ходорковського й П. Лебедева, випадків з журналістами Анною Політковською, Наталею Естеміровою та Анастасією Бабуровою, арештів лідерів опозиції, переслідування суспільних активістів, захисників прав людини, залякування неурядових організацій і ЗМІ [27, с. 10].

Але російська політична еліта сприймає такі дії з боку ЄС як політичний тиск і втручання у внутрішні справи Росії. Указ 2012 р. «Про заходи щодо реалізації зовнішньої політики Російської Федерації» чітко визначив російську позицію. У документі зазначено про необхідність «протидіяти спробам використовувати поняття прав людини як інструмент політичного тиску й втручання у внутрішні справи держави» [10].

ЄС ставився досить критично до виборних кампаній в Росії. Так 16 лютого 2012 р. Європейський парламент ухвалив постанову «Про майбутні президентські вибори у Росії», зазначивши, що на виборах до Думи 4 грудня 2011 року, «не повністю дотримувалися стандарти виборів», а також було засвідчено «конвергенцію держави та правлячої партії й відсутність незалежності виборчої адміністрації, упередженість засобів масової інформації й втручання держави на різних рівнях». Наступна резолюція Європейського парламенту (15 березня 2012 р.) критикувала президентські вибори в Росії, які, на його думку «не були вільними й доречними». Мартін Шульц був стурбований тим, що «більшість засобів масової інформації чітко виступає за одного кандидата» [27, с. 10].

Росія також не приймає елемент «всеохоплення» у відносинах, який, насамперед, просувається Німеччиною. Він має на увазі, що зовнішня політика держави обов'язково містить діалог з громадянським суспільством, приватними особами й демократичними рухами. Це протирічить політиці офіційного Кремля. Як зазначає Дж. Демпсі, «партнерство для модернізації не повинно концентруватися лише на технологічних змінах, також повинні бути й соціальні зміни» [18, с. 291].

Зіткнення в пострадянському просторі. У галузі зовнішньої політики обмежену активність ЄС на пострадянському напрямку пояснювали такі фактори: 1) надзвичайно повний порядок денний ЄС; 2) відсутність чіткої ідентичності країн колишнього СРСР у західному розумінні цієї дефініції як з погляду їх існування як незалежних держав, так і їх «європейськості»; 3) ЄС вимагає згоди зі своїм конкретним проектом і його чіткими правилами, зобов'язаннями й обмеженнями, що охолоджує ентузіазм кандидатів; 4) Росія обмежує активність ЄС на сході континенту. Безвладдя в Росії або ворожість Росії можуть мати серйозні наслідки для Європи, таким чином «становлення Росії на правильний шлях» завжди

було більшим пріоритетом ніж відносини з іншими країнами регіону. Р. Драгнева та К. Волчук знайшли взаємозв'язок між залежністю від Росії й недостатнім прогресом у плані дій ЄПС з Україною: чим сильніша взаємозалежність ЄС з Росією в певній сфері, тим слабший там вплив ЄС; тобто в період після «холодної війни» існувало якесь «право на вето» Росії [26]. З іншої сторони, колективний Захід, враховуючи важливість Росії для Євразії, вважав корисним зміцнення суверенітету України і її особливостей здійснювати політику інтеграції незалежно від РФ, можливо навіть включаючи членство в ЄС і НАТО. Інша справа, що в цьому питанні політика США завжди була більш послідовною, ніж політика ЄС.

Але розширення ЄС у 2004 – 2007 рр. призвело його до кордонів колишнього пострадянського простору. Сьогодні ЄС бере активну участь у розробці свого бачення майбутнього регіону за допомогою таких інструментів, як Спільна зовнішня політика й політика безпеки (СЗПБ), Європейська політика сусідства (ЄПС), Східне партнерство (СхП), Чорноморська синергія (ЧМС) та інших інструментів зовнішньої політики (Стратегія ЄС для Дунайського регіону; угоди про асоціацію; Інтегрована морська політика; програми ТРАСЕКА й ІНОГЕЙТ; договір про Енергетичну Хартію; угоди про поглиблену й всеосяжну зону вільної торгівлі з Євросоюзом; Європейський інструмент сусідства й партнерства (ЕІСП); прикордонне співробітництво; Парламентська Асамблея Європест; Європейський фонд на підтримку демократії; Європейський інструмент сусідства (ENI)). Створення Європейської служби зовнішніх дій, роль спеціальних представників ЄС і різних місій ЗЗПБ в регіоні з метою зміцнення здатності ЄС діяти через розвиток цивільних і військових можливостей в області попередження конфліктів і регулювання криз також свідчать про залучення ЄС у регіоні.

Розширення ЄС мало шкідливий вплив на відносини Росії та ЄС. З одного боку, приєднання держав Центральної й Східної Європи загострило ставлення до Росії в рамках східної політики ЄС [24], з іншого – країни, які розташовані між ЄС і Росією, стали об'єктом розбрату й навіть конкуренції між двома стратегічними партнерами [31, с. 30].

Так, наприклад, коли ЄС висловив підвищений інтерес до Молдови, відносини з Росією різко погіршилися. Росія для Молдови є найбільшим торговельним партнером у торгівлі вином (майже 80 % продукції з Молдови експортується до Росії) і найбільшим постачальником енергії (98 %). З 2006 по 2007 рік ці важелі впливу не раз застосовувала Росія щодо винної продукції та інших сільськогосподарських продуктів, заявляючи про їхню невідповідність санепідеміологічним стандартам.

Аналітики вважають, що це не більш ніж карально-санкційний захід для зміцнення власної позиції, яка спонукала країну стати на західний шлях розвитку [29, с. 770]. Такий висновок можна зробити й з промови голови комітету зі справ СНД Російської Держдуми Андрія Кокошкіна, який поставив під сумнів статус Молдови як стратегічного партнера РФ у випадку зближення з ЄС [33, с. 252].

Ембарго засвідчило, що Росія буде пригнічувати євроінтеграцію сусідів, збільшуючи витрати на впровадження західних стандартів у рамках своєї наступальної політики. У ситуації, коли вплив країни значний, можна сподіватися на політику відхилення уряду від європейської інтеграції. Проте така поведінка не тільки не спонукала Молдову утриматися від подальших кроків в сторону ЄС, але й стала причиною економічної нестабільності Росії й сприйняття її в ЄС як ненадійного й небажаного партнера. Вже у 2005 р. ЄС став головним торговельним партнером Молдови. Було створено EUBAM, було відкрито представництво ЄС у Кишиневі.

Отже, якщо спочатку Росія не сприймала сусідство ЄС дуже серйозно [53], то з моменту створення так званого Східного партнерства в 2009 р., ЄС підвищив ставки й змінив характер своїх відносин з Росією. З одного боку, цей процес змусив Росію послабити вплив декількох пострадянських державах – в Україні, зокрема. З іншого боку, потенційний успіх системної трансформації за моделлю ЄС у Східній Європі може призвести до ситуації, коли система Росії може зазнати негативних порівнянь зі своїми західними сусідами з потенційно катастрофічними наслідками для репутації й легітимності російської еліти. У світлі цих подій не дивно, що Росія неодноразово висловила невдоволення й почала активно вживати заходів для протидії політиці ЄС у регіоні [31, с. 31].

Формування Євразійського митного союзу (ЄАМС) між Росією, Білоруссю й Казахстаном у 2010 р. та прагнення швидко перетворити його на повноцінний Євразійський економічний союз (Євразес) у 2015 р. повинні бути інтерпретовані як крок, призначений для боротьби зі зростаючою присутністю ЄС у пострадянському просторі [41]. Євразес у політичному плані прагне побудувати альтернативний полюс біполярного розміщення сил у Європі. Це можна розглядати як спробу Росії визначити свої привілейовані сфери впливу або інтересів на більш чіткій інституціональній основі [50].

На початку 2013 р. Росія, яка досі залишалася досить спокійною щодо політики ЄС на Сході, почала нарощувати політичну й економічну силу, щоб запобігти підписанню документів на саміті у Вільнюсі [52]. Першою була Вірменія, яку швидко відговорили від вступу до Асоці-

ації. Сигналом для Молдови стало накладання ембарго на імпорт молдавського вина до Росії. Але реальною метою Росії була Україна. Уже наприкінці літа Росія почала застосовувати економічні санкції, указуючи на негативні економічні наслідки, які спричинить «європейський вибір». Було введено заборону на український шоколад, відбувалися всілякі порушення в процесі митних операцій. На додаток до застосування політики «батога», Росія намагалася впливати на Україну «пряником»: в обмін на відстрочку підписання АА на невизначений строк, Москва запропонувала істотні знижки на природний газ, а також пільгові кредити й інші торговельні поступки в цілому на суму 17 млрд. \$ [52]. На подив ЄС пропозиції Москви були прийняті В. Януковичем напередодні саміту у Вільнюсі. ЄС змушений був задовольнятися тільки партнерством з Грузією та Молдовою. Але в лютому 2014 р. ескалація конфлікту між Україною й Росією, а також відносини Росія – ЄС поринули у глибоку кризу, з якої не видно виходу [31, с. 33].

Реінтеграція колишніх радянських країн за російським сценарієм є одним з основних іноземних пріоритетів політики Росії. Москва вважає цей регіон зоною своїх «привілейованих інтересів». Основні документи – Концепція зовнішньої політики РФ і російська Стратегія національної безпеки до 2020 р. – визначають розширення співробітництва в рамках СНД як один з найважливіших пріоритетів російської зовнішньої політики [28; 15]. Така ж позиція неодноразово була оприлюднена в щорічних Посланнях Президента до Федеральних Зборів РФ [19]. Для Росії Митний союз є центром економічної інтеграції, а ОДКБ – механізмом реагування на військові погрози.

При реалізації плану розширення Європи ЄС проникає далі в пострадянський регіон Східної Європи й Кавказу, які Росія вважає сферою своїх привілейованих інтересів. Це основна проблема відносин у форматі ЄС – країни СхП – Росія [45]. Однією з основних проблем у відносинах є відсутність точної формули співробітництва на пострадянській території, яка була б заснована на загальній моделі розвитку колишніх радянських країн.

Жорстка реакція Росії на ключову роль України в російських планах зі створення надійних полюсів у ЄС та Євразії зрозуміла, оскільки після катастрофи режиму В. Януковича без України ця мрія буде нездійсненою. Незважаючи на прозорість стратегічних цілей РФ, не зрозуміло, чи має Росія економічні й політичні засоби впливу для досягнення мети.

3. Сценарії розвитку відносин ЄС з РФ

Контури нового етапу у відносинах ЄС та РФ тільки починають з'яв-

лятися, проте, замість висновків тут буде представлено спостереження щодо того, яким цей етап може бути.

Для позначення сценаріїв розвитку відносин ЄС і РФ, пропонуємо скористатися схемою, запропонованою Ш. Брезертон і Дж. Воглером. У своєму аналізі дослідники спиралися на запропоновані ними такі поняття: *присутності* (сусідства); можливостей, позначених впливом навколишнього середовища / контексту, які дозволяють / стримують дії актора (у нашому випадку ЄС); *здатності* ЄС реагувати на виклики, на що впливають внутрішні фактори [22, с. 377], і, нарешті відповідних інструментів зовнішньої політики. Ця схема значно полегшує загальну оцінку ефективності зовнішньої політики держави.

Присутність: на думку авторів, «з 15-ти місіями на трьох континентах, ЄС, як єдине ціле, довів свою здатність захищатися краще, аніж сума його частин», та зросло сприйняття третіми сторонами участі й ефективності ЄС, що є важливим аспектом його присутності [22, с. 378].

Можливості: розширення можливостей ЄС, на думку авторів, у першу чергу демонструє набуття чинності Кіотського протоколу в 2005 р.; перше місце за оцінкою ВВП (у 2010 р. 14.82 мільярда \$). Разом з тим зниження можливостей ілюструється роллю Росії на Кавказі й у Центральній Азії, де вона «ефективно не допускає ЄС» і навіть безкарно провела інтервенцію Грузії, члена Партнерства ЄС влітку 2008 р. та визнала, незважаючи на сильну опозицію ЄС, сепаратистські регіони Південної Осетії й Абхазії [22, с. 381].

Здатності: центральний компонент актора слід розглядати як: по-перше, здатність формулювати пріоритети й розробляти політику; по-друге, здатність використовувати інструменти політики [22, с. 385]. Інструменти, що використовують у зовнішній політиці, включають політичні (дипломатія / переговори), економічні (стимули / санкції), військові засоби. Союз має доступ, хоча й різний, до всіх типів інструментів. Він також розробив потенціал для розгортання сил поліції й суду за межами ЄС [22, с. 387]. На думку теоретиків, унікальний характер ЄС є особливо складним для формування політики, а саме проблем когерентності: розширення на Схід значно збільшило ці проблеми й знизило ефективність існуючих інструментів впливу ЄС.

Виходячи з вищезазначеного, розглянемо три гіпотетичні сценарії майбутніх відносин ЄС і РФ.

Сценарій 1: Повернення до стратегічного партнерства

Присутність (сусідство). Відносини ЄС з РФ мають сильну економічну складову, особливо з 2001 р., року, після прийняття концепції Загального європейського економічного простору. Брюссель не відмовляється

від енергетичного діалогу, щоб забезпечити доступ до надійних джерел енергії в довгостроковій перспективі й отримати інвестиційні умови для західного капіталу на газовому й нафтовому ринку РФ. Росія, у свою чергу, прагне залучити інвестиції, необхідні для модернізації її енергетичного сектору, який залишається застарілим і не в змозі виготовляти продукти переробки, які можна було б експортувати. Потреби капіталовкладень до російського енергетичного сектору оцінюють у \$ 460-600 млрд., сума, яка виходить далеко за межі власних ресурсів. Це вимагає певних реформ, зокрема прийняття російських гарантій для іноземних інвесторів, у тому числі ратифікації Європейської енергетичної хартії, а також реструктуризації монополії Газпрому. Уряди країн ЄС й газові компанії, включаючи «Газ де Франс», Ruhrgas (Німеччина), і Snam (Італія) (перші дві є також партнерами Газпрому в придбанні контрольного пакету акцій газової мережі Словаччини) продемонстрували інтерес до нового газопроводу Ямал – Західна Європа, який планують прокласти через Білорусь. Білорусь має географічні переваги, пропонуючи більш низькі транзитні тарифи, що сприяє посиленню її статусу у діалозі Сходу й Заходу. І, очевидно, є багато впливових сил по обидві сторони, що лобіюють зняття санкційного режиму й повернення до «звичайного бізнесу».

Можливості (зовнішній контекст). Росія найближчим часом постане перед вибором, яку з двох стратегій зовнішньої політики обрати: вплив через залучення (стратегія м'якої сили) чи примус (стратегія жорсткої сили). Незважаючи на те, що події в Україні є ознакою того, що Росія не ухиляється від використання «жорсткої» сили, залишається тільки спостерігати, чи буде ця тенденція тривати, тому що використання «жорсткої» сили у перспективі завдає більше проблем, аніж виграшу. Росії вигідніше стати природно-притягальною силою для країн «близького зарубіжжя». Для того, щоб стати привабливою, Росія, фактично, повинна дозволити їм піти. Це довгострокова стратегія, що вимагає від політичних еліт чималого вміння й зусиль. Така позиція зніме всі протиріччя з ЄС та іншими західними демократіями. Але чи готовий до цього сьогоднішній Кремль? З іншого боку громадянське суспільство, що зароджується, припускає появу демократичної альтернативи в Росії, що у перспективі дасть нові можливості для поновлення стратегічного партнерства ЄС із РФ.

Здатності (внутрішній контекст). Перед ЄС постав непростий вибір: чи повинен він стати більш активним на Сході? Чи має вжити активних заходів, щоб нейтралізувати Росію? У ЄС є багато важелів «м'якої» сили, якими варто скористатися: перспектива лібералізації візового режиму; забезпечення односторонніх поступок у торгівлі; діалог із грома-

дянським суспільством. Всім зрозуміло, що модель розвитку ЄС краща, ніж модель розвитку Росії. Проте ЄС повинен діяти обережно. Чи може він (28 держав-членів) підтримувати стабільність на Сході? Було б краще спочатку створити такий союз, який буде наділений сильною політичною ідентичністю, щоб мати більш погоджену й стійку політику, ніж той, який залишиться аморфним угрупованням держав-співробітників на більш-менш добровільній основі. ЄС повинен чіткіше визначити поняття «цінності» і «засоби», подолати протиріччя, а тільки потім може йтися про поліпшення здійснення політики щодо окремих регіонів. Інституціональна реструктуризація у рамках ЄС з Лісабонського договору повинна завершитися, однозначно залишивши за собою спосіб прийняття рішень.

Сценарій 2: Перемога прагматизму

Присутність (сусідство). «Політика РФ, як і Китаю, зробила їх у розумінні ЄС «нормативними чорними дірами» [54, с. 256]. Відносини з Росією та Китаєм є справжнім випробуванням для європейського характеру. Ці країни сьогодні найчастіше порушують права людини й міжнародної законності, цінностей, найбільш важливих для Союзу. Разом з тим у ЄС не так багато важелів впливу на режим у Росії, а їх кількість увесь час скорочується, що змушує ЄС серйозно міркувати про шляхи виходу з нинішнього тупика. Щоб впливати, необхідно контактувати.

Можливості (зовнішній контекст). Два основні фактори – шенгенський кордон та інтерес нових членів у стимулюванні більш активної політики Східного партнерства ЄС – визначають майбутню активність ЄС у зоні спільних інтересів з РФ. ЄС не може піти з цієї зони, тому що це безпосередньо пов'язано з безпекою кордонів, і тому, що соціальний і економічний вплив країн НСЄ на прикордонні населені пункти є дуже сильним. Наприклад, у східних воєводствах Польщі 30-40 % малих і середніх підприємств живуть тільки завдяки торгівлі з Україною, а без «робочих рук» зі Сходу багато соціально значимих сфер не зможуть функціонувати.

Здатності (внутрішній контекст). На цей час Європа не збирається застосовувати у відносинах із РФ жорстку силу. Отже, як зазначає С. Макінен: «Немає ніяких сумнівів стосовно того, що ЄС розглядає себе здатним вести війну, але не проти Росії або Китаю» [37, с. 87]. ЄС повинен знайти *modus vivendi* (умови, що забезпечують можливість спільного існування) між заохоченням його норм, цінностей і геостратегічним імперативом. За Дж. Граві, «стратегічне бачення й гнучкість політики повинні йти «рука в руку» [54, с. 248]. Прагматизм держав-членів ЄС під тиском внутрішніх імперативів усе ще є вирішальним чинником зовніш-

ньої політики ЄС. Але «події останніх років дозволяють зробити висновок, що в майбутньому держави ЄС змінять обсяги енергоспоживання та його джерела, щоб зменшити залежність від Росії; будуть наполягати на взаємності в галузі торгівлі й інвестицій; можуть використовувати бойкот як важіль впливу на політику РФ, відмовитися поставляти технології й експертні знання, у яких Росія зацікавлена» [54, с. 248].

ЄС неминуче буде працювати над ефективністю своєї ОВПБ і CSDP, тому що вони відіграють роль у забезпеченні «стабільності, безпеки й процвітання» на всьому європейському континенті незалежно від процесів інтеграції або фрагментації. ЄС неминуче перегляне свою застарілу стратегію європейської безпеки (ESS), яка датується груднем 2003 р., подолавши розбіжності між основними державами-членами ЄС у сфері оборони й стратегії.

ЄС і НАТО, а також національні уряди, розуміють важливість подальшої роботи над більш чіткою координацією зусиль з аналізу й відповідей на нові погрози, у тому числі гібридні й дигітальні (у он-лайн інформаційному просторі й кіберпросторі), включаючи санкції проти тих, хто загрожує європейській демократії. Цілком реальним є завдання досягти більшої прозорості інформації у технологічних секторах і соціальних медіа, щоб збільшити опір зовнішнім ворожим вторгненням. Кодекс Європейської практики щодо дезінформації – це амбітний початковий захід, який буде вдосконалюватися шляхом заохочення обміну інформацією та забезпечення змістовних звітів про прогрес проти дезінформації. У регіонах, уразливих до російської дезінформації, як, наприклад, Західні Балкани, місцеві ЗМІ часто звертаються до російських новин, поширюючи інформацію, що завдає шкоди Європі. Європейські благодійники та уряди все частіше працюють з місцевими та незалежними ЗМІ, щоб опиратися російським інформаційним джерелам.

Нагальною є робота над усуненням вразливості фінансового сектору, користуючись яким авторитарні суб'єкти підбурюють місцеві організації, відмивають доходи від корупції та втручаються у справи Європи. Створення центрального європейського органу проти відмивання грошей та повна імплементація існуючого загальноєвропейського законодавства щодо протидії відмиванню грошей дозволить забезпечити більш ефективний нагляд та правоохоронну діяльність європейського фінансового сектору. Крім того, існуючі органи нагляду повинні накладати більш жорсткі штрафи на європейські суб'єкти, що сприяють збройній фінансовій діяльності авторитарних режимів. Новий механізм скринінгу іноземних інвестицій у всьому ЄС – це перший крок до подолання вразливості Союзу, але його можна посилити, додавши заходи примусо-

вого виконання приписів Європейської комісії щодо збору інформації. Держави-члени також обов'язково підтримають механізми скринінгу, які відповідають вимогам ЄС й розширюють власний збір інформації про іноземні інвестиції [21, с. 6-8].

У майбутньому можливою є більш активна участь Німеччини як генератора нової східної політики, яка сфокусується на прямому діалозі з громадянським суспільством у Росії. Рамки старої східної політики свідчать про зміну взаємин між Росією й Німеччиною, а також Росією та Європою. На думку Я. Мішке й А. Умланд, «якщо протистояння Заходу з Росією поглибляться, Німеччині доведеться відмовитися від традиційного розуміння східної політики з акцентом на запобігання конфліктів шляхом постійної комунікації. Німеччина може позбутися страху конфлікту з Росією й сумнівів у «сучасному західному капіталістичному суспільстві», позбутися розбіжностей у поглядах США щодо поводження з Росією» [39].

Сценарій 3: «Острів Європа»

Здатності (внутрішній контекст). Продовження протистояння об'єктивно підсилює всі негативні тенденції розвитку ЄС і РФ. З середини 2000-х рр. почався спад ефективності ЄС як учасника міжнародних відносин; у 2007-2008 рр. почала занепадати його роль на міжнародній арені. «ЄС не дипломатична наддержава; він не має ваги у військовому відношенні; і він глибоко розділений з багатьох ключових питань, які будуть визначати стратегічний ландшафт на наступні десятиліття: оборона (включаючи ядерне стримування), Росія, Китай, міграція, розширення ЄС, Балкани й Туреччина» [49]. Д. Тріантафіллоу додав до цієї дискусії, що перш за все «ЄС, схоже, не вистачає стратегічного бачення, хоча він має більшу кількість політичних інструментів впливу, ініціатив, ніж будь-коли» [51].

Альтернатива, запропонована РФ. Як зазначає Ф. Лук'янов, на нас очікує період, коли домінувати буде прагнення скоротити витрати й ризики: «Євросоюз переходить на охоронні позиції. Це не ізоляціонізм, а прагматизм, який означає перегляд ідейної бази й різке зниження бажання проектувати силу, у тому числі й «м'яку». Кілька подій останнього часу, не пов'язані між собою, знаменують перехід Європи на іншу фазу розвитку. Епоха, яку можна було б назвати «будівництво загальноєвропейського дому» за кресленнями, запропонованими відразу після холодної війни, завершена. Міграційна криза, що супроводжувалася оптимістичними словами Ангели Меркель «ми впораємося», започаткувала рух націоналістичних прошарків у європейських суспільствах, що, здебільшого, став помітним тільки тепер. Упоратися, як планували, не вдалося. ЄС

очікує повноцінна трансформація, причому не обов'язково планомірна, багато чого буде змінюватися спонтанно. Деконструкція «європейського будинку» означає іншу ситуацію в Європі, більш хаотичну» [5]. Європейський союз на роки заглибиться у вирішення внутрішніх проблем.

Можливості (зовнішній контекст). За Ф. Лук'яновим, енергії, бажання й ресурсів для того, щоб займатися зовнішніми межами стане значно менше. «Головне завдання – мінімізувати ризики й витрати, що забезпечує «сусідство» – як з півдня, де ЄС взагалі не граєць, так і зі сходу. Звідси й зазначенні зміни. Україну будуть підштовхувати до того, щоб зафіксувати менш конфронтаційний статус-кво з Росією. Економічні дивіденди асоціації з Києвом ЄС уже отримав, а політичних амбіцій майже не залишилося... Молдова – це спроба повернути хоч якусь дієздатність державним інститутам. Швидше за все займатися цим сусідством доручать Румунії, оскільки для неї це важливо, на відміну від інших... Грузія – щось географічно віддалене, не пріоритет... За логікою «великої Європи» країни «сусідства» були досить значимою частиною проекту неухильного розширення «європейської сфери». Росія постійно негативно реагувала на своє подальше відтискування вглиб Євразії. Тепер мотивація змінилася. Євросоюз переходить на охоронні позиції, користуючись мовою заокеанського союзника – «EU first!» [5]. Однак, на нашу думку, такий сценарій ймовірно призведе до подальшої дестабілізації України безпосередніми або опосередкованими інтервенціями РФ; потім Молдови, що залежить від стабільності сусіда (економічне співробітництво, керування кордонами, енергетична безпека, врегулювання конфліктів тощо.) [23, с. 58], і, в подальшому, усього регіону.

Присутність (сусідство). Самообмеження ЄС, перетворення його на «острів Європи», закритий для проблем і закликів зовнішнього світу, неминуче призведе й до звуження простору політики, доступної Союзу. ЄС ще буде залишатися важливим глобальним гравцем, але його здатність впливати на інші держави, яка була найвищою в період пост-холодної війни й почала знижуватися з середини 2000-х років, продовжить знижуватися, аж поки в перспективі не буде віднайдено важливих інструментів захисту того самого «EU first!»

Література

1. Європейський суд з прав людини не знайшов політичної складової в справі Ходорковського. Finance.ua. 31.05.2011. <https://news.finance.ua/ua/news/-/240302/>
2. Інтерв'ю з Пламеном Дімітровим (Одеса, 20 травня 2019 р.).
3. Лавров С. Сдерживание России: назад в будущее? 18 ноября 2007 г.
4. Лавров С. Выступление в ходе встречи с представителями Ассоциации европейского бизнеса в РФ, 8 октября 2012 г.

5. Лукьянов Ф. Европа без дома. Какой будет новая эпоха в отношениях ЕС и России. <https://carnegie.ru/commentary/79443>
6. Новак А. «Развитие мировой энергетики и политика», 10 пленарная сессия 21 Всемирного нефтяного конгресса, Москва, 19 июня 2014 г.
7. Новак А. Энергетика Евразии: путь в будущее, 13 апреля 2015 г.
8. Новак А. Интервью немецкой газете Handelsblatt, 2 июля 2015 г.
9. Особый путь и Российская империя. Левада Центр. Levada.ru, 9 февраля 2011 г. <http://www.levada.ru/old/09-022011/>
10. Подписан Указ «О мерах по реализации внешнеполитического курса Российской Федерации». Президент России. 7 мая 2012 г. <http://kremlin.ru/events/president/news/15256>
11. Путин В. Совместная пресс-конференция по итогам переговоров с премьер-министром Бельгии Ги Верхофстадтом, 3 октября 2005 г.
12. Путин В. Стенографический отчет о встрече с представителями деловых кругов Баварии, 11 октября 2006 г.
13. Путин В. Пресс-конференция по итогам рабочего заседания глав государств и правительств стран-участниц Форума стран-экспортеров газа, 1 июля 2013 г.
14. Распад СССР в российском общественном мнении. Левада Центр. Levada.ru, 1 декабря 2014 г. <http://www.levada.ru/old/01-12-2014/>
15. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Президент России. 13 мая 2009 г. <http://kremlin.ru/supplement/24>
16. Сурков В. Суверенитет – это политический синоним конкурентоспособности. Политнаука, 7 февраля 2006. <http://www.politnauka.org/library/public/surkov.php>
17. Угода про асоціацію. Урядовий портал. <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yeuropejska-integraciya/>
18. Acikmese S. A., Triantaphyllou D. The Black Sea Region: The Neighbourhood too Close to, yet still Far from the European Union. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2014. N 16:3. P. 279-285. DOI: 10.1080/19448953.2014.928533
19. Ambrosio Th., Vandrovec G. Mapping the Geopolitics of the Russian Federation: The Federal Assembly Addresses of Putin and Medvedev. *Geopolitics*. 2013. N 18:2. P. 435-466. DOI: 10.1080/14650045.2012.717554
20. Baev P. K. From European to Eurasian energy security: Russia needs and energy Perestroika. *Journal of Eurasian Studies*. 2012. N 3. P. 177–184.
21. Berzina K., Kovalcikova N., Salvo D., Soula E. European Policy Blueprint for Countering Authoritarian Interference in Democracies. 2019. N 18. 68 p.
22. Bretherton Ch., Vogler J. A global actor past its peak? *International Relations*. 2013. N 27(3). P. 375-390. DOI: 10.1177/0047117813497299
23. Cenusă D. Post-Vilnius Moldova: Between Reform Shortcomings and Geopolitical Dilemmas. In *Eastern Partnership: On the Way to the Riga Summit. Latvian Interests in the European Union*. 2015. № 1. P. 47–62.
24. David M., Gower J., Haukkala H. *National Perspectives on Russia: European Foreign Policy in the Making?* London: Routledge, 2013.
25. Diez T. Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering Normative Power Europe. *Millennium*. 2005. N 33 (3). P. 613-636.
26. Dragneva R., Wolczuk K. *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*. Cheltenham: Edward Elgar, 2013.

27. EU – Ukraine – Russia Relations: Problems and Prospects. Razumkov Centre. National Security & Defence. 2012. N 4-5. 54 p.
28. Foreign policy concept of the Russian Federation (approved by president of the Russian Federation Vladimir Putin on November 30, 2016). http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/
29. Hagemann Ch. External Governance on the Terms of the Partner? The EU, Russia and the Republic of Moldova in the European Neighbourhood Policy. *Journal of European Integration*. 2013. N 35:7. P. 767-783. DOI: 10.1080/07036337.2012.732073
30. Haukkala H. The Impact of the Eurasian Customs Union on EU–Russia Relations. In *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, ed. by R. Dragneva and K. Wolczuk, 163–178. Cheltenham: Edward Elgar, 2013.
31. Haukkala H. From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU–Russia Relations. *Journal of Contemporary European Studies*. 2015. N 23:1. P. 25-40. DOI: 10.1080/14782804.2014.1001822
32. Johnson C., Derrick M. A Splintered Heartland: Russia, Europe, and the Geopolitics of Networked Energy Infrastructure. *Geopolitics*. 2012. N 17:3. P. 482-501. DOI: 10.1080/14650045.2011.595439
33. Korosteleva E. A. Change or Continuity: Is the Eastern Partnership an Adequate Tool for the European Neighbourhood? *International Relations*. 2011. N 25 (2). P. 243-262. DOI: 10.1177/0047117811404446
34. Kuzemko C. Ideas, Power and Change: Explaining EU–Russia Energy Relations. *Journal of European Public Policy*. 2014. N 21:1. P. 58-75. DOI: 10.1080/13501763.2013.835062
35. Lavrov S. State of the union Russia–EU: Prospects for partnership in the changing world. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2013. N 51(S1). P. 6-12.
36. Lukyanov F. Russia–EU: The Partnership That Went Astray. *Europe–Asia Studies*. 2008. N 60 (6). P. 1107–1119.
37. Mäkinen S. Geopolitics Teaching and Worldviews: Making the Future Generation in Russia. *Geopolitics*. 2014. N 19:1. P. 86-108. DOI: 10.1080/14650045.2013.847430
38. Medvedev S. The Stalemate in EU–Russia Relations: Between ‘Sovereignty’ and ‘Europeanisation’. In *Russia’s European Choice*, ed. by T. Hopf, 215–232. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
39. Mischke J., Umland A. Germany’s New Ostpolitik: An Old Foreign Policy Doctrine Gets A Makeover. *Foreign Affairs*. April 9, 2014. <https://www.foreignaffairs.com/articles/western-europe/2014-04-09/>
40. Smith M. E. A Liberal Grand Strategy in a Realist World? Power, Purpose and the EU's Changing Global Role. *Journal of European Public Policy*. 2011. N 18:2. P. 144-163. DOI: 10.1080/13501763.2011.544487
41. Popescu N. Eurasian Union: The Real, the Imaginary and the Likely. *Chaillot Paper*. 2014. N 132. Paris: The EU Institute for Security Studies. <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/>
42. Putin V. Vladimir Putin Meets with Members the Valdai International Discussion Club. Transcript of the Speech and Beginning of the Meeting, September 20, 2013. <http://valdaiclub.com/politics/62880.html>
43. Raptopoulos N., Sotiriou St. Between Cooperation & Competition in Energy Issues with the Major Client/Partner: A Comparative Study of Russian and Turkish Foreign Policies towards EU in the PostCrimean Crisis Era. *Giardini Naxos*, 23-26 September 2015.

44. Rossi J. Russia Foreign Minister: Russia Doing Everything It Can to Resolve Ukraine Crisis. *The Wall Street Journal*. 2014. June 9. <http://online.wsj.com/articles/>
45. Rostoks T., Potjomkina D. Soft Power of the EU and Russia in Eastern Europe: Soft Power vs (not so) Soft Manipulation? In *The Different Faces of “Soft Power”: The Baltic States and Eastern Neighborhood between Russia and the EU*, ed. by T. Rostoks, A. Spruds. Latvian Institute of International Affairs, 2015. P. 243 -255.
46. *Russia Before and After Crimea: Nationalism and Identity, 2010–17*, ed. by Kolstø P., H. Blakkisrud. Edinburgh University Press, 2018. 232 p.
47. Rutland P. Petronation? Oil, gas, and national identity in Russia. *Post-Soviet Affairs*. 2015. N 31(1). P. 66-89.
48. Smith M. E. A liberal grand strategy in a realist world? Power, purpose and the EU's changing global role. *Journal of European Public Policy*. 2011. N 18:2. P. 144-163. DOI: 10.1080/13501763.2011.544487
49. Techau J. EU Foreign Policy? Let's Talk European Interest! June 24, 2019. <http://brussels.gmfus.org/blog/2019/06/24/>
50. Trenin D. Russia's Spheres of Interest, Not Influence. *The Washington Quarterly*. 2009. N 32(4). P. 3–22.
51. Triantaphyllou D. The European Union and the Black Sea Region in Search of a Narrative or a New Paradigm. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2014. N 16:3. P. 286-299. DOI: 10.1080/19448953.2014.928534
52. Wierzbowska-Miazga A., Sarna A. The Moscow Deals: Russia Offers Yanukovich Conditional Support. *OSW Analyses*. 2013. December 18. <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/201312-18/>
53. Wiegand G., Schulz E. The EU and Its Eastern Partnership: Political Association and Economic Integration in a Rough Neighbourhood. In *Trade Policy between Law, Diplomacy and Scholarship*, ed. by Ch. Herrmann, B. Simma, R. Streinz, 321–358. EYIEL Special Issue. Springer, 2015.
54. Wood S. Pragmatic power EUrope? *Cooperation and Conflict*. 2011. N 46(2). P. 242–261. DOI: 10.1177/0010836711406420

РОЗДІЛ 6

ВІДНОСИНИ ЄС – МЕРКОСУР: МІЖКОНТИНЕНТАЛЬНИЙ ДІАЛОГ

Вакарчук К. В.

1. Сучасний стан відносин ЄС – МЕРКОСУР: загальна характеристика

28 червня 2019 р. відбулася подія, що нарешті завершила довготривалі перемовини про створення однієї з найбільших у світі зон вільної торгівлі між Європейським Союзом (ЄС) та Південноамериканським спільним ринком (МЕРКОСУР). Назва організації походить від іспанського Mercado Común del Sur, що означає «Спільний ринок півдня».

Ще до виникнення МЕРКОСУР у 1991 р. відносинам між двома континентами передувало проникнення в регіон європейських цінностей, поглядів та успішного втілення післявоєнної відбудови європейських країн, вдалим прикладом яких бажали скористатися й деякі країни Латинської Америки (ЛАК). Створення ЄС підштовхнуло до інтегративних процесів у ЛАК, що призвело до виникнення різноманітних організацій, які з часом змінювали назви, склад учасників, навіть ідеологічні напрямки. Тільки в 90-ті роки ХХ ст. сформувалося структуроване інституційне об'єднання МЕРКОСУР, з яким ЄС (разом з іншими країнами ЛАК та десятками регіональних організацій) продовжив будувати стратегічні відносини.

На саміті G-20 в Осаці було прийнято домовленості між ЄС та чотирма країнами Південної Америки, що є членами економічного об'єднання МЕРКОСУР (Аргентина, Бразилія, Уругвай та Парагвай). Після ратифікації угоди буде відкрито шлях для експортерів з країн-членів МЕРКОСУР до ринку ЄС і навпаки.

Голова Європейської Комісії Жан-Клод Юнкер назвав цю подію «історичною миттю», а єврокомісар з питань торгівлі С. Мальстрем зазначила, що досягнута угода створює зону вільної торгівлі, яка охоплює 760 млн. чоловік, зближує два континенти, веде до відкритості та співпраці, адже між ними існують давні історичні зв'язки [11].

Варто зазначити, що в сучасних країнах Латинської Америки (ЛАК) у зв'язку зі спільним історичним минулим сформувалась соціокультурна та релігійна система, запозичена від європейців, але пристосована до природних та географічних умов латиноамериканців. Не можна ігнорувати такий інтегративний чинник, як релігія, віра та культура: саме за допомогою примусової християнізації корінного населення в період

колоніального управління була повністю зруйнована колективна самосвідомість місцевого населення. Таким чином, тривала колоніальна залежність у майбутньому зумовила залежність від європейської економіки і тяжіння до інтегрованості з європейськими країнами. Процеси об'єднання земель Південної Америки було задекларовано ще в часи національно-визвольної революції С. Болівара, але не було реалізовано. Тому, коли в середині минулого століття це питання було знову порушено, мова йшла вже про створення лише економічних та митних союзів. Створення ЄС підштовхнуло керівників Латинської Америки до реалізації чогось подібного.

Передумови стратегічних відносин на рівні «EU-Mercosur».

Рівень відносин між провідними країнами Європи та Латинської Америки підвищився до політичного та дипломатичного в 70-ті рр. XX ст.; до цього часу зв'язки між ними були епізодичними та несистемними. Проривом у налагодженні діалогу між Європейським Економічним Союзом (ЄЕС) та ЛАК можна вважати візит президента Франції Шарля де Голля, який у 1964 г. відвідав більше 10 країн регіону. Позитивні економічні та соціальні показники відбудови післявоєнної Європи стали прикладом для подолання економічних проблем, в тому числі бідності та відсталості у більшості країн регіону [7, с. 21]. Почалася підтримка регулярних контактів між континентами, були створені інституції з двома штаб-квартирами як в Латинській Америці, так і в Європі. Вони посприяли просуванню та наданню інформації про потенціал двох континентів.

У цей самий період закладається правова основа відносин ЄЕС з країнами Латинської Америки: була розроблена система загальних преференцій для іberoамериканських країн, підписані перші двосторонні договори (договори «першого покоління») з Аргентиною, Уругваєм, Бразилією і Мексикою. Протягом 80-х рр. XX ст. відносини з країнами Латинської Америки поглиблюються, ЄЕС підписує розгорнуті договори «другого покоління» [7, с. 24].

Вагомим інтегруючим чинником у ЛАК стала Фолклендська криза 1982 р., що поставила європейські країни в незручне становище у відносинах з ЛАК. Тоді ж вона викликала в останніх більш рішучі кроки до об'єднання, але без участі США.

Вступ Іспанії у 1986 р. до ЄС докорінно змінив ситуацію у відносинах з ЛАК. На початку 90-х рр. були підписані договори «третього» і «четвертого» поколінь про співробітництво в економічній, гуманітарній, правовій, екологічній та інших сферах.

У 1980-1990-ті рр. в регіоні відповідно до світових тенденцій намітився відхід від патерналістської ролі держави як багатофункціональ-

ного центру, були створені умови для вільного поширення в суспільстві функціональних систем комунікацій, передусім економічної. В умовах глобалізації, недостатньої конкурентоспроможні латиноамериканські економіки зіткнулися «один на один» із досить агресивним і високоорганізованим світовим ринком. Рекомендації латиноамериканським країнам щодо нової економічної політики в 1989 р. були сформульовані англійським економістом, співробітником Інституту міжнародної економіки Петерсона Дж. Вільямсоном. Вони узагальнювали позиції уряду США та головних міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світового банку), штаб-квартири яких розташовані у Вашингтоні, й отримали назву «Вашингтонський консенсус» [8, с. 114].

Отже, відбувся перехід до нової парадигми розвитку країни неоліберальної моделі економічного розвитку в ЛАК, що позитивно вплинуло на налагодження економічних зв'язків з країнами Європейського Союзу. Результатом оновлення економіки стало створення у 1991 р. президентами Аргентини, Бразилії, Уругваю та Парагваю Спільного ринку Півдня Америки – МЕРКОСУР. Угода була підписана на базі Асунсьйонського договору, що передбачав відміну тарифних обмежень між країнами блоку, введення єдиного митного тарифу щодо третіх країн світу, формування єдиної для всіх учасників макроекономічної, фіскальної та валютної політик [20].

У 1994 р. Асунсьйонський договір був видозмінений та доповнений договором Ору-Прету, який і визначив остаточну структуру МЕРКОСУР. З того часу МЕРКОСУР став міжнародною організацією, були сформульовані нові функції та сформовані більш стабільні інституції. Головним органом управління МЕРКОСУР стала Рада Спільного Ринку. Протокол Ору-Прету надав МЕРКОСУР правосуб'єктності та визнання в міжнародному праві [13].

Створення даного об'єднання мало виключно ринковий характер, базовими цінностями були лібералізація мережевої торгівлі шляхом загального зниження базових тарифів. Запозичена модель інтеграційного об'єднання МЕРКОСУР мала певні особливості та деякі відмінності від інших латиноамериканських об'єднань. Ця організація формувалася на основі більш закритого регіоналізму, відмінність від ЄС полягала в тому, що не було створено наднаціональних інституційних структур.

Країни МЕРКОСУР уперше в регіоні відійшли від моделі ЄС і вибрали міжурядову інституційну модель, при якій процес інтеграції заснований на взаємодії між урядами, а інтеграційним органам були делеговані обмежені повноваження, що визначило складність, аморфність і слабку керованість інституційної структури МЕРКОСУР [6, с. 15].

Перший етап відносин (1995-2003). Для кращого розуміння формування діалогу між ЄС та МЕРКОСУР К. Дубек виділяє історичний інституціоналізм як основний фактор у відносинах між двома союзами. По-перше, це членство Іспанії в ЄС та її роль у формуванні політики ЄС щодо країн Латинської Америки; по-друге, вибір лібералізму як економічної моделі по обидва боки Атлантики, який надихнув ЛАК до інтеграції та створення політики конкуренції з ЄС [14].

Переговорний процес між двома надпотужними об'єднаннями тривав два десятиріччя, тож можна виокремити ряд його етапів. Перший етап був достатньо пасивним: незважаючи на величезну кількість зустрічей, проведених самітів, потрібних домовленостей, результатів досягнуто не було.

У процесі розвитку та реформування ЄС у рамках регіонального співробітництва між двома його блоками був створений окремий департамент для ЛАК, Маастрихтський договір визначив європейську політику співпраці з ЛАК. ЄС було підготовлено ряд програм та проектів щодо співробітництва з ЛАК у сфері торгівлі, економіки, енергетики, освіти, соціального розвитку, інформаційних технологій, розвитку громадянського суспільства, скорочення бідності населення.

Другий етап (2004-2010) пройшов непродуктивно для обох союзів: були призупинені ряд програм, адже ЄС був зайнятий своїми внутрішніми проблемами, зокрема приєднанням нових членів. В латиноамериканських країнах відбулася зміна влади та режимів, у результаті чого прихід лівоцентристських режимів в Бразилії та Аргентині змінив ситуацію.

На цьому етапі виникли серйозні розходження в питаннях уніфікації сільгосппродукції в рамках Дохійського раунду СОТ. Причиною також стали світова економічна криза 2008-2009 рр., прийняття Венесуели до блоку, зміна зовнішньополітичних пріоритетів Бразилії, вступ до БРІКС, зближення з Росією, Китаєм та Індією. Бразилія підписала ряд нових торговельних угод з Південноафриканським митним Союзом, Індією, Єгиптом та Марокко. В цей період загострилися відносини США з Бразилією та Аргентиною. Всі ці події не сприяли позитивній динаміці перемовин «EU-Mercosur».

2. Основні проблеми відносин ЄС та МЕРКОСУР на шляху до підписання Угоди про зону вільної торгівлі

У 1995 р. МЕРСОКСУР був перетворений на митний союз; організація мала достатні успіхи в розвитку економік своїх держав і створення спільних проектів для її розвитку та покращення. Асоційованими членами стали Болівія та Чилі. Загальна площа МЕРКОСУР – близько 72 %

південноамериканської території, що еквівалентно 12,8 млн. кв. км. Її сукупне населення становить 69,5% від кількості жителів всього континенту, майже 290 млн. Регіональний блок складає 76,2% від ВВП всієї Південної Америки [21].

Рамкова угода щодо співпраці між МЕРКОСУР та ЄС була підписана в грудні 1995 р. з метою створення «асоціації політичного і економічного характеру». Угода відкрила додаткові можливості для розвитку зв'язків між ЄС та ЛАК, створила додаткові умови для політичного діалогу на рівні президентів країн, міністрів, експертних груп, торговельного, науково-технічного та економічного співробітництва [16].

Початком стратегічного партнерства між ЄС та МЕРКОСУР слід вважати першу зустріч на найвищому рівні в Ріо-де-Жанейро у 1999 р. Ця подія стала точкою відліку переговорного процесу про укладання угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та МЕРКОСУР. Була підписана Рамкова угода, яка згодом стала корисним інструментом для інтенсифікації регіонального партнерства МЕРКОСУР та ЄС і особливістю якої було те, що вона не включала торговельні преференції.

Представники двох регіонів підтвердили, що є природними союзниками з міцними історичними, культурними та економічними зв'язками. На цій основі було вирішено розвивати тісне співробітництво на міжнародному рівні й підтримувати інтенсивний політичний діалог як на регіональному, так і на субрегіональному рівнях. Було заявлено про прихильність двох сторін до закріплення відносин шляхом створення стратегічного партнерства, однак в угоді не було визначено цілей й змісту такого партнерства, заснованого на «особливих відносинах» [12].

Міжрегіональна Рамкова угода була ратифікована усіма членами двох блоків у 1999 р., тоді було підписано додаткову Спільну декларацію, де підтверджувалися спільні цілі щодо продовження співпраці у створенні міжрегіональної асоціації і встановленні тіснішого політичного діалогу. Декларація заклала базис для регулярного політичного діалогу на рівні глав держав, міністрів і найвищих державних службовців.

Належну роль у зміцненні контактів з європейськими країнами відіграла як Іспанія, так і Португалія, виступаючи ініціаторами зближення ЄС і Латинської Америки та організацією ібероамериканських самітів. Іспанія, ставши членом ЄС, претендувала на роль мосту між двома регіонами, адже концепція зовнішньої політики Іспанії в цей час посилювала значимість ібероамериканського напрямку. Це додало нового виміру її зовнішній політиці. Прогрес у відносинах між ЄС та ЛАК мав прямий вплив на підвищення іміджу й інтересів Іспанії, закликавши до ібероамериканізації зовнішньої політики ЄС [2]. Португалія, теж у якості чле-

на ЄС, посилювала зв'язки з Бразилією. Розширювалася співпраця і з іншими країнами. Все міцніші позиції в економіці більшості країн регіону відвойовували транснаціональні корпорації, що було проявом загального тренду глобалізації. Разом із ТНК приходили й новітні технології, прискорювався процес модернізації [8, с. 115].

У 2002 р. у Мадриді під час головування Іспанії в Європарламенті пройшов другий саміт ЄС – ЛАК. У порядок денний було внесено питання щодо подальших кроків у просуванні до угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та МЕРКОСУР. Була прийнята підсумкова декларація, в якій обидві сторони засудили протекціонізм у торгівлі, підписали угоду про партнерство між ЄС та Чилі. Важливих та стратегічних документів прийнято не було, тому що цей період припав на прихід до влади «лівих режимів» в Бразилії, а трохи згодом і в Аргентині, які не підтримували підходів, задекларованих попередніми президентами.

У 1999-2003 рр. було проведено майже 10 раундів переговорів ЄС – МЕРКОСУР про створення ЗВТ. Необхідною умовою при проведенні переговорів стало дотримання принципу «єдиного зобов'язання» (single undertaking), прийняття договору про створення ЗВТ «в цілому» або його відхилення. Такий підхід необхідний був для більш ретельного опрацювання питань, що виникали в кожному із секторів економіки. У тих секторах, де відносини з МЕРКОСУР вже були опрацьовані, переговори велися на субрегіональному рівні «ЄС – МЕРКОСУР», а в тих секторах, де всередині блоку ще не була вироблена спільна позиція, обговорення велось з кожною країною окремо. Головним «каменем спотикання» в питанні створення ЗВТ стало небажання європейців допускати на свій ринок сільськогосподарську продукцію з ЛАК при зниженні мит, оскільки вона могла б скласти пряму конкуренцію агропромисловій продукції, виробленій країнами ЄС. Основними противниками стали Франція та Ісландія [10].

Всі саміти ЄС – ЛАК, які проходили з 2002 р., стали важливим механізмом співробітництва двох регіонів, які відображали намір розширити та поглибити взаємодію між блоками у політичній, економічній та соціальній сферах [1].

Однак у 2009 р. Єврокомісія прийняла пакет документів щодо оновленої стратегії «Європейський Союз та Латинська Америка: партнерство глобальних гравців», пріоритетним став розвиток регіональної інтеграції та прийняття угоди з МЕРКОСУР. Вийшла Постанова Європарламенту і Ради ЄС, яка закріпила фінансові інструменти співробітництва Development Cooperation Instrument (DCI) та Latin America Investment Facility (LAIF), що надало можливості для залучення додаткових інвестицій в ЛАК [16].

У 2010 р. МЕРКОСУР прийняв Митний кодекс, програму лібералізації торгівлі послугами, нову концепцію розвитку блоку через політику «відкритого регіоналізму». У 2010 р. в Аргентині пройшов саміт МЕРКОСУР. З цього моменту організація набуває рис митного союзу, з'являються можливості щодо розширення торговельної інтеграції з ЄС. Перемовини про створення Зони вільної торгівлі ЄС – МЕРКОСУР, фактично, було перезапущено під час саміту ЄС – ЛАК у 2010 р. в Мадриді, де активну роль відіграла Іспанія. Були сформовані нові форми співробітництва. Фонд Європейського Союзу – Латинська Америка та Карибський басейн (ЄС – ЛАК) було створено главами держав та урядів Європейського Союзу та Співтовариства держав-членів Латинської Америки та Карибського басейну (CELAC) у 2010 р. Фонд є інструментом партнерства ЄС – ЛАК і його діяльність спрямована на міжурядовий діалог відповідно до Плану дій двох блоків. Метою фонду є зміцнення і просування стратегічних дворегіональних відносин, посилення зв'язків між громадянськими суспільствами [15].

Політичний діалог на цьому етапі набув нових рис, був застосований «принцип політичної обумовленості» в зовнішній політиці ЄС стосовно ЛАК. У 2010 р. відбулися торговельні переговори ЄС з МЕРКОСУР, в тому ж році в м. Буенос-Айресі відбувся перший раунд переговорів, другий тур – у Брюсселі 11-15 жовтня, а третій – у Бразиліа 22 листопада – 7 грудня 2010 р.

Третій етап (2011-2019) характеризується активною фазою внутрішніх протиріч всередині МЕРКОСУР. У 2012 р. Венесуела стала повноправним членом блоку, тому МЕРКОСУР вимагав оновлення інтеграційної стратегії. Приєднання Венесуели до блоку стало найбільшим протиріччям, що й ускладнило переговори з ЄС, оскільки політика Венесуели надто контрастувала з політикою вільної торгівлі, а найбільше – ідея про створення ЗВТ з ЄС. Венесуела не виконувала своїх обов'язків щодо узгодження власного торговельного законодавства згідно з нормами МЕРКОСУР. В цей же період було призупинено членство Парагваю на один рік, у зв'язку з імпічментом президента Ф. Луго. У призупиненні переговорного процесу непотрібно відкидати факт появи такого глобального гравця, як Китай, який фактично міг стати для МЕРКОСУР альтернативним торговельним партнером, відтіснивши США і ЄС.

У лютому 2011 р. у Парагваї та Уругваї представники МЕРКОСУР та ЄС зустрілися для обговорення поточних торговельних питань. Наступні раунди перемовин відбулися того ж року в Брюсселі й Асунсьйоні. В контексті XXII Комітету з ведення регіональних переговорів делегації МЕРКОСУР та ЄС провели ряд робочих зустрічей. Протягом 2012 р. відбулося дев'ять раундів переговорів МЕРКОСУР – ЄС [21].

В Аргентини і Бразилії в цей період при владі були представники лівих сил, які започаткували відмову від політики вільного ринку. Пропагування соціалістичних ідей, перехід до ручного управління економікою викликав перехід до нового типу регіональної інтеграції. Виникли ідеологічні розбіжності, чисто економічна інтеграція була оголошена не прийнятною, такою, яка не відповідає потребам народів ЛАК, адже вона не вела до підвищення статусу Бразилії на міжнародній арені. Були висунуті нові ініціативи щодо перезапуску інтеграційних процесів, побудовані на принципах рівноправ'я не тільки в економічній, але й у політичній, соціальній та міжкультурній сферах. Всередині блоку важлива роль належала ідеологічній складовій.

Перемовини ЄС – МЕРКОСУР були ускладнені не тільки неконструктивною політикою всередині блоку, невиконанням Венесуелою своїх обов'язків, зближенням Бразилії та Аргентини з Китаєм, але й суперечкою між Аргентиною та Великобританією (в міжнародних відносинах так зване «Мальвінське питання»). У 2011 р. при підтримці МЕРКОСУР Аргентина домоглася закриття південноамериканських портів для суден, які направлялися до берегів Мальвін з метою пошуку нафтових родовищ, та виражала невдоволення розробкою Великобританією покладів нафти.

«Мальвінське питання» стало активно порушуватися Аргентиною в ООН, майже на всіх самітах і форумах, де учасниками були латиноамериканські країни. В Конституції Аргентини закріплено, що вона розглядає архіпелаг як невід'ємну частину національної території, а відновлення суверенітету над Мальвінськими островами при збереженні поваги до способу життя громадян – незміна мета аргентинського народу [5].

У Сантьяго в 2013 р. відбулася зустріч міністрів на одному із форумів EU-CELAC, де були делегати з МЕРКОСУР та Європейського Союзу. Через рік на саміті Бразилія-ЄС обидві сторони визнали відсутність прогресу в перемовинах, пролунали взаємні звинувачення. В спільній декларації підкреслили закріплення стратегічного партнерства.

У 2014 р. перестали діяти генеральні преференції ЄС для Аргентини, Бразилії, Уругваю та Венесуели у зв'язку з тим, що згідно з рейтингом Всесвітнього банку вони перейшли у верхню групу країн з середнім рівнем доходів. В результаті експорт до ЄС з цих країн став обкладатися податками. Створення ЗВТ у цей період багато в чому залежало від конкретних політичних рішень Бразилії та Аргентини.

У 2015 р. до влади в Аргентині прийшов ліберал, правоцентрист, прибічник більш дружніх стосунків з США та ЄС. Новий президент Аргентини одразу після виборів, 21 грудня 2015 р., взяв участь у своєму

першому саміті глав держав МЕРКОСУР в Асунсьйоні. На заході також були присутні президент Парагваю О. Картес, уругвайський лідер Т. Васкес і бразильський президент Д. Руссефф. До них приєдналися Болівія і Чилі, асоційовані члени. На саміті президент Аргентини М. Макрі підкреслив прихильність Аргентини до МЕРКОСУР і закликав підтримувати торгівлю латиноамериканського блоку з ЄС [3].

У відносинах з ЄС М. Макрі підтримує політику поглиблення економічних та політичних зв'язків з країнами ЄС у рамках МЕРКОСУР. Підписання договору про зону вільної торгівлі між двома союзами для Аргентини мало відкрити широкі можливості. У відновленні стосунків з Великобританією М. Макрі має достатню підтримку Європейського Союзу. Він заявив про своє прагнення домогтися повернення Мальвін за допомогою законних дій, відповідно до міжнародного права та резолюцій ООН.

Впродовж 2015-2016 рр. представники МЕРКОСУР та ЄС провели ряд зустрічей на рівні міністрів у Брюсселі з метою обміну пропозиціями щодо доступу до відповідних ринків товарів.

Фактично з провадженням повної трансформації зовнішньополітичного курсу Аргентина взяла на себе роль провідника в переговорному процесі щодо створення ЗВТ ЄС-МЕРКОСУР. В перші місяці своєї каденції М. Макрі відвідав Берлін, Париж та Брюссель, де провів перемовини з канцлером А. Меркель, президентом Франції Ф. Олландом, представником ЄС із закордонних справ та політики безпеки Ф. Могеріні. Завдяки активній проєвропейській позиції у 2016 р. Аргентина та Великобританія виробили спільну заяву про готовність до співпраці в сфері економіки та пошуку компромісу щодо нафтових родовищ.

Щодо Бразилії, то у 2016 р., після імпічменту Д. Руссефф, до влади прийшов тимчасово виконуючий обов'язки президент М. Темер, який підтримував ідею підписання угоди з ЄС у найближчому майбутньому. Фактично Бразилія та Аргентина в цей період призупинили членство Венесуели в МЕРКОСУР, а згодом оголосили про її вихід за невиконання взятих на себе зобов'язань.

Кардинальним поворотом у перемовинах можна вважати прихід до влади у 2018 р. в Бразилії Ж. Болсонару, одіозного політика, прихильника ультраправих поглядів. Новий президент Бразилії є прибічником економічного націоналізму, пропонуючи долати кризу за допомогою ультраліберальної економічної моделі, запропонованої його радником з питань антикризової політики, представником «чиказької школи» П. Гедесом. Зокрема, Болсонару різко критикує посилення ролі китайських інвесторів у бразильській економіці. У зовнішній політиці є прихильником відновлення дружніх відносин з США та ЄС.

Таким чином, за останні 5 років склалася сприятлива картина як всередині МЕРКОСУР, так і в ЄС, а у 2017 р. європейська сторона внесла пакет пропозицій щодо квот імпорту для ЄС, однак вони не зовсім задовольнили представників МЕРКОСУР. У березні 2017 р. в Аргентині було завершено 24-й раунд дворегіонального переговорного комітету МЕРКОСУР-ЄС. Під час цієї зустрічі були досягнуті домовленості в трьох частинах майбутньої Угоди: Пакт про торгівлю, Політичний діалог та дворегіональне співробітництво.

У 2017 р. в Брюсселі відбувся 28-й раунд переговорів щодо торговельної частини Угоди про асоціацію між ЄС та МЕРКОСУР. Міністри закордонних справ МЕРКОСУР зустрілися з віцепрезидентом Європейської комісії, якому вони представили комплексну пропозицію щодо досягнення угоди МЕРКОСУР-ЄС.

Імпульсом до відновлення переговорів з боку країн Європейського Союзу стали торговельні війни між ЄС і США у 2018 р. У Брюсселі представники МЕРКОСУР та ЄС вели перемовини про торговельне співробітництво, усунення бар'єрів і зниження податків. Зустріч з комісаром ЄС у питаннях торгівлі С. Мальстрем і комісаром ЄС з сільськогосподарства Ф. Хоганом мала вирішальне значення для реалізації в майбутньому угоди про вільну торгівлю між двома блоками [4].

У 2018 р. в Парагваї на вищому рівні зустрілися президенти країн, що входять до Південноамериканського спільного ринку МЕРКОСУР. Тематикою переговорів став пошук нових ринків у світі. Також латиноамериканський напрямок активізувався в зовнішній політиці ЄС у березні 2018 р. порушено питання про оновлення певних Угод про ЗВТ між ЄС та МЕРКОСУР. Того ж року головування у G-20 перейшло до Аргентини, тому всі учасники МЕРКОСУР максимально хотіли використати цю перевагу для переговорів з ЄС. Аргентина як голова G 20 зробила все можливе для мінімізації нагальних питань, за якими спостерігалися розбіжності між країнами-членами [9]. Активна фаза перемовин тривала з березня по червень 2019 р.

Висновки та прогнози

Під час пошуків моделі об'єднання прикладом для латиноамериканських країн став Європейський Союз. Шлях до створення політичних інститутів, спільного ринку, валюти, митних союзів, вільних кордонів, наднаціональних органів влади виявився складним. Ініціативна група створила спільну торговельну політику для всіх держав-членів, що базувалася на вільному русі товарів, послуг та виробничих факторів. МЕРКОСУР став другим за масштабами митним союзом у світі після

ЄС і третьою у світі зоною вільної торгівлі після ЄС та НАФТА. А вже НАФТА у 2018 р. було реорганізовано в USMCA, підписано новий торговельний договір між США, Канадою та Мексикою, який вступить у силу в 2020 р.

Сценарій 1. Відсутність ратифікації Угоди ЗВТ ЄС – МЕРКОСУР.

Незважаючи на прийняття Угоди ЗВТ ЄС – МЕРКОСУР, є розбіжності між різними суб'єктами та учасниками переговорного процесу. Підписання угоди викликало протести європейських виробників сільськогосподарської продукції, аграріїв, особливо у Франції. В країні пройшли страйки фермерів, які вважають, що така угода поставить європейських виробників в умови недобросовісної конкуренції. В останні тижні переговорів Європейська Комісія отримала лист від 340 організацій громадянського суспільства із закликом ЄС припинити переговори з МЕРКОСУР. Подібні страйки фермерів пройшли в багатьох країнах ЄС, зокрема Німеччині, Ірландії та ін. Викликає занепокоєння позиція Франції, зокрема Е. Макрон заявив, що не підпише угоду ЗВТ, якщо президент Бразилії Ж. Болсонару не підпише Паризьку угоду про клімат та не відбудеться повне дотримання її умов, зокрема захисту стандартів з охорони навколишнього середовища і здоров'я. Неодноразово у своїх промовах Ж. Болсонару говорив про вихід Бразилії з угоди про клімат. Також у новообраному Європарламенті лунають заяви про те, що недопустимо було підписувати угоду одразу після виборів, так як це може викликати можливу не-ратифікацію. Отже, позиція Франції та масові протести, звісно, можуть вплинути на остаточне рішення про ратифікацію Угоди ЗВТ ЄС-МЕРКОСУР.

Сценарій 2. Затягнення імплементації Угоди ЗВТ ЄС – МЕРКОСУР.

Торговельні війни між Китаєм та США мали такий побічний ефект, як втрата традиційного впливу США в ЛАК та зміна зовнішньополітичних пріоритетів Бразилії та Аргентини. Китай, витіснивши США на початку 2000-х рр., вийшов на перше місце за товарооборотом з ЛАК, вклавши в регіон чисельні інвестиції. Якщо ЄС вийде на перше місце у торгівлі з МЕРКОСУР, потіснивши США та Китай, то, як неодноразово зазначав президент США Д. Трамп, можливим буде накладення санкцій на ЄС. Тобто відповіддю на підписання Угоди ЗВТ ЄС – МЕРКОСУР може бути введення мит на імпорт товарів з ЄС до США або запуск платіжної системи INSTEX для проведення фінансових операцій з Іраном в обхід санкцій. Таким чином, незважаючи на вітання Д. Трампом підписання Угоди ЗВТ ЄС – МЕРКОСУР, економічні вигоди для всіх залишаються пріоритетними, а для ЄС, зокрема, можливим стане перегляд деяких пунктів угоди, що відтермінує ратифікацію документа.

Щодо Аргентини, незважаючи на те що вона стала чи не головною країною, яка втілила в життя проект про створення найбільшої у світі зони вільної торгівлі, є побоювання щодо затягування цього процесу з її боку. У жовтні 2019 р. в Аргентині відбудуться вибори президента країни. Лідером праймеріз наразі є опонент нині чинного президента М. Макрі А. Фернандес з протилежними поглядами (лівими). Якщо президент М. Макрі буде переобраний, то ратифікація стане пріоритетом, якщо ж переможе А. Фернандес, то, можливо, процес затягнеться або Аргентина займе пасивнішу позицію. Неприйняття або відкладання угоди означатиме величезну економічну невдачу для Аргентини, а у гіршому випадку – й втрату ринку МЕРКОСУР.

Сценарій 3. Повна імплементація Угоди ЗВТ ЄС – МЕРКОСУР.

У 2019 р. Європейський Союз став першим торговельним партнером, який уклав договір ЗВТ з МЕРКОСУР. Угода між двома регіонами зможе консолідувати стратегічне, політичне та економічне партнерство, створивши значні можливості для економічної вигоди обох союзів. Після досягнення торговельної угоди сторони перейдуть до юридичних питань, після чого буде представлено текст угоди. Потім Європейська Комісія перекладе остаточний текст на всі офіційні мови ЄС, угода повинна бути ратифікована Європейським Парламентом (не потрібно ратифікації окремих членів) та конгресами країн МЕРКОСУР. Після ратифікації угода набуде чинності, а у світі з'явиться нова зона вільної торгівлі з населенням майже 770 млн. та сукупним ВВП в \$21 трлн., тобто близько чверті всієї світової економіки. Очікується, що весь процес ратифікації повинен зайняти близько двох років, до 2021 р.

Угода між ЄС та МЕРКОСУР скасує більшість тарифів на експорт до ЄС, зробивши компанії ЄС більш конкурентоспроможними, заощадивши мита на 4 млрд. євро на рік з кожної сторони. Окрім анулювання митного збору, будуть досягнуті домовленості про зняття значної частини нетарифних обмежень у наданні різних послуг. Товари з країн-членів МЕРКОСУР будуть звільнені від збору митного експорту одразу після початку дії угоди, а от звільнення від мита товарів з ЄС до МЕРКОСУР має здійснюватися впродовж 10-15 років, що є трохи несправедливим. Існує можливість, що ці терміни будуть переглянуті, незважаючи на побоювання європейських виробників, адже товари з країн МЕРКОСУР будуть значно дешевшими, а якість не гіршою. Підписання цієї угоди, зменшить товарообіг МЕРКОСУР з США та Китаєм, ослабить економічну експансію Китаю в регіоні та відкриє величезні можливості для міжнародної співпраці зі світовими холдингами та корпораціями ЄС.

Література

1. Борзова А. Ю. Развитие стратегического партнерства между Бразилией и Европейским Союзом. История международных отношений. [file:///C:/Users/User/Downloads/10683-10147-1-PB%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/10683-10147-1-PB%20(2).pdf)
2. Борзова А. Ю., Кузеванов И. С. Роль Испании в развитии диалога между ЕС и странами Латинской Америки в рамках Института саммитов ЕС-ЛАК. Мир и безопасность. <https://cyberleninka.ru/article/v/rol-ispanii-v-razvitii-dialoga-mezhdu-es-i-stranami-latinskoj-ameriki-v-ramkah-instituta-sammitov-es-lak>
3. Вакарчук К. В. Зовнішня політика Аргентини в постбіполярний період, 5.10.2018. <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/144316/150638>
4. Вакарчук К. В. Латинська Америка. Аналітичний огляд 07.2018. Борисфен Інтел. http://bintel.com.ua/uk/article/2018_07_latin/
5. Гриценко И. А. Переговоры ЕС–Меркосур: Роль Аргентины вчера и сегодня. <https://cyberleninka.ru/article/n/peregovory-es-merkosur-rol-argentiny-vchera-i-segodnya>
6. Интеграционные процессы в Латинской Америке: состояние и перспективы. М., 2012. 120 с.
7. Канунников А. А. Европейский Союз – Латинская Америка: экономическое, политическое, социальное сотрудничество = European Union – Latin America: economic, political, social cooperation: М., 2014. 102 с.
8. Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України: монографія / За ред. С. Шергіна, В. Космини, Л. Чекаленко. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України, 2017. 440 с.
9. Нахон С. Латинская Америка в «Группе двадцати»: преемственность и новые темы повестки (2008–2018 гг.). <https://cyberleninka.ru/article/v/latinskaya-amerika-v-gruppe-dvadsati-preemstvennost-i-novye-temy-povestki-2008-2018-gg>
10. Тайар В. М. Европейский союз и Латинская Америка: Межрегиональное экономическое взаимодействие в XXI веке <https://cyberleninka.ru/article/v/evropeyskiy-soyuz-i-latinskaya-amerika-mezhregionalnoe-ekonomicheskoe-vzaimodeystvie-v-xxi-veke>
11. Шелудкова И. ЕС и Меркосур договорились, 29.06.2019. <https://ru.euronews.com/2019/06/29/eu-and-mercosur-reach-trade-agreement>
12. A stronger partnership between the European Union and Latin America. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. http://eeas.europa.eu/archives/docs/la/docs/com05_636_en.pdf
13. Additional Protocol to the Treaty of Asunción on the Institutional Structure of MERCOSUR Protocol of Ouro Preto SICE Foreign Trade Information System. http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/ourop/ourop_e.asp
14. Dubek C. M. The Shaping of EU-Mercosur Relations from Altruism to Pragmatism and Liberalism to Illiberalism. <http://aei.pitt.edu/53006/1/3-37-4-PB.pdf>
15. EU-LAC Foundation Internships. <https://eulacfoundation.org/en/internships>
16. Interregional Framework Cooperation Agreement between the European Community and its Member States, of the one part, and the Southern Common Market and its Party States, of the other part - Joint Declaration on political dialogue between the European Union and Mercosur. <http://ec.europa.eu/world/agreements/prepareCreateTreatiesWorkspace/treatiesGeneralData.do?step=0&redirect=true&treatyId=405>
17. Key elements of the EU-Mercosur trade agreement. http://www.sice.oas.org/TPD/MER_EU/negotiations/Key_Elements_MER_EU_FTA_e.pdf
18. Martin I. El acuerdo Mercosur-Unión Europea parece más cercano que nunca,

27.06.2019. https://www.clarin.com/economia/economia/acuerdo-mercosur-union-europea-parece-cercano_0_M5pWt4l-7.html

19. Mercosur accounts for 76% of the entire South American economy. Presidency of the republic of Brazil, 19 December 2019. <http://www.brazil.gov.br/about-brazil/news/2018/12/mercosur-accounts-for-76-of-the-entire-south-american-economy>

20. MERCOSUR Free Trade Agreement World Trade Law <http://www.worldtradelaw.net/fta/agreements/mercosurfta.pdf.download>

21. MERCOSUR-European Union Organization of American States http://www.sice.oas.org/TPD/MER_EU/MER_EU_e.asp

РОЗДІЛ 7

ПОЛІТИКА ЄС ЩОДО СИРІЇ ПІСЛЯ 2011 р.

Захарченко А. М.

Європейський Союз традиційно розглядає регіон Близького Сходу як важливу сферу свого впливу, що зумовлено не тільки історичним минулим, але й широким спектром європейських інтересів в регіоні: в сфері безпеки, політики, економіки та ін. З огляду на географічну наближеність, Європа дуже вразлива перед загрозами, які виходять з Близького Сходу: нелегальною міграцією, ісламістським екстремізмом, поширенням зброї масового ураження, що визначає високу зацікавленість ЄС в забезпеченні стабільності регіону.

До недавнього часу співробітництво ЄС з близькосхідними країнами розвивалося в рамках Європейсько-Середземноморського партнерства (1995 р.), Європейської політики сусідства (2004 р.) та Союзу для Середземномор'я (2008 р.). Дані ініціативи передбачали допомогу Європейського Союзу в демократичних трансформаціях та економічних реформах цих країн з метою досягнення стабільності та передбачуваності їхнього розвитку.

На практиці виявилось, що європейські ініціативи мали позитивні результати, переважно, в сфері політичного діалогу, втім, вони не призвели до істотних соціально-економічних або демократичних перетворень в країнах регіону, про що яскраво свідчать події в Арабському світі 2011 р.

Потенційна нестабільність в багатомільйонних арабських країнах загрожувала настільки серйозними наслідками для Європи, що на практиці підтримка авторитарних, але надійних, режимів переважала над закликами до демократизації арабських країн. В таких умовах Європейський Союз фактично ігнорував порушення прав людини і «фасадну» демократію в країнах Близького Сходу, не виходячи за межі демократичного дискурсу [1, с. 27].

Це стосувалося й Сирії, з якою ЄС активно співпрацював в рамках Європейсько-Середземноморського партнерства та Європейської політики сусідства. Також з 1998 р. між Європейським Союзом та Дамаском велися переговори про укладення угоди про асоціацію. Однак, через відсутність політичних та соціальних реформ, а також проблему прав людини в Сирії ЄС так і не знайшов умов для підписання даної угоди [5].

Початок «Арабської весни» став для країн Заходу несподіванкою, про що свідчать серйозні зовнішньополітичні прорахунки європейської дипломатії на початковому етапі антиурядових виступів. Після початку

масових протестів в Тунісі та спроб уряду їх придушити, Європейський Союз зайняв дуже стриману та обережну позицію, обмежившись закликами до влади не застосовувати непропорційні силові методи щодо маніфестантів. Така реакція не відповідала ані традиційній європейській риторичі про необхідність демократизації, ані реальним тенденціям змін суспільно-політичного життя в регіоні [1, с. 28].

Пізніше, усвідомивши безперспективність курсу «на стабільність», ЄС істотно скоригував свою зовнішньополітичну стратегію, адаптуючи її під ті процеси, які розгорталися в Арабському світі. Новий підхід передбачав позитивну оцінку революційних суспільно-політичних трансформацій.

Намагання наздогнати хвилю змін в Тунісі та Єгипті підштовхнуло країни Європи, перш за все Францію, до активних дій в Лівії. Однак, тривала військова операція в цій країні на тлі громадянської війни призвела до значної кількості жертв серед населення, політичного та економічного колапсу, перетворивши Лівію на перманентне джерело нестабільності поблизу кордонів Європи і завдавши серйозної шкоди престижу ЄС в регіоні Близького Сходу [7].

Підходи Європейського Союзу до сирійської проблеми на початковому етапі громадянської війни. Коли в середині березня 2011 р. в Сирії спалахнула громадянська війна, ЄС, спираючись на негативний лівійський досвід, відмовився від ідеї військового втручання. Відносно Дамаска була обрана тактика тиску за допомогою санкцій, а також визнання втрати легітимності режимом Асада.

У квітні 2011 р. Європейський Союз відкликав пропозицію про підписання угоди про асоціацію та схвалив введення проти Сирії широкого пакету санкцій, які умовно можна розділити на п'ять категорій:

1. санкції, спрямовані проти уряду Сирії (разом із припиненням позик і технічної допомоги, що надається Європейським інвестиційним банком);
2. санкції, спрямовані проти осіб, які безпосередньо причетні до репресій (заморожування активів та заборона на в'їзд до ЄС);
3. ембарго на постачання зброї та військової техніки, яка може бути використана для репресій;
4. санкції, спрямовані на енергетичний сектор (разом з ембарго на нафту);
5. санкції, що передбачають торгівельні обмеження [13, с. 80].

Європейські офіційні особи неодноразово заявляли, що режим Асада несе головну відповідальність за конфлікт. Однак, спочатку сирійський президент не був включений до санкційного списку. Європейський Союз

мав намір дати йому шанс змінити політику щодо опозиції та провести демократичні реформи. Втім, репресії щодо опозиції продовжилися, і 23 травня 2011 р. ЄС додав Асада та його сім'ю до санкційного списку (який поповнюється й сьогодні) і закликав до політичного реформування, яке передбачало відставку сирійського президента. У відповідь, 1 грудня 2011 р. Сирія оголосила про свій вихід з Союзу для Середземномор'я [2, с. 130].

З перших місяців конфлікту ЄС висловлював підтримку опозиційній Сирійській Національній Коаліції (СНК), а також надавав їй гуманітарну, економічну та дипломатичну підтримку. У листопаді 2012 р. Європейський Союз визнав СНК «легітимним представником сподівань сирійського народу» [28].

Незабаром в ЄС почалася серйозна дискусія з питання можливості постачання зброї сирійській опозиції. Франція та Великобританія намагалися переконати інші європейські країни надати зброю повстанцям з метою змінити динаміку в громадянській війні. Втім, інші країни ЄС не підтримали цю ідею, побоюючись посилення мілітаризації в Сирії. Таким чином, спільний підхід Європейського Союзу щодо ембарго на постачання зброї розвалився в травні 2013 р., і країни почали проводити незалежну політику у цьому питанні. Також, в квітні 2013 р. ЄС вирішив послабити ембарго на нафту, щоб обмежити його негативний вплив на населення Сирії, дозволивши експорт сирійської нафти та нафтопродуктів в Європу на базі угоди з сирійською опозицією [13, с. 84].

Санкційна політика ЄС не призвела до припинення насильства або політичних реформ в Сирії та загалом мала дуже обмежений ефект. Більш того, європейські санкції не завадили сирійському режиму застосувати хімічну зброю проти цивільного населення в 2013 р. Причина полягає в тому, що Європейський Союз був одним з небагатьох міжнародних гравців (поряд з Австралією та Канадою), який застосував санкції проти режиму Асада, не координуючи свої кроки з ООН та іншими важливими міжнародними суб'єктами. Підтримка режиму з боку Росії та Ірану, які продовжували постачати зброю в Сирію та дозволяли Дамаску експортувати свої товари в ці країни, практично нівелювала значення європейських санкцій [22].

Політика санкцій зазнала жорсткої критики з боку європейських та міжнародних експертів. На їхню думку, вона виявилася не тільки неефективною, але й негативно вплинула на становище сирійського населення і завдала удару по європейських інтересах [8; 20; 28]. Відмовившись від діалогу з сирійським режимом та застосувавши санкції, Європа фактично відсторонилася від врегулювання конфлікту, що призвело до

гуманітарної катастрофи у вигляді проблеми біженців та посилення екстремізму. Основною ж проблемою була відсутність комплексної стратегії Європейського Союзу щодо сирійської кризи.

Стратегія ЄС щодо врегулювання сирійського конфлікту та їхня практична реалізація. Перша подібна стратегія під назвою «На шляху до всеохоплюючого підходу ЄС до сирійської кризи» була прийнята в червні 2013 р. У ній були сформульовані основні інтереси та завдання Європейського Союзу в контексті сирійського конфлікту: підтримка політичного процесу з метою досягнення остаточного врегулювання; запобігання поширенню конфлікту на сусідні країни; врегулювання гуманітарної кризи; надання допомоги постраждалому населенню; усунення наслідків конфлікту для Європи. З метою реалізації цих завдань передбачалося продовження політики санкцій, підтримка сирійського населення, запобігання залученню іноземних (зокрема європейських) бойовиків в сирійський конфлікт, а також співпраця ЄС з третіми країнами та недержавними організаціями [27].

Втім, на практиці політико-дипломатична роль ЄС у врегулюванні сирійського конфлікту виявилася досить скромною. Європейський Союз підтримав рішення Женевського переговорного процесу, зокрема, Женевське комюніке 2012 р., та інші дипломатичні ініціативи ООН, брав участь в діяльності Міжнародної групи підтримки Сирії [15]. Однак він не грав провідної або самостійної ролі, а, скоріше, співпрацював з іншими міжнародними гравцями, такими як ООН, Ліга Арабських Держав, США, та регіональними акторами - Туреччиною й Саудівською Аравією.

Поширення впливу «Ісламської Держави» (ІД) з червня 2014 р. та військове залучення Росії до сирійського конфлікту з вересня 2015 р. ще більше ускладнили політичну обстановку в регіоні та залишили менше можливостей для зовнішньополітичних маневрів ЄС.

Терористична загроза з боку ІД перетворилася на одну з найсерйозніших проблем європейської безпеки. «Ісламська Держава» відповідальна за десятки терористичних актів на території європейських держав. До того ж, низка резонансних терактів, таких як вибухи бомб в Брюсселі в березні 2016 р. та теракти в Парижі в листопаді 2015 р., були здійснені європейськими громадянами, які воювали в складі «Ісламської Держави». В цілому, з 2011 р. більше 5000 громадян ЄС, переважно з Франції, Німеччини, Великобританії та Бельгії, вирушили до Сирії та Іраку в якості бойовиків ІД та інших радикальних угруповань, 30% з яких повернулися додому [12].

За таких обставин, в лютому 2015 р. Європейський Союз оприлюднив новий комплексний документ «Елементи регіональної стратегії ЄС

для Сирії та Іраку, а також загрози ДАШ». У ньому було викладено європейську стратегію щодо протидії загрозі, яка виходить від «Ісламської Держави» та інших терористичних угруповань, для регіональної й міжнародної стабільності за допомогою довгострокової підтримки політичних реформ, соціально-економічного розвитку та етнорелігійного примирення. У сирійському контексті це передбачало підтримку поміркованої опозиції та інших учасників громадянського суспільства. Що стосується політичного процесу, заявлялося, що ЄС не може грати в ньому провідну роль, а може тільки підтримати зусилля ООН. Також підкреслювалося, що «режим Асада не може бути партнером у боротьбі проти ІД» [9].

Згодом ЄС розробив широкий спектр заходів для підтримки Глобальної коаліції по боротьбі з «Ісламською Державою» невійськовими засобами. Зокрема, він став членом чотирьох робочих груп коаліції: по боротьбі з іноземними терористами; по боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванню тероризму; по комунікаціям; по стабілізації [11].

Водночас, Європейському Союзу не вдалося виробити єдиний підхід щодо військової участі в боротьбі проти ІД. Було прийнято рішення, згідно з яким кожен член ЄС визначав характер його участі у війні проти організації відповідно до своїх національних інтересів. В результаті, п'ять європейських держав – Франція, Великобританія, Бельгія, Данія та Нідерланди – взяли участь у повітряних ударах коаліції по «Ісламській Державі» в Іраку, і тільки дві - Франція та Великобританія – в Сирії [15].

Найбільш ефективною областю діяльності ЄС в сирійському контексті є гуманітарна. Особлива увага приділяється проблемі біженців, яка поряд з терористичною загрозою, перетворилася на найважливішу проблему європейської безпеки.

З початку громадянської війни в Сирії в 2011 р. Європейський Союз загалом (ЄС та держави-члени) мобілізував більше 10,8 млрд. євро для надання гуманітарної допомоги сирійцям та сирійським біженцям в сусідніх країнах, що робить його найбільшим фінансовим донором. Основним джерелом фінансування сирійських біженців є «Регіональний трастовий фонд ЄС у відповідь на кризу в Сирії» («Фонд Мадад»), створений Європейським Союзом у 2014 р. Фонд надає допомогу біженцям в Туреччині, Йорданії, Лівані та Іраку в галузі охорони здоров'я, освіти, економічного розвитку, створення робочих місць як для місцевих громад, так і для біженців, з акцентом на особливо вразливі групи, такі як жінки та молодь [24].

У 2015 р. ЄС заснував «Механізм підтримки біженців в Туреччині» (яка прийняла близько 4 млн. біженців) з бюджетом в 6 млрд. євро

(3 млрд. євро на 2016-2017 рр. і 3 млрд. євро на 2018-2019 рр.). Ця ініціатива передбачає роботу спільного координаційного механізму для задоволення потреб біженців та приймаючої сторони в соціально-економічній та інших сферах [25].

З 2017 р. за ініціативою ЄС щорічно проводиться «Брюссельська конференція з підтримки майбутнього Сирії та регіону», метою якої є мобілізація міжнародним співтовариством гуманітарної допомоги для сирійців. У третій Брюссельській конференції 12-14 березня 2019 р. взяли участь близько 1000 делегатів: представників громадянського суспільства з Сирії та країн регіону, міністрів та політиків з сусідніх держав, країн-донорів, регіональних та міжнародних організацій, агентств ООН та ін. На конференції було зібрано понад 6 млрд. євро гуманітарної допомоги для сирійських біженців [6].

Низка європейських держав – Німеччина, Данія, Швеція, Фінляндія, Великобританія, Франція, Італія та Нідерланди – є учасниками «Трастового фонду відновлення Сирії» (ТФВС), заснованого в 2013 р. Фонд надає допомогу сирійським громадам на контрольованих опозицією територіях, фінансуючи проекти з надання базових послуг в таких секторах, як водопостачання, охорона здоров'я, освіта та продовольча безпека, з метою полегшення страждань сирійського народу [26].

Європейське бачення перспектив врегулювання сирійського конфлікту та боротьби з його руйнівними наслідками було оприлюднене в квітні 2017 р. в черговому програмному документі «Елементи стратегії ЄС для Сирії». Серед стратегічних завдань Європейського Союзу були визначені наступні:

1. єдина Сирія – територіально цілісна країна для всіх сирійських громадян;
2. демократична Сирія – держава з легітимним урядом та плюралістичною політичною системою, що базується на визнанні верховенства закону та повазі прав особистості;
3. різноманітна та інклюзивна Сирія – мультикультурна країна, в якій всі етнічні та релігійні групи захищені та мають рівний доступ до управління;
4. сильна Сирія – країна з ефективно функціонуючими інститутами;
5. стабільна Сирія – держава зі стабільною політичною системою та сильною економікою [10].

Для досягнення цих завдань Європейський Союз мав намір використовувати традиційні інструменти «м'якої сили», такі як просування демократії, прав людини, свободи слова та зміцнення сирійського громадянського суспільства, спираючись на резолюцію РБ ООН № 2254 та

Женевське комюніке. В цілому, в стратегії було детально зображено роль ЄС в післявоєнній перебудові Сирії, проте практично нічого не говорилося про те, як держави Європи планують сприяти припиненню громадянської війни.

ЄС підтверджував свій статус основного донора для сирійських біженців, втім підкреслював, що допоможе у відновленні Сирії тільки коли почнеться процес всеохоплюючого політичного врегулювання за участю всіх сторін. Також заявлялося, що «особливу відповідальність за витрати на реконструкцію мають взяти на себе ті зовнішні суб'єкти, які розпалили конфлікт» [10]. Таким чином, європейські країни чітко дали зрозуміти, що не будуть платити за відновлення того, що знищили інші країни.

Втім, прийняття цієї амбітної та деталізованої стратегії не призвело до конкретних дій ЄС в дипломатичній або військовій сферах. Коли в квітні 2018 р. США, Франція та Великобританія завдали авіаудари по об'єктах сирійського режиму, Європейський Союз не поспішав з реакцією, а потім оприлюднив заяву про те, що «розуміє» дії трьох країн, але закликає до термінового відновлення мирних переговорів, які могли б покласти край громадянській війні [23].

Єдиною країною Європи з вагомою політичною та військовою участю в сирійському конфлікті є Франція, яка послідовно підтримувала та озброювала сирійську опозицію, а також стала основним партнером США по боротьбі з «Ісламською Державою». Париж зайняв рішучу позицію щодо питання хімічної зброї в Сирії та з 2015 р. наносив точкові авіаудари по об'єктах хімічної зброї Асада. Франція також надавала зброю і навчала курдських ополченців в Сирії, які були важливим партнером у боротьбі з ІД, і в березні 2018 р. прийняла делегацію Сирійських Демократичних Сил в Єлисейському палаці [18].

Причини низької ефективності політики ЄС в сирійському врегулюванні. Сьогодні є очевидним, що, незважаючи на низку прийнятих стратегій та наявність політично-дипломатичних, економічних та гуманітарних важелів, Європейський Союз не зміг ефективно сприяти врегулюванню сирійської кризи. Парадоксальним є те, що ЄС не зіграв істотної ролі у врегулюванні конфлікту, який вплинув на Європу більше, ніж на будь-якого іншого міжнародного актора. Крім того, його політика мала реактивний характер - більшість рішень ЄС щодо конфлікту в Сирії були прийняті у відповідь на конкретні події (наприклад, криза біженців та терористичні атаки в європейських країнах).

Роль ЄС у контексті сирійської кризи піддається жорсткій критиці з боку європейських експертів, які характеризують її як риторичну,

другорядну та навіть маргінальну [17; 28; 30]. Слабкість європейських позицій в сирійському контексті зумовлена низкою причин.

Перш за все, ЄС помилився в своїх розрахунках щодо стійкості режиму Асада та ступеню військової допомоги, яку надали Дамаску такі країни як Росія та Іран. По-друге, опозиція в Сирії виявилася глибоко фрагментованою. Відсутність у численних сирійських опозиційних груп загальних цінностей та завдань (крім повалення президента Асада) значно ускладнила зусилля ЄС щодо зміни режиму в Сирії. По-третє, Європейський Союз був змушений зосереджувати увагу на вирішенні інших завдань, не менш важливих для європейської безпеки, таких як криза в Україні та іранська ядерна програма.

Важливою проблемою для ЄС стала непередбачувана близькосхідна політика адміністрації Д. Трампа. Низка суперечливих кроків американського президента (вихід з угоди щодо іранської ядерної програми і відновлення жорстких економічних санкцій на адресу Тегерана; беззастережна підтримка Ізраїлю, разом із перенесенням посольства США до Єрусалиму і визнанням ізраїльського суверенітету та Голанськими висотами; нарешті, рішення про виведення військ з Сирії) продемонстрували серйозні відмінності в підходах ЄС та США до проблем регіональної безпеки.

Рішення про виведення американського контингенту з Сирії поставило його європейських союзників в дуже складне становище. Такий крок дозволить Ірану зміцнити свою присутність не тільки в цій країні, але і в регіоні в цілому; сприятиме посиленню турецько-курдської конфронтації; може сприяти відродженню «Ісламської Держави» або інших радикальних угруповань [21].

Іншим важливим фактором є нова політика Російської Федерації на Близькому Сході. Пряме військове втручання Росії в сирійський конфлікт у вересні 2015 р. завершилося не тільки збереженням при владі союзного режиму, але й значним посиленням регіональних позицій Москви. Росія також досягла успіху в підтримці конструктивних відносин з усіма провідними близькосхідними акторами, навіть з тими, хто протистоїть один одному: Іраном та Саудівською Аравією; Ізраїлем та палестинцями; Туреччиною та курдами; Єгиптом та Катаром [16].

Всі вищезгадані процеси сприяли появі нового дипломатичного та військового ландшафту в регіоні Близького та Середнього Сходу, до якого ЄС має пристосуватися.

Однак головною причиною провалу європейських ініціатив стала відсутність консенсусу всередині самого ЄС. З одного боку, сирійський криза продемонструвала розбіжності між трьома найвпливовішими держа-

вами-членами – Францією, Німеччиною та Великобританією, з іншого боку – їх небажання залучати інститути ЄС до врегулювання конфлікту, за винятком суто технічних аспектів (гуманітарна допомога та санкції).

На думку деяких європейських аналітиків, нова зовнішньополітична архітектура ЄС (становлення якої за часом збіглося з подіями «Арабської весни»), сама по собі є частиною кризи. Незважаючи на наявність Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також інтенсивну роботу Верховних представників ЄС із закордонних справ та співробітників Європейської служби зовнішніх зв'язків, зовнішня політика ЄС переважно розробляється на рівні глав держав та урядів, і переважно в кризовому режимі. Зовнішньополітичний механізм ЄС функціонує, але його робота в основному складається з рутинних операцій (заяв, демаршів, координації на рівні високих посадових осіб, місцевої комунікації між послами), в той час як реальні політичні кроки робляться окремими державами і лідерами, в кращому випадку, шляхом прямих консультацій між ними [17].

Сценарій політики ЄС щодо Сирії. На даний час режим Асада відновив контроль над більшою частиною Сирії, яку він втратив під час конфлікту, «Ісламська Держава» втратила свої територіальні володіння, а опозиція режиму значно ослабла. Однак, громадянська війна не завершилася, і довгострокові наслідки сирійського конфлікту на даному етапі є непередбачуваними.

Видається ймовірним, що в Сирії утвориться складна політична система, що поєднує слабкий центральний уряд та сильні місцеві центри сили зі значною участю регіональних та міжнародних зовнішніх сил. Також, завдання по відновленню політичної системи, безпеки та інфраструктури країни займуть десятиліття.

У сучасній ситуації, коли виживання режиму Асада є очевидним, Європейський Союз опинився перед важливою дилемою: як не пожертвувати своїми фундаментальними цінностями, такими як демократія та права людини, і, в той же час, надати таку необхідну підтримку сирійським громадянам, які мешкають в районах, підконтрольних режиму, а також поліпшити умови, які очікують сирійських біженців по поверненню на батьківщину.

Враховуючи вищезгадане, є можливими декілька сценаріїв розвитку подій.

Сценарій 1. ЄС продовжить свій офіційний курс, що полягає в не-співпраці з режимом Асада, поки не буде реалізований «всеохоплюючий політичний процес, який відповідає законним сподіванням сирійського народу», як зафіксовано в резолюції РБ ООН № 2254, на якій

базується позиція Європейського Союзу. Такий курс передбачає відмову від будь-яких кроків, які могли б допомогти Асаду зміцнити його позиції, а саме, збереження жорсткого режиму санкцій, відмову від будь-якої політичної нормалізації з сирійським режимом та участі в реконструкції країни.

Європейські політики та дипломати, які підтримують цю лінію, визнають, що Асад виграв війну, але вони сподіваються, що він «програє мир». Вони сумніваються в тому, що сирійський режим буде здатний здійснювати ефективний контроль над більшою частиною території країни і гарантувати стабільність. За таких умов, європейська політика «стратегічного терпіння» разом із посиленням внутрішньополітичного та економічного тиску, в кінцевому підсумку змусить режим піти на політичні реформи, які приведуть до справедливих та вільних президентських виборів [4].

Втім, на думку інших експертів, очікування західних країн, що економічна війна змусить режим погодитися на їхні вимоги, є недалекоглядним та контрпродуктивним [20]. Вони підкреслюють, що, незважаючи на триваючий конфлікт та політику ізоляції з боку країн Заходу, сирійський режим значно вдосконалив свої навички виживання за останні 8 років і може ефективно протистояти зовнішньому тиску. До того ж, він користується підтримкою з боку інших впливових зовнішніх сил, таких як Росія та Іран. В таких умовах, європейська політика ізоляції тільки підсилює найгірші імпульси уряду Сирії та завдає шкоди простим сирійцям. Вона також перетворює ЄС на маргінального гравця, позбавляючи його єдиного важеля впливу - економічного.

З осені 2018 р. серед європейських держав наростає дискусія з приводу доцільності збереження жорсткої лінії щодо сирійського режиму. У той час як Франція, Німеччина та Великобританія мають намір дотримуватися політики тиску на Асада, такі країни як Італія, Угорщина та Польща виступають за нормалізацію відносин. Вони вважають це необхідним кроком для стабілізації ситуації в Сирії та запобігання посиленню проблеми біженців. Так, в січні 2019 р. міністр закордонних справ Італії заявив, що розглядає можливість відкриття посольства в Дамаску [14]. З цього випливає можливість другого альтернативного сценарію.

Сценарій 2. ЄС або його окремі члени перейдуть до більш прагматичної політики, яка припускає часткове зняття санкцій, надання економічної допомоги та певний ступінь взаємодії з сирійським режимом.

Прихильники подібного сценарію впевнені, що, утримуючись від повномасштабного відновлення дипломатичних відносин з Дамаском, європейські столиці мають подумати про те, як взаємодіяти з ним –

безпосередньо або опосередковано - таким чином, щоб це відповідало і європейським інтересам, і інтересам сирійського народу [19]. Така політика може включати елементи дипломатії, гуманітарної допомоги, реконструкції та технічної допомоги в різних областях (прикордонний контроль, вибори, правосуддя перехідного періоду). Надання навіть обмеженої економічної допомоги допоможе Європейському Союзу поліпшити життя сирійців та запобігти черговому масовому напливу сирійських біженців в Європу [8]. В той же час, такі кроки мають здійснюватися дуже обережно, щоб не поступитися базовими європейськими принципами. Тому можливість широкої участі ЄС у відновленні Сирії повинна і надалі бути прив'язаною до повномасштабного політичного врегулювання під егідою ООН.

Втім, такий сценарій також пов'язаний зі складнощами та ризиками. По-перше, наполягаючи на скасуванні санкцій, Асад, водночас, неодноразово заявляв, що він не зацікавлений в участі країн Заходу у відновленні Сирії [3]. По-друге, можливе надання економічної допомоги до досягнення остаточного врегулювання конфлікту дуже турбує сирійську опозицію, яка вважає, що це покладе початок легітимізації режиму. По-третє, навіть часткова нормалізація відносин з Асадом може продемонструвати сусіднім авторитарним режимам, що злочини проти власного народу можуть залишитися без покарання.

Сценарій 3. Незалежно від подальшого розвитку ситуації в Сирії, політика Європейського Союзу на сирійському напрямку і в регіоні Близького Сходу в цілому буде носити більш самостійний характер. Послаблення ролі ЄС як інституту збережеться, при цьому ймовірним є посилення активності окремих європейських держав, що реалізують в регіоні свої власні національні інтереси, насамперед, Франції.

В той час як США демонструють зниження інтересу до близькосхідної проблематики, важливість регіону для безпеки Європи зростає. Односторонні кроки адміністрації Д. Трампа, а також розбіжності з ЄС в поглядах на важливі проблеми регіональної безпеки, такі як іранська ядерна програма, близькосхідний мирний процес та Сирія, спонукатимуть Європейський Союз до більш самостійної політики. Якщо участь США в регіоні продовжить слабшати, Європа все частіше буде змушена співпрацювати з іншими впливовими акторами, такими як Росія та Китай, для просування своїх інтересів. Така тенденція вже чітко проявилася в жовтні 2018 р., коли Франція та Німеччина взяли участь у Стамбульському саміті з сирійського врегулювання разом із Росією та Туреччиною (представниками «Астанінської трійки»), за відсутністю США [29].

Роль Франції, й до того активної в сирійському конфлікті, стала ще

важливішою після заяви президента Д. Трампа про виведення американських військ з Сирії. Коли це станеться, Франція стане західною країною з найбільшим впливом в сирійських справах та найбільшим військовим контингентом. Також позиція Парижа, який сьогодні посідає перше місце серед постачальників гуманітарної допомоги сирійському народу, буде важливою в питанні післявоєнної відбудови країни.

Підводячи підсумки, слід сказати, що роль Європейського Союзу в Сирії в найближчій перспективі буде обмеженою та опосередкованою. Але реалізація навіть таких скромних амбіцій буде вимагати певної рішучості та єдності європейських держав, якої на даний час не спостерігається. Якщо ЄС не зможе виробити ефективну та добре скоординовану політику щодо сирійської кризи, він може перетворитися на другого-рядного учасника в сучасних конфліктах – постачальника гуманітарної та технічної допомоги.

Європа може використати свій досвід низького залучення до врегулювання сирійського конфлікту, щоб винести корисні уроки на майбутнє. Перший – це різкий контраст між рішучою первісною позицією ЄС (про те, що Асад має піти) і наступною скромною дипломатичною та військовою участю. Другий – це невідповідність між обмеженим впливом ЄС на перебіг сирійської кризи і тим, що більшість її драматичних гуманітарних, економічних та безпекових наслідків припадає саме на європейські країни.

Сучасна динаміка в регіоні Близького Сходу та в міжнародних відносинах в цілому вимагає фундаментального переосмислення зовнішньої політики Європейського Союзу та методів її реалізації, якщо він прагне зберегти роль впливового міжнародного актора.

«Арабська весна» принесла демократію тільки в одну близькосхідну країну – Туніс. Ситуація в інших країнах регіону демонструє протилежні тенденції – посилення авторитаризму та зростаючу нестабільність. У зв'язку з цим, поряд з використанням своїх традиційних інструментів впливу (гуманітарна допомога, підтримка реформ, фінансування неурядових організацій та вільних ЗМІ) Європейському Союзу слід інтенсифікувати і свою військово-політичну роль. Це, перш за все, стосується оборонних можливостей, щоб протистояти тим проблемам безпеки, для врегулювання яких не достатньо однієї «м'якої сили». Реалізація цього завдання в умовах внутрішньої кризи ЄС залишатиметься головним викликом для держав Європи.

Література

1. Данилов Д. Европейский Союз в поиске ответов на вызовы «Арабской весны». Индекс безопасности. 2012. № 3-4. С. 107-140.
2. Захарченко А.М. «Арабська весна» у дзеркалі європейських ініціатив. Зовнішні справи. 2011. № 3. С. 26-30.
3. Assad Pledges to Regain Control of Northern Syria by Force if Needed. Reuters. June 24, 2018. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-assad/>
4. Barnes-Dacay J. The Price of Disengagement: Syria and the Brussels III Conference. The European Council on Foreign Relations. March 12, 2019. <https://www.ecfr.eu/article/commentary>
5. Benhamou M. Innocence and War: Searching for Europe's Strategy in Syria. The Wilfried Martens Centre for European Studies Research Paper. May 2016. https://martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/syria-war-europe-strategy_0.pdf
6. Brussels III Conference on «Supporting the Future of Syria and the Region»: Co-chairs Declaration. The European Council. March 14, 2019. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/03/14/>
7. Dempsey J. The European Union and Its Southern Neighborhood. The Heinrich-Böll-Stiftung Paper. September 20, 2016. <https://eu.boell.org/sites/default/files/uploads/2016/09/>
8. El-Gamal J. The Displacement Dilemma: Should Europe Help Syrian Refugees Return Home? The European Council on Foreign Relations Policy Brief. March 2019. <https://www.ecfr.eu/page/>
9. «Elements for an EU Regional Strategy for Syria and Iraq as Well as the Da'esh Threat». The European External Action Service. February 6, 2015. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/20150206_join_en.pdf
10. «Elements for an EU Strategy for Syria». The European External Action Service. March 14, 2017. <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/celex3a52017jc00113aen3atxt.pdf>
11. EU Actions to Counter Da'esh. July 11, 2018. The European External Action Service. <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/23264/>
12. Gaub F. Waging Eurojihad: Foreign Fighters in ISIL. EU Institute for Security Studies Report. December 2015. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Alert_53
13. Havlova R. The European Union and the Crisis in Syria. *Současná Evropa*. 2015. № 2. P. 65-93. <https://www.vse.cz/se/123?lang=en>
14. Italy Considering Reopening Syrian Embassy. Italian Associated Press National Agency. January 11, 2019. <http://www.ansa.it/english/news/2019/01/11/>
15. Pawlak P. Conflict in Syria: Trigger Factors and the EU Response. European Parliamentary Research Service Briefing. January 2016. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573924/EPRS_BRI\(2016\)573924_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573924/EPRS_BRI(2016)573924_EN.pdf)
16. Pierini M. In Search of an EU Role in the Syrian War. Carnegie Europe Paper. August 2016. https://carnegieendowment.org/files/CP_284_Pierini_Syria_Final.pdf
17. Pierini M. The Crisis of the European Project and Its Consequences for the Euro-Mediterranean Agenda. *EMed Mediterranean Yearbook 2018*. https://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxiu-adjunts/anuari/med.2018/IEMed_Crisis_EU_project_Medyearbook2018_Marc_Pierini.pdf
18. Rapnouil M.L. Alone in the Desert? How France can Lead Europe in the Middle East. European Council on Foreign Relations Policy Brief. April 2018. https://www.ecfr.eu/page/-/alone_in_the_desert_how_france_can_lead_europe_in_the_middle_east_.pdf
19. Samaha N. Can Assad Win the Peace? The European Council on Foreign Relations Policy Brief. May 2019. https://www.ecfr.eu/page/-/can_assad_win_the_peace_syria.pdf
20. Samaha N. The Economic War on Syria: Why Europe Risks Losing? The European Council on Foreign Relations. February 11, 2019 <https://www.ecfr.eu/article/commentary>

21. Scazzieri L. A Troubled Partnership: The US and Europe in the Middle East. Centre for European Reform Paper. July 2019. https://www.cer.eu/sites/default/files/pbrief_middle_east_10.7.19.pdf
22. Seeberg P. The Limits to the Sanctions Regime Against Syria / On Target? EU Sanctions as Security Policy Tools. Edited by I. Dreyer, J. Luengo-Cabrera. EU Institute for Security Studies Report. September 2015. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISS-Files/Report_25_EU_Sanctions.pdf
23. Syria Bombing: EU Understands Recent Air Strikes but Calls for Urgent Resumption of Peace Talks. The Independent. April 16, 2018. <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/syria-strikes-latest-eu-us-russia-uk-france-chemical-weapons-bombing-a8307526.html>
24. The EU Regional Trust Fund in Response to the Syrian Crisis. The Factsheet. November 2018. https://ec.europa.eu/trustfund-syria-region/sites/tfsr/files/eutf_syria_factsheet-english_13112018.pdf
25. The EU Facility for Refugees in Turkey. The Factsheet. October 2019. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/frit_factsheet.pdf
26. The Syria Recovery Trust Fund. The Programme Strategy and Guidelines. http://www.srtfund.org/articles/11_the-programme-strategy-guidelines
27. «Towards a Comprehensive EU Approach to the Syrian Crisis». European Commission Press Release. June 24, 2013. https://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-596_en.htm
28. Turkmani R., Haid M. The Role of the EU in the Syrian Conflict. Security in Transition Paper. May 2016. https://www.fes-europe.eu/fileadmin/public/editorfiles/events/Maerz_2016/FES_LSE_Syria_Turkmani_Haid_2016_02_23.pdf
29. Turkey Hosts Russian, French, German Leaders for Syria Summit. France 24 News. October 27, 2018. <https://www.france24.com/en/20181027-syria-turkey-leaders-russia-france-germany-istanbul-summit-erdogan-macron-merkel-putin>
30. Youngs R. Syria: Is Europe's Influence in the Region Finished? The Conversation. December 6, 2018. <https://theconversation.com/syria-is-europes-influence-in-the-region-finished-107818>

РОЗДІЛ 8
ВІДНОСИНИ ЄС ТА США
ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Д. ТРАМПА

Дубовик В. А.

Протягом десятиліть відносини між США та європейським інтеграційним проектом були головним фактором у міжнародних відносинах. Сполучені Штати відігравали неабияку роль, допомагаючи цьому процесу від початку. Традиційно Європа не була пріоритетом для США, і вони не брали участь в європейських справах напередодні обох світових воєн, щоб вступити пізніше за рахунок великих витрат ресурсів та людських життів. Зараз цей урок засвоєно: Америка має бути присутньою у Європі. Під час наближення «холодної війни», США потребували союзників. Функціоналістські ідеї було добре пророблено. Багаторічні заляті вороги поступово вчилися працювати разом, і Вашингтон доброзичливо сприяв цьому процесу. Він забезпечив новостворений блок «парасолькою безпеки».

Значення мала не лише безпека, а й економіка. Сполучені Штати створили величезний простір ЄС як свого головного торговельного партнера. Журналістка «The Guardian» Наталі Нугайреде висловила думку експертів з цього приводу: післявоєнна Європа змогла створити себе як колективний проект завдяки захисту та фінансовій підтримці США [14]. Подальші американські адміністрації продовжили курс підтримки європейської інтеграції. Час від часу траплялися деякі розбіжності, але це не змінювало основної сутності цих відносин. Закінчення холодної війни та подальше виникнення ЄС стали важливими подіями, але не змінили відносин США та Європи. Вони все ще базувалися на загальних ідеологічних цінностях, економічному співробітництві та спільній безпеці.

Незважаючи на те, що ЄС зростав і став більш активним міжнародним гравцем, Європі, як і раніше, була потрібна Америка. Вашингтон, зі свого боку, намагався дещо відійти від Європи. Однак незабаром стало зрозуміло, що ні Європа не може обійтися без американської присутності та лідерства, ні США не можуть дозволити собі відмовитися від Європи. Криза та війна в колишній Югославії були першими випробуваннями, які, очевидно, засвідчили, що європейці не зовсім готові протистояти подібним викликам і що американське втручання є необхідним.

У часи після Дейтону було більше прикладів співпраці ніж прикладів незгоди. Після подій 11 вересня 2001 року європейські союзники підтримали Америку. Вони з розумінням зустріли американське втручання

в Афганістан. Вторгнення до Іраку в 2003 році призвело до того, що багато європейських союзників відсторонились від Вашингтону. Однак США та ЄС не стали відхилитися від основної траєкторії; консенсус, єдність і координація переважали над розбіжностями.

Прихід Дональда Трампа: вплив на ЄС. Такий двосторонній консенсус щодо характеру відносин США та ЄС існував безперервно до початку президентства Дональда Трампа. Новий президент, як аутсайдер, не мав відповідної компетентності та кваліфікації. Спочатку сподівалися, що «незвичайна персона» Д. Трампа залишиться на виборчому етапі і постане як особа, яка навчатиметься у процесі. Однак досить швидко стало зрозуміло, що цього не станеться.

Публічно президент Трамп висловлювався досить нетрадиційно стосовно американських європейських союзників, ЄС. Президент США не вважав ЄС є відповідною силою, яка розділяє з ним цінності, й сприймав його виключно як конкурента, а також вбачав в ЄС частину існуючого міжнародного порядку, з яким не погоджувався. Досвідчений спостерігач за відносинами США та ЄС, колишній європейський кореспондент «The New York Times» Стівен Ерлангер зі співавтором, керівником газети Берлінського бюро газети Катрін Беннольд зазначали: «Європейські лідери вже давно занепокоєні, що слова президента Трампа та повідомлення у Твіттері можуть зруйнувати трансатлантичний альянс, який зміцнився за сім десятиліть. Вони чіпляються за надію, що ці зв'язки витримають в складних умовах» [7].

Було сподівання, що президент Д. Трамп може дистанціюватися від складних питань зовнішньої політики, зосередивши увагу на внутрішній політиці та делегувавши для вирішення питань міжнародної політики США більш досвідчених осіб адміністрації. Група таких осіб з'явилася на деяких ключових посадах, серед яких державний секретар Рекс Тіллерсон, міністр оборони Джеймс Матісс, радник з національної безпеки Герберт Р. Макмастер та очільник апарату Білого дому Джон Келлі. Їх жартома називали «генералами» (всі, крім Тіллерсона – генерали), «регентами» (за прецедентом регента, який брав на себе владу в умовах, коли монарх не може виконувати обов'язки з будь-яких причин) і «дорослими в кімнаті».

Виникала думка, що Д. Трамп не формує зовнішню політику США, або що насправді є дві зовнішні політики: одна – втілена заявами президента, а друга, що більше відповідає традиційним підходам – його адміністрацією. Ніколас Бернс, дипломат-ветеран, професор Гарварду зауважив: «Вже два роки радники Д. Трампа кажуть європейцям стежити за тим, що робить Америка, а не те, що говорить президент у своїх часто невмілих та їдких твітах» [2].

Така неортодоксальна домовленість була досить крихкою за своєю природою, і питання щодо її стійкості залишалися. Президент США має широкий спектр повноважень та прерогатив, особливо коли йдеться про сферу зовнішньої політики. Врешті-решт Д. Трамп зрозумів, що треба надавати більшого значення зовнішній політиці.

Усі вищезазначені особи один за одним припинили виконувати свої обов'язки й були замінені на тих, хто був більш лояльним до президентської лінії. Джон Д. Негропonte, який колись обіймав посаду директора національної розвідки і добре знав внутрішню роботу виконавчої влади, зазначав: «Усі вони знають, що все ще не можуть контролювати грім з висоти» [13].

На кінець другого року президентства, Д. Трамп виявився готовим взяти у свої руки більше ініціативи щодо зовнішньої політики. Один з провідних американських мислителів у питаннях зовнішньої політики, традиційний «консервативний голос», який працював у виконавчій владі до того, як стати деканом Школи поглиблених міжнародних студій університету Джонса Хопкінса Еліот Коен описав цей феномен: «Чим довше хтось обіймає високу посаду та зникає до можливості керувати, тим менше протиставлень і незгод, з якими він зіткнеться, і тим менше він буде дослухатися до них» [4].

Активність президента у питаннях зовнішньої політики все ще не була доповнена відповідними знаннями. Це було помітно, коли йшлося про ЄС, спосіб роботи якого може заплутати. Кореспондент «The New York Times» Марк Лендлер згадує епізод, коли Д. Трамп «сказав пані Меркель, що хоче домовитися про нову двосторонню торговельну угоду з Німеччиною. Проблема цієї ідеї полягала в тому, що Німеччина, як член Європейського Союзу, не могла домовлятися про власну угоду зі Сполученими Штатами» [13].

Відкритий розрив між ЄС та США. Був один момент, точніше Подією, яка засвідчила антиєвропейську позицію Д. Трампа, стала Мюнхенська безпекова конференція 2019 року. Шок від почутого з часом перетворився на відкриту критику позицій президента США щодо ЄС. Європейська сторона більше не сподівалася, що курс Д. Трампа якось зміниться, що він почне враховувати інтереси американських союзників.

Більшість учасників цієї конференції дійшли до висновку: розрив між США та ЄС зріс до масштабів, коли вже не можна було цього не помітити чи удавати, що цього немає. Томас Райт, один з провідних американських експертів щодо відносин США – ЄС, директор Центру США та Європи в інституті Брукінгс, підсумував це таким чином: «Європа та адміністрація Д. Трампа перестали удавати, що поважають один од-

ного. Останні два роки ми мали справу з трансатлантичною шарадою. Усі знають, що є проблема, але публічно лідери заявляють, що нічого принципово не змінилося. Але на Мюнхенській безпековій конференції 2019 року ... шарада закінчилася». Його вирок чіткий і не залишає сумнівів у тому, кого звинувачувати: адміністрація Д. Трампа є «американською адміністрацією, яка змінила 70-тирічну політику підтримки Європи» [19].

С. Ерлангер і К. Беннольд погоджуються: «За останні кілька днів престижної щорічної безпекової конференції в Мюнхені розрив між Європою та адміністрацією Д. Трампа став відкритим, колючим і конкретним» [7]. Н. Бернс погоджується: «Я залишив Мюнхенську безпекову конференцію, занепокоєний тим, що ми спостерігаємо найбільш тривожний, за моєї пам'яті, розподіл через Атлантику». Дослідник зазначає, що, на його думку, Д. Трамп «виявив відкриту ворожість до Європи». Н. Бернс також додає до дискусії певний внутрішній американський політичний контекст, зазначаючи, що у презентації колишнього віце-президента США та одного з кандидатів у президенти від Демократичної партії Джо Байдена, який в Мюнхені протиставив свою позицію позиції Д. Трампа: «Джо Байден виступав за багатьох колишніх американських чиновників з обох партій, які вважають, що адміністрація Д. Трампа даремно послабила наші зв'язки з Європою». Джо Байден в основному закликав європейців зачекати, поки Д. Трамп залишить посаду [2].

Неможливо ігнорувати той факт, що Д. Трамп у своєму «нападі» на ЄС суперечив тому, у що вірили багато попередніх адміністрацій. Він розпочав боротьбу з ЄС там, де її не було, підриваючи довіру та співпрацю, які існували раніше. Цікаво, що ця точка зору наявна у представників різних зовнішньополітичних концептуальних основ. Науковий співробітник Німецького фонду Маршалла (що базується на євроатлантичних ідеях) Елізабет Вінтер пише, що попередники Д. Трампа «розглядали підтримку вільних і відкритих ринків через багатосторонні установи», а «він вважає за краще односторонні дії, такі як тарифи, санкції та торговельні угоди, які вважає «справедливими». І це стосується навіть стосунків із трансатлантичними союзниками Сполучених Штатів» [18]. Відомий вчений з питань зовнішньої політики та провідний голос неоконсервативної лінії Роберт Каган погоджується: Д. Трамп «швидко руйнує попередню довіру та почуття загальної мети», які утримували ліберальний міжнародний порядок [10]. М. Лендлер погоджується, підтримуючи домінуючий ліберальний погляд: Д. Трамп залишається хаотичним, ідіосинкратичним лідером на світовій арені, повстанцем, який атакує союзників, яких США підтримували з часів Другої світової війни» [13].

Критика підходу Д. Трампа до ЄС об'єднала експертів по обидві сторони Атлантики. Один німецький чиновник каже: «Більше ніхто не вірить, що Д. Трамп піклується про погляди чи інтереси союзників. Це зламано». Провідна європейська вчена італійка Наталі Точчі, яка була радником Верховного представника Європейського Союзу з питань закордонних справ та безпекової політики Федеріки Могеріні, заявила, що для європейців цей розлом «припав до самого серця так, як ми розглядаємо міжнародні відносини в рамках нашого національного інтересу». С. Ерлангер та К. Беннольд підсумовують це: «Європейці вже не вірять, що Вашингтон зміниться тоді, коли пан Д. Трамп побачить традиційних союзників як економічних конкурентів, а лідерство – як диктат. Його неприязнь до багатосторонності та міжнародної співпраці – це виклик у саме серце того, що є Європою» [7].

Н. Нугайреде пише у своїй колонці в «The Guardian»: «Адміністрація Д. Трампа не тільки недолюблює Європейський Союз, але і бажає його краху. Поїздка державного секретаря США Майка Помпео до Європи минулого тижня (у лютому 2019 року – В.Д.) була третім епізодом натиску, призначеного для гри на розбіжностях у відносинах схід – захід у рамках ЄС. Перший епізодом був виступ Дональда Трампа у Варшаві (6 липня 2017 р. – В.Д.), просякнутий натівським націоналізмом. Другим епізодом було рішення Д. Трампа у 2018 році щодо тарифів, а також розірвання ключових угод, таких як ядерна угода з Іраном та договір про ядерні сили середньої дальності (INF)». Іншими словами, на цей раз йдеться не лише про суперечливі заяви Д. Трампа, а також про його фактичну політику. Н. Нугайреде підсумовує: «Сьогодні ЄС є ціллію багатогранних політичних нападів як з боку Вашингтона, так і з боку Москви, не лише через те, що він робить, а через те, чим він є» [14].

Ірландська авторитетна наукова співробітниця у європейських стратегічних справах Джуді Демпсі представляє власну оцінку висловлювань Д. Трампа стосовно ЄС: «Відносини між США та Європейським Союзом слабкі, як ніколи. З моменту, як Дональд Трамп став президентом, він зробив усе можливе, щоб підірвати єдність блоку та поставити під сумнів його принципи. Він відмовився від домовленостей щодо зміни клімату, ядерної угоди з Іраном та торговельної угоди... Він підтримує Брекзит і вихваляє популістську, антимиграційну політику Угорщини та Польщі» [5]. Цікаво, що її порада для ЄС – не відплачувати йому тією ж монетою. Вона закликає до стриманості: «Європейські лідери не роблять собі краще, коли атакують Д. Трампа» [8].

ЄС як економічний конкурент. Існує ряд факторів, які формували погляди Д. Трампа на ЄС. Один з них розглядає ЄС виключно як кон-

куруючу економічну силу, а не як силу, що була створена задля того, щоб отримати переваги за рахунок США. Безперечно існує певна конкуренція між США й ЄС та час від часу виникають торговельні конфлікти. Звичайний спосіб їх вирішити – це діалог а також норми та правила СОТ. Разом з тим ЄС є важливим партнером США і не тільки в сфері торгівлі, але й багатьох інших, включаючи міжнародну безпеку.

Р. Каган досить красномовно описує цю рівновагу: «Сполучені Штати не наполягатимуть на тому, щоб перемогти у будь-якому економічному змаганні чи у торговельній угоді. Сприйняття іншими державами того, що вони мають шанс досягти успіху в економічному плані, а іноді навіть і перевершити США – як це зробила Японія, Німеччина та інші країни в різні часи – було єднальним елементом для утримання порядку. Ця угода стала основою ліберального світового порядку, який був корисним для всіх учасників, включаючи США» [10].

Комплексність цієї домовленості Д. Трамп не розуміє. «Д. Трамп не погоджується з колишніми президентами США, ставлячись до ЄС як до конкурента, а не друга» [2]. Колишній торговельний представник США та президент Світового банку Роберт Зеллік висловився з цього приводу: «протекціоністські інстинкти містера Д. Трампа можуть спричинити найбільшої шкоди в довгостроковій перспективі», додавши, що «він розглядає торгівлю як нульову суму, виграш-програш» [13].

Ця дихотомія «ми або вони» відображається у багатьох випадках. Але напевно чи є більш яскравий, ніж випадок торговельних суперечок з Німеччиною. Автомобілі німецького виробництва стали основою для суперечки. Під час однієї з зустрічей з канцлером Німеччини Ангелою Меркель президент Д. Трамп «почав віщати щодо Німеччини та автомобілів». Він «докоряв Ангелі Меркель через тарифи її країни на автомобілі США та порівняв це з легкістю, з якою автомобілі німецьких виробників, такі як Мерседес, Фольксваген та БМВ, потрапляють на американський ринок... Д. Трамп також говорить про те, що торговельні відносини між США та Європою дуже несправедливі» [17].

Протекціоністська позиція Д. Трампа змусила Департамент торгівлі США в березні 2019 року визнати, що європейські автомобілі становлять загрозу національній безпеці. Президент Д. Трамп неодноразово погрожував запровадити 25-тивідсотковий тариф на імпорт європейських автомобілів [12]. Поєднання питань торгівлі з питаннями безпеки викликає здивування. Недарма такі висловлювання критикують європейські партнери. А. Меркель висміяла торгівлю декларацією адміністрації Д. Трампа про те, що німецькі автомобілі завдають шкоди національній безпеці Сполучених Штатів [19].

Одним із важливих аспектів протекціоністської позиції Д. Трампа є те, що щоразу, коли йдеться про несправедливість у ставленні світу до Америки, президент висловлює точку зору більшості американців. Серед деяких американців існує глибока, підтримана конспірологічно, думка, що іноземцям взагалі не можна довіряти. Пошук «цапа-відбувайла» економічних негараздів США працює. Пол Піллар, науковий співробітник університету Джорджтаун та Брукінгса, пояснює цей феномен так: «США вступають у торгівельну війну з Китаєм та Європою не через те, що торгівельна війна займає чільне місце в чийсь зовнішньополітичній доктрині, а через те, що це здебільшого буде схвалено внутрішньо-економічними дислокаціями, притаманними ксенофобії» [15].

Великий руйнівник: підриє ліберального світового порядку. Є кілька речей, які Д. Трамп, його радники та його прибічники не визнають. Президент, безумовно, виступає проти істеблішменту. Істеблішмент, в тому числі і у Республіканській партії, не бажав, щоб Д. Трамп став президентом. Він продовжує чинити опір багатьом президентським імпульсам, захищаючи власні позиції, а також національні інтереси США. Ця боротьба триває і найбільше виявляється у сфері зовнішньої політики, національної безпеки та розвідки. Президент зневажливо називає свою опозицію «глибинна держава». Він також дуже не любить всіляких бюрократів, усіх тих людей, хто стоїть на варті різних правил і норм. В цілому президент Д. Трамп зневажає будь-яку еліту, і його підтримують у цьому його найвірніші прихильники.

Навряд чи є щось більш зорієнтоване на істеблішмент, ніж ЄС. Він приймає безліч норм та правил та здається безнадійно бюрократичним. ЄС – це складне утворення, і мало хто може його повністю зрозуміти його теоретичні засади чи особливості діяльності. По суті «європейський проект» – це елітарний проект. Еліти придумали це; вони втілюють в життя свої ідеї та захищають їх. Чого можна очікувати від Дональда Трампа у ставленні до ЄС?

Гірше за все для Д. Трампа, що ЄС є невід’ємною частиною того, що часто називають «ліберальним міжнародним порядком». Він, безумовно, не любить його «ліберальну» частину (про це йтиметься в наступному розділі), засновану на певному наборі принципів та зобов’язань. Президент Д. Трамп вважає, що такий порядок несправедливий. «Післявоєнний міжнародний порядок, заявив президент США, «зовсім не працює» [13].

Корі Шейк, досвідчений експерт Міжнародного інституту стратегічних досліджень, одна з прихильниць традиційного консервативного погляду на світові справи, зазначає: «За словами президента, ліберальний

світовий порядок це погана справа. Він наполягає, що Америка платить занадто багато і її обманюють друзі». «Президент США відмовився асоціювати країну з «міжнародним порядком, заснованим на правилах», який Америка уклала після Другої світової війни» [16]. Р. Каган дотримується такої ж думки: «Америку Д. Трампа це не хвилює. Вона не обтяжена історичною пам'яттю. Він не визнає жодних моральних, політичних чи стратегічних зобов'язань. Вона може вільно переслідувати цілі, не враховуючи впливу на союзників чи, навіть, на світ» [10]. П. Піллар погоджується з тим, що Трамп виявив «зневагу до міжнародних правил і порядку та навіть докладає зусиль з метою підірвати або знищити ці правила» [15].

Якщо не «ліберальний міжнародний порядок», то який порядок важливий для Д. Трампа? Мабуть, він не хоче ніякого «порядку». Його шлях – безмежна односторонність, без жодних правил, жодних зобов'язань, жодних міжнародних інституцій чи альянсів. Його погляд – типовий для Томаса Гоббса з проявами соціального дарвінізму: це джунглі, хаос, і це добре, бо перемагає найсильніший, а ми, США, найсильніші. Цей погляд базується на надзвичайній впевненості в собі (без урахування реального стану американської сили, ресурсів та потенціалу) та нахвалень про те, що США є найкращими та найсильнішими не через те, у що американці вірять чи що вони роблять, а просто тому, що вони Сполучені Штати Америки. Через цю призму союзи не мають значення, союзники нічим не відрізняються від опонентів. Висловлювання Д. Трампа «Америка перш за все» перетворюється у «Америка наодинці», і він не вбачає в цьому жодної проблеми. «Д. Трамп вважає, що тримати союзників і противників однаково у незбалансованому становищі неодмінно буде корисним для США, які й досі є найпотужнішою країною на Землі» [9].

Джеффри Голдберг, головний редактор «The Atlantic» виявив, що можна назвати «доктриною Трампа». Це «немає друзів, немає ворогів». Один чиновник адміністрації пояснив, що це «не новий варіант політики Realpolitik про те, що в США є лише динамічні альянси, а не постійні друзі. Д. Трамп... не вірить, що США взагалі повинні бути частиною будь-якого союзу... Ми мали йому пояснювати, що країни, які працювали з нами у минулому, очікують від нас певного рівня лояльності, але він не вірить, що це потрібно враховувати» [9].

Цінності ЄС та цінності Д. Трампа: зіткнення. Президент Д. Трамп виступає проти лібералізму в США й не зупиняється на американських кордонах. Його світогляд є глибоко неліберальним, і це природно розділяє його з ЄС. Європейський Союз наслідує ліберально-демократичні традиції протягом десятиліть. Ці традиції визначали європейську циві-

лізацію і, в цілому, західну цивілізацію, включаючи Сполучені Штати, засновану на певному наборі цінностей. Саме розбіжності в розумінні цінностей не дають змоги налагодити стосунки з ЄС.

Д. Трамп також відкидає глобалізацію, вважаючи її ворогом народу та негативною для інтересів Америки. Це досить парадоксально, оскільки завжди прийнято вважати, що США є лідером глобалізаційного тренду й отримує від цього величезну користь. ЄС, безумовно, є частиною глобалізації. Це підтверджує вільна торгівля, те, що є важливим для глобалізованого світу, і те, що Д. Трамп не сприймає. ЄС виступає проти сил націоналізму, популізму та нативізму, які Д. Трамп із захопленням сприймає. У цій принциповій боротьбі нинішній американський президент та ЄС не можуть знайти спільної мови.

Можна стверджувати, що історично не існувало міцнішого зв'язку, який зв'язував би два береги Атлантики – США та Європу – ніж загальні цінності. Мала значення безпека та оборона, торгівля, але демократичні та ліберальні цінності завжди були в основі трансатлантичної спільноти. Нинішній американський президент не має наміру поважати цей зв'язок. Р. Каган висловлює думку: Америка «побудувала і відстоювала світовий порядок, спираючись на ідею, що американці будуть у безпеці лише в тому випадку, якщо демократичні та ліберальні цінності будуть у безпеці... Але це був вибір. США, при всій своїй великій силі, могли піти в іншому напрямку. Зараз, здається, так і зроблено» [10].

Різні адміністрації США в постбіполярну епоху виявили різні типи підходів до визначення ролі цінностей в американській зовнішній політиці. Адміністрація В. Клінтона надавала значення цінностям та просуванню демократії. Найбільш відомою та найбільш узгодженою доктриною з часів В. Клінтона було розширення спільноти країн, заснованою на принципах демократії та ринкової економіки. Це включало всебічну підтримку ЄС та його розширення.

Цінності в політиці адміністрації Дж. Буша були на поверхні. Це зумовило просування демократії. Ця адміністрація була твердим прихильником ряду рухів, які, імовірно, призвели до тріумфу порядку, заснованого на правах людини, включаючи Помаранчеву революцію в Україні. Разом з тим вона часто діяла односторонньо, з кричущою зневагою поглядів союзників. Надмірне використання сили вважалося необхідним для просування демократії. Це було затьмарено такими авантюрами та помилками, як війна в Іраку тощо.

Адміністрація Барака Обами взялася за курс, який був більш поміркованим. Пропаганда демократії безцеремонного типу, яку підтримувала попередня адміністрація, була відхилена. Б. Обама вирішив не кидати

всю силу США на просування демократії, і, безумовно, заборогив використання військової сили для сприяння цьому. Ми менше чули про цінності, навіть коли його адміністрація виконувала свою звичайну щоденну роботу на захист цих цінностей.

Д. Трамп вирішив повністю відмовитись від цінностей. «Державний секретар Трампа Рекс Тіллерсон дав зрозуміти в своїй першій промові перед працівниками Держдепартаменту, що американські цінності зараз мають другорядне значення для «американських інтересів», імовірно економічних, у проведенні зовнішньої політики» [4]. Президент виступив проти традиційних ліберальних цінностей на користь неліберальних. Натомість він вирішив боротися з глобалізацією та виступати за сили націоналізму. Антиглобалізаційний рух різноманітний. Ми часто приділяємо більше уваги тим, хто в ньому представляє радикальних лівих. Однак у правого крила є також питання до глобалізації.

Підтримка націоналізму та підриє ЄС. Однією з ключових фігур руху націоналізму в США є Стівен Беннон. Він солідарний з висловлюваннями Д. Трампа щодо цього питання, будучи керівником «Брейтбарт» долучився й усіляко підтримував до президентської кампанії Дональда Трампа. С. Беннон вплинув на світогляд Трампа, і цей вплив виявився тривалим. У Д. Трампа С. Беннон знайшов рупор для своїх ідей не лише в контексті американської політики, а й на світовій арені. Будь-які союзники були в полі зору, включаючи Росію, яка давно позиціонує себе як противник лібералізму. Європа опинилася в центрі протистояння, і ЄС став ворогом. С. Беннон заявив: «Між глобалістами та націоналістами існує прірва, яку не можливо подолати» [13].

За ідеологію було взято «рішучий націоналізм, що чітко прослідковується в усьому, що Д. Трамп сказав чи зробив» [15]. Тоді й виникла потреба шукати союзників у Європі, яких адміністрація президента могла б підтримати боротьбі проти ЄС. У Європі не бракувало антиєвропейських, антиглобалізаційних та неліберальних політичних сил. Як зауважив британський журналіст, який зараз працює з «Нью-Йорк Таймс», Патрик Кінгслі: «вони знаходять більше ідеологічних союзників у Європі, з якими можна працювати» [11].

У своїй європейській політиці адміністрація (або, принаймні, деякі елементи адміністрації) взялася за атаку на певні уряди та підриє ЄС. Колишній американський дипломат, а нині президент Американського інституту сучасних німецьких студій при Університеті Джонса Гопкінса, Джефф Ратке назвав це «спробою посилити окремі типи політичних сил всередині Європи, зокрема такі, що є викликом для урядів». Німеччина була в центрі зусиль. Річард Гренелл, який став послом США в Німеч-

чині в травні 2018 року, не гаяв часу і спричинив справжній дипломатичний фурор, коли в червні 2018 року заявив, що хотів би «розширити можливості» консерваторів по всій Європі [11].

Тим часом С. Беннон і сам активно діяв. Під час однієї з своїх поїздок до Європи він «зустрічався з паном Орбаном; високо оцінив новий уряд Італії; розмовляв із правими активістами у Франції; розглядав питання створення інформаційної служби новин в Центральній та Східній Європі за зразком Брейтбарт., а також порівняв себе з «глобальною інфраструктурою для глобального популістського руху» [11]. С. Беннон продовжує роботу над дочірнім проектом зі створення своєрідного «інтернаціоналу націоналістів».

Хоча С. Беннон формально вже не належить до складу адміністрації, деякі провідні діячі адміністрації приєдналися до зусиль з підтримки неліберальних, націоналістичних, антиєвропейських сил у Європі. Державний секретар Майкл Помпео заявив, що «поняття «прав людини» було розмито, щоб стати важливою складовою зусиль глобалістів в обмеженні та перешкоджанні незалежному здійсненню як судової, так і політичної влади національними державами». Його європейський тур у лютому 2019 року продемонстрував симпатії адміністрації до більш авторитарних урядів Центрально-Східної Європи, які мали певні конфлікти з керівними органами ЄС. «Таким вибором напрямків для поїздки М. Помпео посилив поділ між тими країнами, що раніше були за залізною завісою та іншими. Це впливає на вирішення важливих питань, якими маніпулюють демагоги, порушуючи спроможність ЄС до єдності за останні роки» [14].

Джон Болтон став радником з національної безпеки з квітня 2018 року й перебував на цій посаді до вересня 2019 року. Його погляди на цю тему добре відомі. Н. Нугайреде звертає увагу на одну конкретну публікацію, написану Дж. Болтоном ще у 2000 році під назвою «Чи варто сприймати глобальне управління серйозно?». У ній Дж. Болтон накидається на «глобалістів», які прагнуть обмежити національні держави мережею міжнародних норм і угод, що стримують суверенітет. Він пише, що істинно демократичний мандат може існувати тільки на національному рівні. Він називає ЄС «провідним джерелом суттєвої глобалістичної політики» та загрозою інтересам США. На думку Дж. Болтона, ««європейські еліти» не задовольняються лише передачею власного національного суверенітету до Брюсселю, вони також вирішили фактично перенести частину нашого [американського суверенітету] до світових інститутів і норм, зробивши Європейський Союз мініатюрним попередником глобального управління» [14].

Отже, було б справедливо сказати, що президент Д. Трамп поступово оточує себе та просуває людей з поглядами, подібними до власних, що ґрунтуються на припущенні, що ЄС є ворогом і що природними союзниками для США в Європі виступають антиглобалістичні, націоналістичні та антиєвропейські сили.

ЄС та подразники для Д. Трампа: імміграція, Німеччина та спадщина Обами. Питання імміграції лежить в основі світоглядних позицій Д. Трампа з нелібералами, націоналістами в Європі. Питання імміграції було одним із основних у кампанії Д. Трамп 2016 року. Його обіцянка боротися з нелегальною імміграцією, очевидно, знайшла відгук у багатьох американців. Не дивно, що Д. Трамп подвоїв зусилля у вирішенні цього питання з моменту приходу до влади. На внутрішньополітичному рівні імміграція стала одним з найбільш суперечливих політичних питань в Сполучених Штатах.

Імміграція, як ніколи, сколихнула Європу за останні роки. Зростання критики ЄС, невдоволення певними реаліями життя підготували підґрунтя для антиімміграційного руху. Імміграція, відмова від концепції мультикультуралізму були одним із основних елементів. Масовий приплив біженців з країн Близького Сходу зробив свій внесок. ЄС та деякі європейські політичні лідери висловилися на підтримку прийому цієї нової хвилі біженців та іммігрантів. Проте діяльність антиімміграційних сил посилилася в різних частинах Європи. Це стало основним питанням внутрішньо-європейської політики. Д. Трамп передбачувано став на бік антиімміграційного руху, що залишило його та ЄС з різних сторін.

Цей розкол в питанні імміграції досяг свого апогею, коли президент Д. Трамп безпосередньо розкритикував Ангелу Меркель. А. Меркель прийняла ризиковане, але принципово моральне рішення розмістити значну кількість переселенців/біженців у Німеччині, і, використовуючи особистий вплив в межах ЄС, підштовхнула його до прийняття подібного рішення. Ветеран політики, харизматична лідерка А. Меркель ледь змогла залишитися канцлером. Д. Трамп швидко відреагував у надзвичайному твіті: «Народ Німеччини повертається проти свого керівництва, коли міграція розгойдує і без того нестійку берлінську коаліцію. Злочинність у Німеччині зростає. Суттєвою помилкою було впустити до Європи мільйони людей, що так сильно та нахабно змінили її культуру!» [11]; це дійсно стало «надзвичайною спробою підірвати діючий уряд, що є важливим союзником США» [15].

Німеччина стала улюбленою мішенню нападів президента Д. Трампа. З точки зору Д. Трампа, Німеччина відіграла певну роль в усіх вищезазначених проблемах. Німеччину позиціонують як основний еко-

номічний конкурент та головний захисник «ліберального міжнародного порядку». Німеччина є лідером ЄС, міцно стоїть на цінностях, які не визнає Д. Трамп. Вона обирає приймати іммігрантів, тоді як він зобов'язується їх не пускати. П. Кінгслі додає з цього приводу: «Небагато країн настільки відчайдушно намагалися пристосуватися до містера Д. Трампа як Німеччина, разом з тим мало які лідери мають вигляд настільки десинхронізований з ним, як її лідер, канцлер Ангела Меркель... Після четвертої перемоги на виборах Ангели Меркел, відносини з Д. Трампом набули значного символізму: великий руйнівник проти останнього захисника світового ліберального порядку» [11].

Відносини Трамп – Меркель взагалі виступають у цій ситуації важливим фактором. Вона – це все, чого він не має (і що йому не подобається): жінка, досвідчений політик, хтось із сильним набором моральних принципів, атлантист, захоплений прихильник європейської єдності, завзятий супротивник популізму. А. Меркель налагодила чудові стосунки з Обамою, і це те, що змушує Д. Трампа не любити її ще більше. З приходом Д. Трампа до Білого дому дехто поквапився назвати А. Меркель справжнім «лідером вільного світу», включаючи американських ліберальних опонентів Д. Трампа. А. Меркель «нарешті відіграла ту роль, яку американські ліберали хотіли, щоб вона зіграла – роль лідера вільного світу» [19].

Спроба звести нанівець політику Б. Обама стала характерною рисою намірів Д. Трампа. У більшості випадків все зводилось до такого: давайте подивимось що зробив Б. Обама й зробимо навпаки. Б. Обама розвивав відносини з ЄС та окремими європейськими лідерами. Він вважав за краще, щоб американська політика синхронізувалася з політикою ЄС (одним із помітних прикладів, так би мовити, «близький до дому», була політика стосовно Росії після того, як вона розпочала агресію проти України в 2014 році). Політика Б. Обама була багатовекторною. І тоді з'явився Д. Трамп: «Найпомітнішою рисою політики Д. Трампа було те, що він робив протилежне, і намагався знищити все важливе, що здійснив його попередник». Це, «наприклад, відмова від важливих договорів в питаннях довкілля, торгівлі та розповсюдження зброї» [15].

Дж. Голдберг розглядав фактор «анти-Обама». Його джерела в адміністрації пояснили: «Б. Обама вибачався перед усіма за все. Він відчував докори сумління з будь-якого приводу». Президент Д. Трамп, як зазначив цей чиновник, «не відчуває, що він повинен вибачитися через будь-які дії Америки... Люди критикують [Д. Трампа] за те, що він виступає проти всього зробленого Б. Обамою, але скасування його політики є виправданим кроком» [9].

Регіональні виклики: різниця у підході між ЄС та США. Існує багато питань, стосовно яких США та Європа вирішення яких стало неможливим після обрання президентом Д. Трампа. Один з них – політика щодо Ірану. Як пояснює С. Ерлангер: «Європейські союзники вважають пакт (СВПД – В.Д.) важливим для європейської безпеки та збереження нерозповсюдження ядерної зброї. Навіть більше, європейці розлючені, що поновлення американських санкцій (проти Ірану В.Д.) завдають шкоди європейським компаніям набагато більше, ніж будь-яким американським. Пані А. Меркель заявила, що розкол щодо Ірану «дуже її пригнічує»» [7].

Проблематичним став не лише вихід США з СВПД та введення санкцій стосовно Ірану, але й вимога до європейців наслідувати приклад США. Т. Райт на конференції з безпеки в Мюнхені 2019 року зауважував, що вищі посадові особи адміністрації США за останній рік неодноразово заявляли, що, поки США виходять з СВПД, вони не закликають ЄС робити те саме. Після цього, «без пояснень причин радикальної зміни курсу, М. Пенс (віце-президент США Майкл Пенс – В.Д.) почав вимагати, щоб ЄС вийшов з СВПД. Його послання було зрозумілим: за Д. Трампа альянс означає підтримку будь-яких рішень Вашингтона, навіть якщо вони змінюються щотижня» [19].

Ще одна проблема виникла через договір РСМД. США вже кілька років звинувачують Росію у порушенні ДРСМД. Зважаючи на ці порушення, чинна адміністрація США вирішила не виконувати умови договору. Європейці та ЄС не висловлювалися з цього питання до моменту прийняття рішення. Сьогодні європейців турбують наслідки такого рішення для Європи, з якою воно не було скоординовано, та незрозумілість того, що може прийти на зміну тепер вже неіснуючого договору РСМД. А. Меркель прокоментувала і це питання: рішення не виконувати умови договору РСМД «впливає на європейську безпеку, і альтернативної стратегії не було... Ми перебуваємо в епіцентрі з наявним результатом» [7].

Трикутник відносин США–ЄС–Китай – це дуже складна проблема. ЄС розглядає Китай не лише як важливого торговельного партнера, а й як економічного конкурента та порушника прав людини. ЄС не схильний до повномасштабної торговельної війни, але натомість віддає перевагу діалогу та компромісам. Президент Д. Трамп неодноразово змінював свою публічну позицію стосовно Китаю та його лідерів. На даний момент США веде повномасштабну торговельну війну з Китаєм. ЄС намагається визначити своє ставлення до цієї війни. З одного боку, він має достатньо власних проблем з Китаєм, але з іншого, ЄС не хоче, щоб ця

торгівельна війна дестабілізувала світову економіку. ЄС хотів би певним чином скоординувати ці питання з США, але цього не спостерігаємо. Д. Трамп розглядає і Китай, і ЄС, як ворогів. Під час двосторонньої зустрічі в Білому домі президент Франції Е. Макрон сказав Д. Трампу: «Давайте працювати разом, у нас обох є проблема з Китаєм», повідомляє джерело. За словами цього ж джерела у відповідь Д. Трамп назвав Європейський Союз «ще гіршим за Китай» [17].

Проблема зміни клімату стає однією з ключових пріоритетів ЄС протягом останніх років. Д. Трамп не вважає це проблемою, тому США не підписали Паризьку угоду про зміну клімату. Це стало головним негативним явищем у відносинах США та ЄС. Для європейської громадської думки це було найбільш помітним непорозумінням між сторонами за останні роки.

Агресія Росії проти України займає чільне місце на трансатлантичному порядку денному. До приходу Д. Трампа до Білого дому США та ЄС тісно координували свої позиції. З моменту зміни керівництва Білого дому суттєвих розбіжностей у позиціях з цього приводу на поверхні не спостерігалось. ЄС підтримує санкції, незважаючи на те, що деякі ділові та політичні еліти пропонують повернутись до «звичного порядку ведення справ» із Росією.

З цього питання Д. Трамп був дещо неоднозначним ще з часів своєї виборчої кампанії, неодноразово висловлюючи прихильність до висловлювань Володимира Путіна. Він натякав на бажання розіграти щось на кшталт грандіозної угоди чи торгу з Росією. Однак, Д. Трамп виявився неспроможним в цьому питанні через розслідування його особистих зв'язків з Росією та зв'язків його виборчої компанії. Конгрес США та адміністрація, зі свого боку, не змінили позицій, критично ставлячись до Росії та підтримуючи Україну.

Одне з питань, яке сприяло розбіжностям між США та ЄС, – це питання «Північного потоку 2». Поки ЄС поступово давав згоду на цей трубопровід, Д. Трамп та його адміністрація висловили своє невдоволення. Американський конгрес розпочав процес санкцій проти компаній, які беруть участь у проєкті. Це може стати ще однією серйозною суперечкою між сторонами, і, безумовно стане проблемою у відносинах між США та Німеччиною.

Яке майбутнє? Отже, відносини між США та ЄС зараз на низькому рівні. Природно виникає питання, чи є щось, що можна було б зробити для їх покращення? Яке майбутнє відносин США – ЄС в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі? Чи є «явище Трампа» чимось аномальним, чи, навпаки, ознакою довгострокових змін? Чи повинен ЄС

змінити своє бачення та стратегічну політику, відображаючи поточний стан відносин?

На сьогодні, здається, що стосунки зіпсовано. За відсутності значних та неочікуваних змін покращення ситуації є малоімовірним. Т. Райт коментує, що «західні лідери ховаються у власні нори, роблячи постріли один в одного, замість того, щоб думати, як боротися з новими викликами» [19]. Багато хто в Європі та США сподіваються, що Д. Трамп втратить владу на президентських виборах 2020 року і що відносини можуть повернутися до того стану, в якому вони були до його приходу до влади. Разом з тим ЄС не бажає погіршувати ситуацію ще більше, будь-яким чином відповідаючи на політику Д. Трампа. Колишній високопосадовець США Вікторія Нуланд підсумовує такий настрій: «Європейці затамували подих і думають, що можливо треба лише почекати два роки». Вони не хочуть «робити нічого, щоб погіршити ситуацію ще більше або образити Д. Трампа особисто, ризикуючи отримати гнівну відповідь» [7].

С. Бернс погоджується, говорячи, що європейські лідери «розраховують перечекати Д. Трампа до президентських виборів 2020 року, сподіваючись, що він програє». Про подальші події він говорить зі стриманим оптимізмом: «Більшість американців погоджуються, що Європа залишається життєво важливою для США, очевидно лише за винятком президента Д. Трампа, чия необдуманна політика загрожує відокремленням Америки від наших найближчих союзників у світі» [2].

А якщо Д. Трамп переможе в 2020 році та залишиться при владі ще на чотири роки? Це, швидше за все, буде негативним сценарієм для відносин США та ЄС. Якщо Д. Трамп знову виграє, він буде відчувати себе легітимізованим та сильним; він, мабуть, повірить ще більше, що його політика позитивно сприймається американцями, що він робить правильно і вдвічі посилить власний політичний курс. Ще чотири роки президентства Д. Трампа, швидше за все, ще більше зашкодять відносинам між США та ЄС.

Е. Коен пропонує власне бачення можливого впливу перебування Д. Трампа в Білому домі: «Навіть за відсутності значних руйнівних подій, ми ще десятиліттями житимемо з наслідками перебування Д. Трампа на посаді керівника адміністрації та військового головнокомандуючого. Шкода завдаватиметься ще довго після того, як він піде зі сцени». Коен цілком ймовірно вважає, що «Д. Трамп залишить ключові державні установи ослабленими чи корумпованими, американське зовнішньополітичне відомство сильно розділеним, а позицію Америки у світі послабленою». Разом з тим Коен зазначає, що «Д. Трамп – це не зовсім істо-

рична помилка, і його зовнішню політику доцільно розглядати як відображення ставлення певних американців до навколишнього світу» [4]. На наш погляд, це важливе спостереження свідчить про те, що погляди громадськості в США дійсно можуть мати значний вплив на її зовнішню політику, включаючи, можливо, й її відносини з ЄС.

Дональд Трамп не тільки відображає погляди частини електорату, але й дуже сильно формує ці погляди. У своїх публічних виступах, заявах та твітах він зосереджується, в основному, на питаннях внутрішнього порядку денного, але іноді говорить і про питання американської зовнішньої політики. Американський оглядач Джонатан Чейт наводить такі приклади: «На мітингу в Північній Дакоті два тижні тому Д. Трамп сказав: «Іноді наші найгірші вороги – це наші так звані друзі чи союзники, правда?» На наступній акції в Монтані минулого тижня, президент заявив: «Наші союзники у багатьох випадках були гіршими за наших ворогів» [3].

Є підстави вважати, що Д. Трамп справді породив своєрідний політичний рух. У ньому є елементи популізму, націоналізму, нативізму та ізоляціонізму. Ця ідеологія «трампізму», безумовно, переживе Д. Трампа. Як ми бачимо, в такому «світосприйнятті Д. Трампа» ЄС не сприймається позитивно, тому таке бачення також, можливо, існуватиме серед громадськості та деяких політичних сил і тоді, коли Д. Трампа не буде в Білому домі.

Не менш важливим є те, що негативне ставлення до США поширюється в Європі. Європейська громадськість відповідає за настрої електорату Д. Трампа взаємністю. Антиамериканізм в Європі не є новим і має давню історію. Хвиля антиамериканізму зросла за останні два десятиліття. Політика адміністрації Дж. Буша та, насамперед, війна з Іраком сприяли цьому. Вісім років Б. Обама покращили ситуацію, але не кардинально. Поява Д. Трампа в Білому домі стала тим вирішальним фактором, що рішуче знизив рівень симпатії до Америки в Європі.

Не варто нехтувати роллю громадської думки в розробці політики демократичних суспільств. Тому ставлення європейського суспільства до США має важливе значення. Американський журналіст Даніель Естрін вважає, що навіть «якщо Д. Трамп зазнає поразки (і «якщо» має тут велике значення), зміна в Білому домі не призведе до кардинальної зміни динаміки в Європі». Він цитує одне з останніх опитувань Дослідницького центру Пью (Pew Research Center), яке засвідчує, що німці вважають, що російський Володимир Путін та китайський Сі Цзіньпін є кращими за Д. Трампа у міжнародних питаннях [8]. С. Ерлангер і К. Беннольд цитують Карла Кайзера, німецького вченого, що тривалий час досліджував

німецько-американські відносини, який стверджує: «За два роки президентства містера Д. Трампа більшість французів і німців стали більше довіряти Росії та Китаю, ніж США» [7].

Дехто вважає, що нинішній розрив між США та ЄС можна повністю списати на Д. Трампа та його деструктивну політику. Можливо, діяльність США та ЄС у різних напрямках розпочалася раніше. Вона прискорилася за Д. Трампа, але не припиниться, коли президентом буде хтось інший. С. Ерлангер і К. Беннольд узагальнюють: «Все більше голосів у Європі попереджають про те, що нинішній трансатлантичний розбрат має більш фундаментальні корені і що повернення до минулого не відбудеться» [7]. Одним із тих, хто дотримується такої думки, є досвідчений німецький політик Норберт Ротген, який заявляє: «Д. Трамп – це не причина..., але симптом тектонічних зрушень в геополітиці, які призвели до повернення суперництва великих держав та відцентровість від багатосторонньої співпраці». За його прогнозом, «у пост-Трамлівській епосі вже нема вороття до пред-Трамлівської епохи». Він підсумовує: «Статус-кво передбачав, що безпека Європи гарантується США. Це більше не повториться» [7].

Мішель Барньє, колишній європейський комісар та міністр закордонних справ Франції, останнім часом відомий як головний переговорник ЄС щодо Брекзиту, погоджується зі своїм німецьким колегою. Він зазначає, що «Сполучені Штати вирішили захищати свої інтереси односторонніми діями та тиском». За таких обставин, на його думку, «аутсорсинг безпеки Європи більше не є можливим», що «якщо ЄС хоче, щоб його серйозно сприймали як зовнішньополітичного гравця, він повинен мати силу для її [позиції на зовнішньополітичній арені] підтримки». Насправді ж, на думку М. Барньє, «Європа все ще володіє значною «м'якою» силою, але залишається карликом у «жорсткій» силі», і тому «Європі потрібно стояти на обох ногах» [6].

Дійсно, багато хто в Європі вважає, що час, коли європейська безпека повністю залежала від підтримки та присутності США залишився у минулому, і, отже, європейці повинні взяти на себе відповідальність та навчитися дбати про себе. Однією з таких політиків є А. Меркель. Для неї «щось елементарне змінилося по ту сторону Атлантики». Вона вважає, що «ми, європейці, дійсно повинні взяти свою долю у власні руки, і що часи, коли ми могли повністю розраховувати на інших, закінчилися» [13].

Якщо не в галузі безпеки, то у сфері торгівлі та геоeкономіки ЄС стає все більш наполегливим. Е. Вінтер бачить ознаки того, що ЄС рухається до «більш напористої позиції у відносинах зі Сполученими Штатами».

Вона зазначає, що ЄС виявляє «зростаючу готовність використовувати свою економічну силу в політичних цілях» й дискутує на тему «Європейської стратегічної автономії». ЄС намагається певним чином зважати на антагонізм Д. Трампа.

Точчі зазначає, що європейці слабкі й розділені. «Ми хочемо вірити, що згодом все знову буде добре (коли Д. Трамп піде – В. Д.), оскільки у нас немає альтернативи». Вона вважає, що наразі саме час почати працювати над такою альтернативою й європейці «починають робити те, що повинні» – витратити більше на військові цілі, обговорювати якусь європейську армію в координації з НАТО, мислити більш стратегічно, як Європа перед Росією та Китаєм. Але вона застерігає, що «ніхто не вважає, що це можливо зробити в короткостроковій перспективі», а С. Ерлангер і К. Беннольд додають, що «багато хто вважає, що це взагалі не легко зробити» [7].

Один із тих, хто не заперечує проти того, щоб Європа стала сильнішою, але разом з тим не бачить альтернативи американській присутності та захисту найближчим часом, – Ян Техау, директор програми «Європа» при Німецькому фонді Маршалла. Він скаржиться на те, що «Д. Трамп не розуміє ціни, яку він платить у стратегічному плані, коли так публічно й відкрито «громить» своїх союзників». Я. Техау погоджується з тим, що «має бути тиск на союзників, щоб вони робили більше», але у поєднанні з меседжем «ми завжди будемо там» для вас. Я. Техау хвилює, що ця неоднозначна ситуація викликає проблеми європейської безпеки, що означає «стратегічну вразливість» Європи для Росії та Китаю. На його думку, за умови виникнення найменшої неоднозначності Росія та Китай вже знають, що гарантій безпеки не існує. «Коли цей захист піде ... тоді цей стратегічний простір буде захоплено» [7].

Така дискусія може бути загрозовою через спокусу для Європи піти цим шляхом самотужки. «Америка понад усе», яка певним чином перетворилася на «Америку сама по собі», вже завдала шкоди трансатлантичній спільноті та її єдності. Якщо Європа вирішить відповісти аналогічно, це може нанести ще більшої шкоди. Мантра «Європа може це зробити без США», швидше за все, перетвориться на порожню «риторичну вправу», затьмарюючи фактичну нездатність європейців піклуватися про власну безпеку та оборону.

Одним із таких противників односторонніх кроків Європи є Джуді Демпсі. Вона висловила свою незгоду з вищезазначеним поглядом М. Барнє. На її думку, зараз безвідповідально планувати «Європа одна», при цьому добре розуміючи, що європейська безпека залежить від США [6]. Дж. Демпсі сподівається, що Урсула фон дер Лейен, прези-

дент Європейської Комісії, «на відміну від діючого президента Комісії Жана-Клода Юнкера, є відданим атлантистом. Вона не поведеться на антиамериканську риторичку, що Європа повинна піклуватися про власну безпеку та оборону» [5].

Риторика та політика президента Д. Трампа загострила відносини між США та ЄС. Багато в чому вони дійшли до безпрецедентно низької точки. Тенденція президента США бачити ЄС виключно економічним конкурентом, відмова від загальних традиційних цінностей, що стоять за трансатлантичною спільнотою, і намір підірвати «ліберальний міжнародний порядок» вплинули на ситуацію. Незгода Д. Трампа з ЄС у питаннях імміграції та його підтримка популістських антиєвропейських сил в Європі зробили свій внесок. Наразі у відносинах США з ЄС спостерігається відсутність довіри, відсутність єдиного бачення щодо певних стратегічних питань та шляхів розвитку. Питання про те, чи є цей поточний негативний етап у відносинах чимось швидкоплинним і поступиться місцем традиційному режиму співпраці, залишається відкритим.

Література

1. Barker T. What a democratic House means for Europe. Politico. 2018. November 7. <https://www.politico.eu/article/>
2. Burns N. Pence and Biden in Munich: stark contrast shows how Trump is running relations with Europe. Belfer centre. 2019. February 18. <https://www.belfercenter.org/publication/>
3. Chait J. Trump is training his base to hate NATO and like Putin. National interest. 2018. July 10. <http://nymag.com/intelligencer/2018/07/>
4. Cohen E. How Trump is ending the American era. The Atlantic. 2017. October. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2017/10/>
5. Dempsey J. Can Ursula von der Leyen save the transatlantic relationship? Carnegie this week. 2019. July 7. <https://carnegieeurope.eu/2019/07/05/>
6. Dempsey J. Europe's flawed peace policy. Carnegie this week. 2019. June 13. www.carnegieeurope.eu/strategieurope/79285
7. Erlanger S., Bennhold K. Rift between Trump and Europe is now open and angry. The New York Times. 2019. February 17. <https://www.nytimes.com/2019/02/17/world/europe/>
8. Estrin D. Munich security conference reveals a growing rift between U.S. and its allies. NPR. 2019. February 16. <https://www.npr.org/2019/02/16/695438900/>
9. Goldberg J. A senior White House official defines the Trump doctrine: "We're America, bitch". The Atlantic. 2018. June 11. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2018/06/>
10. Kagan R. Trump's America does not care. Brookings. 2018. June 17. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/06/17/>
11. Kingsley P. As Europe's liberal order splinters, Trump wields an axe. The New York Times. 2018. June 18. <https://www.nytimes.com/2018/06/18/world/europe/>
12. Lachman D. On the road to a German-U.S. trade war. AEI. 2019. July 31. <https://www.omfif.org/analysis/commentary/2019/july/>

13. Landler M. Trump, the insurgent, breaks with 70 years of American foreign policy. The New York Times. 2017. December 28. <https://www.nytimes.com/2017/12/28/us/politics/>
14. Nougayrede N. Why Trump and his team want to wipe out the EU. The Guardian. 2019. February 18. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/feb/18/>
15. Pillar P. How Trump is reshaping American foreign policy. National interest. 2018. June 21. <https://nationalinterest.org/blog/paul-pillar/>
16. Schake K. The Trump doctrine is winning and the world is loosing. The New York Times. 2018. June 15. <https://www.nytimes.com/2018/06/15/opinion/sunday/>
17. Swan J. Scoop: Trump tells Macron the EU is worse than China. Axios. 2018. June 10. <https://www.axios.com/>
18. Winter E. Transatlantic trade - the emergence of an EU geoeconomic strategy. GMF. 2019. July 29. <http://www.gmfus.org/blog/2019/07/29/>
19. Wright T. The moment transatlantic charade ended. The Atlantic. 2019. February 19. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/02/>

РОЗДІЛ 9

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПБО ЄС У КОНТЕКСТІ ЧИННИКА ТРАНСАТЛАНТИЗМУ

Романова О. В.

1. Сучасний стан відносин ЄС та США у сфері забезпечення європейської безпеки: загальна характеристика

На початку ХХІ ст. система європейської безпеки набуває складного інтегрованого трансатлантичного характеру. Закінчення «холодної війни» й зникнення загрози широкомасштабного конфлікту між Сходом і Заходом стали істотними факторами еволюції форм і змісту американсько-європейського стратегічного партнерства у сфері забезпечення євробезпеки. З одного боку, економічний потенціал Європейського Союзу зріс настільки, що вступив у протиріччя з військово-політичною залежністю західноєвропейських країн від США. Як відзначили європейські вчені Г. Андреані, С. Бертрам і Х. Грант, «збереження ситуації, у якій Західна Європа була «економічним гігантом», залишаючись водночас «військово-політичним карликом», сприймалася як нетерпима» [16, с. 8]. З іншого боку, Європейський Союз виявився зовсім неготовим до сучасної локальної війни, у якій «неможливо домогтися перемоги без активного використання військово-транспортної авіації, ударних літаків і вертольотів, оснащених високоточною зброєю, що функціонують за будь-яких погодних умов, а також супутникових засобів навігації й розвідки, тобто без усього того, що мав Пентагон, але практично не мали західноєвропейські країни» [1, с. 37]. Результатом цього стало зростання військово-політичної залежності Західної Європи від Сполучених Штатів у врегулюванні локальних військових конфліктів.

У 2018 р. президент Франції Е. Макрон і канцлер Німеччини А. Меркель черговий раз заявили про необхідність створити «справжню європейську армію», незалежну від США, яка дозволила б Західній Європі «краще захищати себе» [29]. Варто зазначити, що ця ідея не є новою в історії формування «військово-політичного виміру ЄС», але на сучасному етапі, в контексті появи нових викликів і загроз європейській безпеці, вона набуває нового значення і стає більш актуальною.

На даний час Європейський союз проводить 17 військових і цивільних (змішаних) операцій та місій в різних регіонах світу, та, як правило, бере участь у вирішенні конфліктів низької інтенсивності. Європейські держави поки що не здатні доповнити або замінити американські ресурси в військових операціях високої інтенсивності.

Зокрема, в операції «Конкордія», яка проводилася під егідою ЄС в Македонії за формулою «Берлін Плюс», роль Європейського Союзу була незначною. Власне, перша військова операція ЄС була не самостійним заходом, а всього лише складовою частиною великої операції НАТО «Гармонія». Сили Європейського Союзу налічували 300 осіб. В їх завдання входило забезпечення безпеки представників ЄС і ОБСЄ, які спостерігали за виконанням Охридської рамкової угоди. Ця операція, незначна з військової точки зору, мала велике політичне значення. Вперше спостерігачі від ЄС діяли під захистом збройних сил ЄС, без залучення національних урядів, союзників по НАТО чи миротворців ООН. Досвід виявився вдалим [24].

В операції «Алтея», що проводиться в Боснії і Герцеговині з 2004 р. по формулі «Берлін Плюс», контингент ЄС став офіційним правонаступником контингентів SFOR і IFOR, що діяли на території республіки під проводом НАТО. Слід зазначити, що це був перший випадок підпорядкування іноземних військових сил Європейського Союзу (поза двосторонніх національних договорів або партнерства в рамках НАТО або мандатів ООН). Втім, незалежність військових структур Європейського Союзу є відносною. Військовий Штаб Європейського Союзу використовує Верховне командування сил альянсу (НАТО) в Європі як оперативного штабу і працює через заступника Верховного командувача, який, втім, обов'язково є європейським офіцером. Сили Європейського Союзу прийняли на себе всі завдання НАТО, за винятком полювання на військових злочинців.

Операція «Артемід», яка проводилася в Демократичній Республіці Конго, була здійснена в основному силами французьких військових. Контингент СПБО чисельністю близько 2 тис. чоловік (85% – французи, в основному десантники) був швидко перекинутий в район м. Буніа – центру конфлікту. Разом з Францією брали участь Бельгія, Великобританія, Німеччина і Греція. Надіслала свій контингент і нейтральна Швеція [3, с. 534]. Миротворча місія в Конго стала третьою за рахунком (і першою за межами Європи) операцією Сил Європейського Союзу. Європейська Рада схвалила початок військової операції ЄС і призначила командування – представників Німеччини та Франції. Роль оперативного штабу прийняло на себе оперативне командування збройних сил Німеччини (в Потсдамі). В рамках цієї операції Європа діяла сама, без допомоги Сполучених Штатів.

Неоднозначне ставлення США до ролі Західної Європи в системі європейської безпеки впливає на всю динаміку розвитку ОПБО. Відповідно до думки професора сучасної історії Оксфордського університету, по-

чесного президента Міжнародного інституту стратегічних досліджень Великобританії Майкла Ховарда, «НАТО розвинуло таку військово-політичну інфраструктуру, що об'єднала збройні сили більшості країн Європи й забезпечила США унікальну можливість впливати на політику своїх союзників ...» [25, с. 172]. Сполучені Штати в структурі НАТО на цей момент контролюють розвідку, володіючи основними засобами аналізу й зв'язку, і мають високу можливість оперативного реагування, доставки військових контингентів, зброї й гуманітарної допомоги в будь-яку кризову точку світу. Внаслідок свого домінуючого положення в Альянсі, вони одержали можливість впливати на політику безпеки західноєвропейських країн. Як стверджують західні аналітики, «завдяки принципу одноголосності, що визначає рішення Атлантичної Ради, Сполучені Штати залишаються господарем гри, визначаючи операцію, у якій вони беруть участь, або доручаючи Європі проводити акцію, у якій вони безпосередньо не задіяні» [28, с. 194]. У такому контексті, французький генерал Франсуа Валентан зазначив, що «якщо Європа хоча б за 10 років не вирішить цю проблему, то вона стане сателітом США в сфері безпеки» [36, с. 38].

Концентрація військово-політичного співробітництва Західної Європи в НАТО, у якій позиції лідера займає США, визначає межі розвитку власне європейської інтеграції у сфері зовнішньої політики, безпеки та оборони. Отже, зміна рамок умов – трансформація трансатлантичних відносин на основі закріплення за європейськими країнами більшої відповідальності – дозволили б їм «послідовно та активно нарощувати потенціал політичної й практичної взаємодії в сфері зовнішньої політики й безпеки, включаючи оборону» [5, с. 168].

Сполучені Штати, у свою чергу, не задовольняє розподіл витрат на утримання НАТО, при якому вони фінансують значну частину бюджету цієї організації. За даними SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) військовий бюджет США в 2018 р. склав 649 млрд. доларів, тоді як п'ять найбільших європейських бюджетів на оборону (Франція, Великобританія, Німеччина, Італія, Іспанія) – 209 млрд. дол. [35]. Тому склалися об'єктивні передумови для перерозподілу відповідальності між європейськими членами Альянсу і США в сфері безпеки та оборони.

У стратегічній концепції НАТО підкреслюється, що розвиток європейської ідентичності у сфері безпеки та оборони, що відбивається в посиленні європейської опори в Альянсі, буде не тільки служити інтересам європейських держав, але також зміцнювати єдність і ефективність Альянсу в цілому [11]. Це положення чітко характеризує суть американо-західноєвропейського компромісу і досягнутий у НАТО баланс інте-

ресів, характерний для всього наступного періоду її розвитку. Сполучені Штати змогли вплинути на європейську активність і знизити її конкуруючий потенціал при збереженні за собою позицій лідера, а також знайшли вагомий мотив для тиску на союзників, щоб забезпечити з їхнього боку більший внесок у НАТО. Західноєвропейські країни, у свою чергу, отримали можливість здолати американський бар'єр на шляху розвитку свого власного співробітництва в сфері безпеки та оборони, уникаючи при цьому розмивання ролі США в Європі. Таким чином, НАТО і США визнали необхідність створення європейського компонента для доповнення та посилення трансатлантичної кооперації в сфері безпеки. При цьому варто відзначити, що питання посилення європейської ідентичності в сфері безпеки та оборони не було абсолютно новим для Північноатлантичного альянсу. Але в умовах формування нової системи європейської безпеки ця проблема набула інших ознак.

2. Основні проблеми відносин ЄС – США

Після підписання Маастрихтського договору відносини Західної Європи зі Сполученими Штатами, тобто фактор трансатлантизму, стали розглядатися західноєвропейськими політиками через призму його впливу на процес формування ЄПБО (Лісабонський договір запровадив нинішню назву – СПБО). Політика США також трансформувалася з урахуванням бажання Європейського Союзу створити власну зовнішню політику та оборону. Спочатку американці відносилися з певним скептицизмом до ідеї формування європейської системи політики та оборони. Колишній держсекретар США Г. Кіссінджер іронічно запитував, який номер телефону має особа, відповідальна за проголошену Спільну зовнішню й оборонну політику ЄС [9, с. 36]. Однак, на цей момент концепція європейської ідентичності в сфері безпеки та оборони сприймається США вже не як віддалений і невизначений політичний орієнтир, а як завдання практичної політики.

Досліджуючи проблему в такому контексті, варто звернути увагу на ставлення США до прагнень Західної Європи не тільки підсилити свою відповідальність за здійснення європейської політики безпеки в рамках НАТО, але й створити власну оборонну політику. Для офіційного Вашингтона дійсною дилемою стали наступні питання: До якої межі розвиток європейської автономності в сфері безпеки та оборони не торкнеться національних інтересів Америки? Як уникнути зайвого дублювання функцій структур НАТО Європейським Союзом?

Варто відзначити, що прагнення ЄС створити окрему європейську систему безпеки, сприймалося багатьма американськими дослідниками

і політиками неоднозначно. Деякі з них сприймали прагнення західноєвропейців до автономії в сфері безпеки та оборони, як підривання позиції США в Європі. Зокрема, Дж. Болтон вважав, що «намір ЄС уніфікувати оборонну політику і політику безпеки мотивується частковим бажанням послабити вплив Сполучених Штатів, а частково також і відкрито антиамериканськими намірами» [18]. Він стверджував, що «коли Сполучені Штати зазнають поразки..., існує імовірність того, що протягом 10 років НАТО втратить свій військовий смисл і внутрі-американську політичну підтримку» [19]. Пітер Родман, торкаючись проблеми європейської оборони, відзначив, що «...атлантичні союзники створили новий механізм, за допомогою якого європейці отримали можливість діяти на свій розсуд, використовуючи з дозволу НАТО її ресурси, однак нова європейська ініціатива, навпаки, може надати Європі можливість звільнитися від американців, якщо вони забажають» [31]. Усе залежить від того, вважає Родман, «в який спосіб буде здійснюватися цей європейський проект..., якою буде нова європейська структура безпеки і як вона буде координувати з Атлантичним Альянсом» [31]. Американський політик підкреслює, що протягом всієї історії становлення ЄС Сполучені Штати самі закликали європейських союзників «узяти на себе частину натівського оборонного тягаря й заохочували їх координувати свої дії в напрямку максимізації ефективності своїх зусиль» [31].

Офіційні західноєвропейські політичні кола, зі свого боку, також уважно вивчали позицію Вашингтона щодо позначених проблем. Зокрема, экс-міністр оборони Франції Алан Рішар помітив, що європейський проект оборони й безпеки «відповідає давнім американським пропозиціям до європейців розвивати їхні національні сили з метою одержання більшої результативності й більш якісного самозабезпечення, внаслідок чого європейський провал буде загальним атлантичним провалом, тоді як європейський успіх буде загальним атлантичним успіхом» [30].

Таким чином, протягом останнього десятиліття діалог між США та Західною Європою з проблем військової безпеки та оборони розвивався досить складно і неоднозначно.

З одного боку, Вашингтон болісно відноситься до спроб своїх європейських союзників збільшити ступінь самостійності у військовій сфері шляхом створення СПБО. Американське керівництво побоюється, що Спільна політика безпеки та оборони ЄС може призвести до розпилення ресурсів (у випадку, якщо західноєвропейці будуть витрачати свої засоби на розширення таких оборонних можливостей, що вже вдосталь є в США і НАТО), до створення нових бюрократичних структур, не підкріплених реальним зростанням оборонного потенціалу, до непорозумінь

між інститутами, створюваними в рамках СПБО, і натівськими структурами та, зрештою, до неузгодженості у військовому плануванні, здійснюваному одночасно під егідою СПБО і Північноатлантичного альянсу [26]. Сполучені Штати, як прихильники зміцнення європейської складової НАТО, віддають більшу перевагу Європейській системі безпеки та оборони, ніж СПБО, що, на їхню думку, не була досить інтегрованою в НАТО.

З іншого боку, США не влаштовує ситуація, при якій Західна Європа виявилася зовсім неготовою до сучасних локальних конфліктів.

Американський дослідник І. Даалдер справедливо відзначив, що проблема функціонування СПБО в американсько-західноєвропейських відносинах «...знаходиться не в її потенційній майбутній силі..., а в її дійсній політичній слабкості» [22]. Внаслідок цього, з метою подолання військово-політичної нерівності в середині Альянсу, НАТО підтримало рішення Європейського Союзу «мати здатність до самостійних дій, що припускає прийняття рішень і затвердження військових акцій тоді, коли Альянс як такий не задіяний» [11]. Лідери країн-членів НАТО також висловили свою готовність визначити механізми, необхідні для надання європейським країнам доступу до значної частини військових ресурсів і потенціалу Альянсу з метою реагування на кризи під керівництвом ЄС у рамках НАТО [10, с. 7].

Вітаючи європейські оборонні ініціативи в цілому, США в той же час підкреслює що Америка вітає європейські плани щодо оборони в тому обсязі, у якому вони будуть сприяти посиленню НАТО і США в цілому, і виступає проти розвитку окремих оборонних структур, що будуть несумісними зі структурами НАТО. При цьому як базова установка Вашингтона зберігається формула, озвучена М. Олбрайт: Європейський Союз у процесі будівництва СПБО повинен уникати трьох «D» – duplication, decoupling, discrimination, у які вкладався наступний зміст. Перше «D» (duplication) означає, що ЄС, розвиваючи свої військово-політичні механізми, повинен утриматися від дублювання дій і зусиль, що здійснюються по лінії НАТО. Друге «D» (decoupling) не припускає відсторонення США від вирішення проблем європейської безпеки. Третє «D» (discrimination) вимагає виключити можливість «дискримінації» відносно тих членів НАТО, що не входять у ЄС [15, с. 21].

У принципі, Вашингтон готовий до консенсусу, якщо це безпосередньо не торкається його національних інтересів. У проголошеній міністерством оборони Сполучених Штатів Адміністрації і Конгресу країни доповіді «Зміцнення трансатлантичної безпеки – американська стратегія в XXI столітті» США висловили занепокоєння з приводу наполегли-

вого прагнення держав Західної Європи до формування власних, автономних від Північноатлантичного союзу військових структур, а також до отримання більшої самостійності при вирішенні оборонних питань. Америка в категоричній формі відкидає будь-які можливості створення і функціонування в рамках ЄС незалежних органів військового планування. У Пентагоні прийшли до висновку, що їхнє становлення може призвести в перспективі до втрати блоком статусу базового компонента нової структури регіональної безпеки, а це у свою чергу, зумовить зниження ролі США в європейських справах, ослаблення їхнього впливу на хід і характер процесів, що відбуваються в регіоні. Таким чином, однією з актуальних проблем для США в трансатлантичних відносинах є оперативне планування й керування військами в період криз. Якщо Сполучені Штати й виявляли певну лояльність до активної участі європейців у визначенні структур сил НАТО, то стратегічне та оперативне командування поточними операціями, зокрема на Балканах, залишається пріоритетом США [17, с. 161].

Щоб уникнути звинувачень з боку НАТО в дублюванні її військових структур Європейським Союзом, на саміті ЄС у Німці було підтверджено, що Північноатлантичний альянс збереже своє становище головної структури з оборони й забезпечення безпеки в Європі. Більше того, з остаточного підсумкового документа були виключені положення про автономний потенціал ЄС у сфері прийняття рішень, ініціювання і проведення операцій, у яких НАТО не задіяна.

Надалі, основою трансатлантичного співробітництва в оборонній сфері стали два ключових напрямки – здійснення оперативного планування антикризовими операціями і гармонізація оборонного потенціалу НАТО і ЄС. Як відзначив керівник секції Відділу з політичних питань і політики безпеки НАТО Пол де Вітте, дійсний прорив у встановленні офіційних відносин Європейського Союзу і НАТО відбувся після прийняття «Декларації ЄС – НАТО з ЄПБО», завдяки якій був погоджений ряд документів зі співробітництва в галузі кризового регулювання, відомих як «Берлін-плюс». Основною метою цих домовленостей стали чергове виключення непотрібного дублювання засобів організації й адаптація системи військового планування НАТО, з урахуванням виділення сил і загальних ресурсів Альянсу для операцій ЄС [8]. Відповідно до угод «Берлін-плюс», стратегічне та оперативне планування операцій із запобігання криз здійснювалося штабом Верховного головного командування об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (штаб ВГК ОЗС НАТО в Європі). Оперативним командуючим ЄС був призначений заступник Верховного головного командування об'єднаних збройних сил

НАТО в Європі. Таким чином, усе військово-політичне кризове керування і планування повинно було здійснюватися в рамках Північноатлантичного альянсу, при безпосередньому впливі США. Бельгійська пропозиція про створення штабу оперативного планування ЄС у брюссельському передмісті Тервюрен «дуже вплинула на формування негативної думки з питання європейської оборони у Вашингтоні» [4]. Сполучені Штати прийшли до висновку, що якщо ЄС створить базову організацію європейської оборони з власним оперативним штабом планування, то це призведе до дублювання і, у кінцевому рахунку, до суперництва зі штабом ВГК ОЗС НАТО в Європі. Компромісом стала ініціатива створення Європейським Союзом невеликої групи оперативних планувальників у штабі ВГК ОЗС НАТО в Європі, що повинна буде координувати відносини між ЄС і НАТО при проведенні місій «Берлін-плюс», коли Європейський Союз буде позичати сили та засоби НАТО. У результаті прийнятого «великою трійкою» (Франція, Німеччина і Великобританія) рішення Європейський Союз отримав право планувати і здійснювати антикризові операції в такий спосіб:

- операція проводиться в рамках домовленостей «Берлін-плюс» з використанням ресурсів НАТО (здійснення ЄС миротворчої місії в Боснії);
- операція проводиться ЄС автономно з допомогою національних штаб-квартир (операція «Артеміда» у Конго);
- операція проводиться автономно військовим штабом ЄС, якщо мирно-військові аспекти відіграють істотну роль. Для цього створюється відповідний оперативний цивільно-військовий відділ планування у військовому штабі ЄС [14].

В Брюсселі розглядають два варіанти участі ЄС у миротворчій діяльності: з використанням ресурсів Альянсу (на основі домовленостей «Берлін плюс») або з опорою на військовий потенціал одного з членів ЄС, що виступає в якості країни – організатора операції. Найбільша увага приділяється кризовим районам, що перебувають в безпосередній близькості від кордонів ЄС (Балкани, Північна і Центральна Африка, Близький Схід).

У 2016 р. було запроваджено Глобальну стратегію Європейського Союзу, яка дала новий поштовх для СПБО. Співпраця між ЄС та НАТО є невід'ємною частиною роботи ЄС, спрямованої на зміцнення СПБО в рамках реалізації Глобальної стратегії ЄС. Це також сприяє розподілу трансатлантичного навантаження. У липні 2016 р. Президент Європейської Ради та Президент Європейської Комісії разом із Генеральним секретарем Організації Північноатлантичного договору підписали у Варшаві Спільну декларацію з метою надання нового поштовху та нової

суті стратегічному партнерству ЄС – НАТО. У Декларації окреслені сім конкретних напрямків, у яких слід посилити співпрацю між двома організаціями: 1) протидія гібридним загрозам; 2) оперативне співробітництво, включаючи море та міграцію; 3) кібербезпека та оборона; 4) оборонні можливості; 5) оборонна промисловість та дослідження; 6) скоординовані навчання; 7) підтримка зусиль щодо розбудови потенціалу східних та південних партнерів [37].

На основі Спільної декларації Ради ЄС та НАТО у грудні 2016 та 2017 рр. затвердили спільні пропозиції, в яких висвітлено основні досягнення та додана цінність співпраці між ЄС та НАТО у різних сферах. У липні 2018 р. Президент Європейської Ради та Президент Європейської Комісії разом із Генеральним секретарем Організації Північноатлантичного договору підписали в Брюсселі другу Спільну декларацію, в якій закликають до швидкого та показового прогресу у виконанні.

Стратегічне партнерство між ЄС та НАТО наразі відображається на тактичному та оперативному рівні існуючої співпраці та координації в рамках військово-морської операції СПБО в Середземному морі EUNAVFOR MED (Військово-морські сили ЄС у Південному Центральному Середземномор'ї), яка отримала назву «Софія» та операції «Морський охоронець» у Центральному Середземномор'ї. В рамках цих операцій проводиться активний обмін інформацією.

Співпраця між ЄС та НАТО зараз є усталеною нормою та щоденною практикою. Вона продовжує здійснюватися на основі ключових керівних принципів: відкритості, прозорості, інклюзивності та взаємності, при повному дотриманні самостійності прийняття рішень та процедур обох організацій без завдання шкоди специфічному характеру політики безпеки та оборони будь-якої держави-члена.

3. Сценарій розвитку відносин ЄС – США

Таким чином, ідея «поділу праці» між Сполученими Штатами та Європейським Союзом в сфері європейської безпеки в практичній площині можливо в подальшому буде втілюватися відповідно до двох можливих сценаріїв.

Сценарій 1.

Європейський Союз, що має виняткові можливості в координації багатосторонніх і багатофункціональних цивільних аспектів кризового регулювання, може взяти на себе відповідальність за цивільні та військові форми забезпечення безпеки на нижніх і середніх рівнях інтенсивності бойових дій [8]. На Сполучені Штати, як стверджує Том Донеллі, дослідник питань оборони та національної безпеки при Інституті амери-

канського підприємництва у Вашингтоні, «виходячи з розуміння чисто бойових можливостей, покладається виконання завдань підвищеної складності» [6]. У цьому контексті регулювання безпеки Північноатлантичний альянс повинен буде забезпечувати оперативне планування і безперервність переходу від однієї стадії інтенсивності бойових дій до іншої. Американський дослідник Крістофер Беннет вважає, що «...коли обидві ці організації (ЄС і НАТО) працюють разом для досягнення загальної мети, як це було в 2001 році в колишній югославській Республіці Македонії, вони можуть бути могутньою силою в галузі запобігання конфліктів і кризового регулювання» [2]. Операція «Конкордія» у Македонії також активізувала здатність ЄС регулювати питання європейської безпеки в практичному співробітництві з Північноатлантичним союзом. На думку директора відділення європейської політики в сфері безпеки при Женевському центрі з питань політики в сфері безпеки Джуліан Ліндлі-Френч, «нова трансатлантична угода» між ЄС і США має на увазі, що американці будуть навчатися миротворчості, а європейці будуть переозброюватися для ведення бойових дій [8]. У майбутньому таке співробітництво в сфері кризового регулювання може стати досить ефективним і взаємодоповнюючим. У зв'язку з цим, вважає Роберт Хантер, «Сполученим Штатам варто вітати європейські зусилля в розвитку більшої єдності в сфері безпеки, що допомагають підтримувати європейські витрати на оборону і додають стимулу до модернізації військових сил, надаючи можливість нашим європейським союзникам узяти на себе велику частину суспільного трансатлантичного тягаря» [26]. У цій перспективі розвиток Європейської ідентичності в сфері зовнішньої політики, політики безпеки та оборони надалі може зміцнити потенціал кризового регулювання, як Північноатлантичного союзу, так і ЄС. На думку американського вченого М. Брауна: «Взаємини з Європою – запорука успіху американської зовнішньої політики... і американське військове втручання в європейські справи служить просуванню національних інтересів» [20, с. 23].

У контексті нових загроз, таких як світовий тероризм, трансатлантичні відносини також здобувають особливо важливе значення для американської оборонної політики. З урахуванням того, що активізація діяльності США на світовому просторі породжує негативні реакції у вигляді терору з боку «незахідних» суспільств, тобто систем, що мають низький ступінь сумісності з американською, потреба Сполучених Штатів у підтримці Європейського Союзу, як сильного військового союзника та системи з високим ступенем сумісності зі США, буде зростати. «Здорові відносини з Європою, – вважає американський дослідник С. Хантінг-

тон, – є головним засобом для США, щоб уникнути самотності у своєму статусі наддержави» [27, с. 35].

Таким чином, подальша модернізація європейської системи безпеки усе більше залежить від ступеня активізації трансатлантичного співробітництва, що однаковою мірою важливо і для Європейського Союзу, і для США. У зв'язку з цим, у майбутньому планується приділяти особливу увагу оперативній сумісності їхніх стратегічних культур і військового потенціалу. У документі «Безпечна Європа у світі, що поліпшується», підготовленим під егідою Х. Солани, висунута теза про формування нової стратегічної культури Європи: «Нам необхідно створити стратегічну культуру, що заохочує раннє, швидке і, якщо необхідно, жорстке втручання». Для цього, відзначається в «документі Солани», насамперед, необхідно збільшити ресурси на військові потреби для того, щоб створити більш «гнучкі» та мобільні збройні сили. При цьому в зазначеному документі недвозначно підкреслена необхідність зміцнення євроатлантичних відносин: «Діючи разом, Європейський Союз і Сполучені Штати можуть остаточно стати значною силою світового масштабу» [32, с. 15]. З цією метою робота з Плану дій ЄС в галузі європейського військового потенціалу і Празького зобов'язання НАТО про удосконалювання оборонного потенціалу повинна поступово гармонізуватися. Процедури добору сил і засобів на основі еталонних критеріїв, що побічно присутні в обох документах, повинні будуть однозначно узгоджені один з одним. Надалі необхідно буде також приділити більше уваги гармонізації сил швидкого реагування ЄС (EU Rapid Reaction Force) із Силами реагування НАТО (СРН) (NATO Response Force (NRF)) з перспективою їхнього спільного використання в операціях із запобігання кризам. При цьому СРН (NRF) будуть забезпечувати вищий ступінь реагування, ніж сили швидкого реагування ЄС (EU Rapid Reaction Force), що здатні виступати як могутні сили, що змінюються. Внаслідок цього, перед НАТО буде поставлене завдання – налагодити взаємодію між США і Західною Європою в їхньому загальному прагненні до міжнародної безпеки, забезпечивши тим самим основну гарантію оборони. Цей розвиток трансатлантичного співробітництва у майбутньому припускає поступову трансформацію НАТО в Євроатлантичний союз, де безумовне американське лідерство буде збалансовано європейським ядром – провідником СПБО.

Сценарій 2.

Практична реалізація прийнятих військово-технічних програм вимагає від Західної Європи більш тісної координації та виділення значних фінансових засобів на створення відповідної матеріальної бази європейської системи оборони. Оскільки існує велика ймовірність того, що не-

здатність Західної Європи в найближчому майбутньому перебороти величезний якісний військово-технічний диспаритет, що існує між США і їх європейськими союзниками, надалі створить додаткові ускладнення для успішного розвитку СПБО.

Внаслідок цього, виникає питання, наскільки обґрунтовано говорити про майбутню плідну співпрацю між ЄС і НАТО за існування визначених суперечностей. В даному контексті дослідник Європейського інституту з питань безпеки при ЄС Дж.-І. Гайн зауважує, що «під трансатлантичними розбіжностями слід розуміти «розбіжності з політикою США, а не НАТО» [23, с. 132]. Провідний науковець фонду Карнегі за міжнародний мир Р. Каган називає передусім такі причини існування стратегічних відмінностей між США та ЄС, як «відмінність парадигм стратегічної культури», «ідеологічна прірва», яка стала причиною відмови Європи від застосування силових засобів розв'язання конфліктів й перекладення цього завдання на США, та «технологічний відрив США від Європи в сфері озброєнь», посилений небажанням Європи збільшувати військові витрати [7, с. 37].

Основним критерієм оцінок СПБО для Вашингтона залишається «частка ЄС у поділі фінансового і військово-політичного тягаря в питаннях забезпечення військової безпеки (burden sharing)» [13, с. 46]. Незважаючи на те, що в сукупності економіка Західної Європи суперничає з економікою США, витрати на оборону в Європі на військові цілі складають менше половини американських. Більше того, така сума витрачається на те, що не становить великої цінності стосовно нових місій проектування сили, що є найбільшим інтересом для Сполучених Штатів. Як відзначає старший дослідник Американської ради із зовнішньої політики, колишній співробітник Держдепартаменту і Пентагона, Е. Уейн Меррі: «...у Європі проблема полягає в тому, що основна частина військових витрат лише віддалене стосується оборони, оскільки направляється більшою мірою на безпосереднє чи непряме створення робочих місць, збереження моделі надлишкових, нехай і неефективних «збалансованих» національних оборонних структур» [13, с. 56]. З метою виправлення сформованого в НАТО дисбалансу в ході Вашингтонського саміту Альянсу була прийнята «Ініціатива оборонних можливостей» (Defence Capabilities Initiative), спрямована на підвищення рівня взаємодії США і Західної Європи в ході майбутніх спільних операцій. Але на реалізацію цієї ініціативи було недостатньо ресурсів, виділених західноєвропейськими країнами на підвищення рівня свого військово-технічного потенціалу. При цьому рівень координації військових НДДКР (Research & Development (R&D)) у США набагато вищий, ніж у Західній

Європі, де місцеві військово-промислові комплекси ведуть один з одним запеклу конкурентну боротьбу, результатом чого є неефективність і дублювання.

Одним з варіантів створення матеріальної бази європейської системи оборони може стати суттєва реструктуризація ВПК (military–industrial complex (MIC)) шляхом злиття найбільших національних і міжнародних корпорацій з виробництва сучасних озброєнь. Для цього необхідне збільшення питомої ваги військових бюджетів країн-членів ЄС. У цілому ж європейські країни далекі від того, щоб істотно нарощувати військові витрати: «якщо Сполучені Штати на військові цілі витрачають 3,2% ВВП (GNP), то Великобританія – лише 2,8 (і збирається скоротити цю частку до 2,4%), Франція – 2,6, Німеччина – 1,5 (прагнути вийти на рівень 1,1%)» [21]. Процес створення європейських сил швидкого реагування також зіштовхнувся із серйозними фінансовими технологічними, політичними і бюрократичними проблемами. У цих умовах, на думку західноєвропейських учених Г. Андріані, С. Бертрама і Х. Гранта, європейці при проведенні власних воєнних операцій у рамках «петербурзьких завдань» навряд чи обійдуться без американських технічних і організаційних можливостей [16, с. 78]. Сили реагування НАТО (NATO Response Force) можуть стати серйозним конкурентом для Сил швидкого реагування ЄС (EU Rapid Reaction Force). Внаслідок цього, співробітництво в галузі кризового регулювання США і ЄС замість того, щоб бути взаємодоповнюючим, стане конкуруючим і неефективним. Надалі, як пророкують деякі військові експерти, проведення спільних операцій, у яких брали б участь американці та їхні європейські союзники, стане просто неможливим з оперативної і військово-технічної точок зору. При цьому, офіційний підхід США до європейських союзників буде усе більше будуватися за принципом “coalitions of the willing and able” (коаліції тих, хто бажає та може»), у яких тільки Сполучені Штати й ті країни, що зможуть і захочуть внести реальний вагомий внесок у створення і функціонування Сил реагування НАТО (NATO Response Force), будуть мати вагу і право голосу в Північноатлантичному альянсі. Очевидний дисбаланс у потенціалі між силами США та збройними силами європейських країн може перетворити НАТО в корисний інструмент американського державного керування та військової стратегії. Зокрема, під впливом Сполучених Штатів у новій Стратегічній концепції НАТО уже з’явилися тези про необхідність ведення воєнних операцій «за межами» традиційної зони відповідальності і про надання НАТО головної ролі в процесі формування нової Європи, у будівництві нової євроатлантичної системи безпеки [33]. При цьому було визначено, що сама європейська система

безпеки та оборони повинна розвиватися тільки в рамках НАТО. Можливість військового втручання Альянсу у військові конфлікти в будь-якій точці земної кулі, тобто глобалізація його функцій була закріплена на концептуальному і практичному рівнях.

Також однією з головних ідей реформи НАТО, західними дослідниками Р. Хантером і М. Брауном, визнана ідея зміни співвідношення системи відповідальності між НАТО й ООН на користь першої. На думку Вашингтона, «не кожен вид воєнних дій повинен здійснюватися відповідно до прямого мандата Ради Безпеки ООН» [34, с. 13]. У цьому випадку курс США на глобалізацію сфери діяльності НАТО, на присвоєння їй головної ролі у врегулюванні конфліктів надалі може призвести до серйозних змін усієї системи міжнародних відносин, заснованих на центральній ролі ООН і Ради Безпеки ООН. Таке положення, у свою чергу формує між Західною Європою і США ще один дисбаланс, названий Джеком Тредденіком, канадським професором економіки в Європейському центрі ім. Дж. Маршала з вивчення проблем міжнародної безпеки, «стратегічним концептуальним дисбалансом», що в широкому значенні може розглядатися як істотне розходження між двома концепціями безпеки – на базі права і на базі сили – без сумніву відбиває розходження між європейською та американською філософією застосування сили [12, с. 84]. У такому контексті європейське стратегічне мислення орієнтоване на так званий «мультилатералізм», що припускає, по-перше, широке використання міжнародних інститутів (ООН) з метою забезпечення міжнародної безпеки й, по-друге, колективні процедури прийняття рішень. На противагу такому підходу «унілатералізм» (термін, що усе частіше використовують у наукових колах для характеристики зовнішньої і військової політики республіканської адміністрації США) формує зовнішньополітичну і військову стратегії, орієнтуючись тільки на власні оцінки та інтереси, не враховуючи думки союзників. При такому підході багатосторонні міжнародні організації розглядаються не стільки як інструмент колективного прийняття рішень, скільки як інструмент здійснення рішень у Вашингтоні.

Надалі, тенденція формування між США і Західною Європою двох дисбалансів: «дисбалансу потенціалів» і «стратегічного концептуального дисбалансу» може привести до остаточного утвердження натоцентристської моделі організації європейської системи безпеки з безумовним американським глобальним лідерством. Це, у свою чергу, негативно позначиться на подальшому розвитку «європейської ідентичності» в сфері зовнішньої політики, безпеки та оборони, звівши її зміст до погодженого курсу ЄС у фарватері американської глобальної політики.

Таким чином, роль і місце СПБО в новій системі європейської безпеки в контексті трансатлантичних відносин багато в чому залежить і від здатності Західної Європи протягом декількох років перебороти перший дисбаланс військового потенціалу і запобігти подальшому розвитку другого концептуального дисбалансу.

Література

1. Батюк В. И. Отношения США и НАТО в начале XXI века. США-Канада: Экономика, политика, культура. 2003. № 10. С. 31-44.
2. Беннет К. Выстраивая надежные партнерские отношения. НАТО-ревью. 2003. № 3. С. 7 – 12.
3. Буторина О. В. Европейская интеграция. М.: Деловая литература, 2011. 720 с.
4. Грант Ч. Оживляя европейское сотрудничество в области обороны. НАТО-ревью. 2003. № 6. С. 4-8.
5. Дойбнер К. Дифференцированная интеграция: переходное явление или структурный признак будущего Европейского Союза? Политика и современная история. 2003. № 2. С. 29-40.
6. Доннелли Т. Переосмысливая НАТО. НАТО-ревью. 2003. № 2. С. 3-5.
7. Каган Р. Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку. Львів, 2004. 133 с.
8. Линдли-Френч Д. Обязывающие святы. НАТО-ревью. 2003. № 4. <http://www.nato.int/>
9. Мартинов А. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу: проблеми формування та перспективи реалізації (90-ті роки XX століття). Людина і політика. 2001. № 5. С. 35-48.
10. Пошук нового балансу трансатлантичного партнерства. НАТО сьогодні. Брюссель, 2002. С. 5-8.
11. Стратегічна концепція Альянсу: Затверджена главами держав і урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вашингтоні (федеральний округ Колумбія) 23-24 квітня 1999. Офіц. Вид. Брюссель, 1999. 19 с.
12. Тредденик Д. Глобализация, международная безопасность и НАТО. США – Канада: Экономика, политика, культура. 2004. № 3. С. 70-87.
13. Уэйн М. Е. Delenda est NATO. США-Канада: Экономика, политика, культура. 2003. № 10. С. 45-68 .
14. Эрхарт Х.-Г. Становление политики безопасности Европейского Союза. Международная политика. 2004. № 3. С. 8-17.
15. Albright M. The right balance will secure NATO's future. Financial Times. 1998.12.07. P.16.
16. Andreani G., Bertram C., Grant Ch. Europe's Military Revolution. London, 2002. 322 p.
17. Bail P.-Y. Le. La structure de forces de l'OTAN. Défense nationale. 2001. № 5. P. 159-163.
18. Bolton J. R. European Common Foreign, Security and Defense Policies – implications for the United States and Atlantic Alliance: Statement before the Committee on International Relation. House of Representatives, 10 November 1999. <http://www.aeg.org/ct/ctbolton4.htm>

19. Bolton J. R. Risking NATO's Future? House of Representatives, 31 October 2000. <http://www.aie.org/ra/rajb31.htm>
20. Brown M. Minimalist NATO. A Wise Alliance Knows When to Retrench. Foreign Affairs. 1999. May-June. P. 21-39.
21. Budget Highlights. Office of management and Budget. <http://www.whitehouse.gov>
22. Daalder I. Europe and America Aren't Divorcing. [http://www.brook.edu/ views / op.ed//daalder/199911210.htm](http://www.brook.edu/views/op.ed//daalder/199911210.htm)
23. EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004), ed. by G. Gnesotto. Paris: European Union Institute for Security Studies, 2004. 296 p.
24. EUFOR, European Union Forces. <http://eufor.com.ua/articles/facts/50-eufor.html>
25. Howard M. An Unhappy Successful Marriage. Security Means Knowing What to Expect. Foreign Affairs. 1999. Vol. 78. № 3. P. 164-175.
26. Hunter R. E. European Common Foreign, Security and Defense Policies – implications for the United States and Atlantic Alliance: Statement before the Committee on International Relation. House of Representatives, 10 November 1999. [http://www.brook.edu/ views/ op.ed/hunter/](http://www.brook.edu/views/op.ed/hunter/)
27. Huntington S. The Lonely Superpower. Foreign Affairs. 1999. March-April. P. 32-45.
28. Jessel J. Le XXI siècle: avec ou sans la France ? Paris: L'Harmattan, 1997. 237 p.
29. Merkel joins Macron in calling for a 'real, true European army'. The Guardian. 2018.13.11. <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/13/merkel-joins-macron-in-calling-for-a-real-true-european-army>
30. Paradoxes euro-americains sur la defense. Le Monde. 2 juin 2000. <http://www.inopressa.ru/lemond/2000/06/2>
31. Rodman P. European Common Foreign, Security and Defense Policies – implications for the United States and Atlantic Alliance. Statement before the Committee on International Relation, House of Representatives. 1999. November 10. http://www.nixoncenter.org/publications/testimony/11_10_99_europe.html/
32. Solana J. A Secure Europe in a Better World. European Council. Thessaloniki, 20.06.2003. P. 4-15.
33. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization: Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Lisbon 19-20 November 2010. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf
34. The Future of NATO: The Washington Summit. House of Commons. Session 1998- 99. London, 1999. p. XIII.
35. Tian N., Fleurant A., Kuimova A., Wezeman P. D., Wezeman S. T. Trends in world military expenditure, 2018. SIPRI Fact Sheet (29.04.2019). https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018.pdf
36. Viriot J.-M. L'autonomie, clé de voûte d'une véritable défense européenne. Défense nationale. 2011. № 2. P. 35-44.
37. EU-NATO cooperation – Factsheets. Bruxelles, 11.06.2019. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/28286/eu-nato-cooperation-factsheet_nl

РОЗДІЛ 10

ПОЗИЦІЯ КРАЇН ЄС ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ РСМД

Сіновець П. А.

2 серпня 2019 р. закінчив своє існування Договір про ракети середньої й малої дальності (РСМД). Характерною особливістю цього договору було не лише те, що його підписання у 1987 р. фактично стало лакмусовим папірцем дрейфу від «холодної війни», а й також те, що укладений між США та СРСР, РСМД врешті-решт став дуже вигідним для Європи. Зменшення російсько-американської військово-стратегічної напруги привело до виведення і знищення американських ракет середнього радіусу дії, які до того були розміщені в європейських державах, унаслідок чого скоротилася кількість потенційних мішеней для російського ядерного удару в Європі. З іншого боку те, що радянські й американські ракети покинули Європу, суттєво зміцнило стратегічну стабільність через зростання підлітного часу ракет (між США та Росією). Тобто ймовірність ядерної війни знизилася не лише завдяки зменшенню напруги у міжнародних відносинах, а й, діалектично, завдяки формуванню відповідних умов для цього.

Призупинення дії договору РСМД, значною мірою спровоковане Росією й ініційоване Сполученими Штатами взимку 2019 р., в кінцевому підсумку також вплине на Європу. Проблема полягає в тому, чи має Європейський Союз план або засіб нейтралізації можливих негативних наслідків РСМД, чи мають сьогодні європейські держави волю й спромогу сказати власне слово щодо настільки життєво важливого питання як Договір РСМД, у якому протягом багатьох років їм відводили другорядну роль.

Очевидно, що оскільки більшість членів Європейського Союзу є також і членами НАТО (крім нейтральних держав, таких як Австрія або Швеція), у цьому розділі в контексті розвитку й пояснення позиції ЄС щодо такого військово-політичного питання як РСМД, також представлено позицію європейських держав у рамках та із врахуванням позицій північноатлантичного Альянсу.

14 липня 2019 р. Найвищий представник зовнішньої політики й безпеки Європейського Союзу Ф. Могеріні зазначила: «Ми є глибоко стурбовані подіями, пов'язаними з Договором РСМД, чинність якого можуть скасувати 2 серпня 2019 р. ... Через це необхідно негайно вжити суттєвих і прозорих безпекових заходів з повного й перевіреного додержан-

ня положень Договору РСМД. Наступні дні – це час пошуку останньої можливості діалогу та вжиття необхідних заходів для збереження цієї важливої складової архітектури європейської безпеки»[1].

Історія РСМД. Оскільки неможливо розглядати сучасний стан проблеми без певного екскурсу в історію, треба зазначити, що наприкінці 1970-х рр. СРСР розмістив ракети середнього радіусу дії «Піонер» (SS-20) в Україні, в Білорусі та у Східній Європі. У відповідь європейці вітали розміщення американських ракет середнього радіусу дії на території низки західноєвропейських держав (Великої Британії, ФРН та Італії, зокрема). Найчастіше це рішення поряд із розгортанням ракет у Європі називають «кризою євроракет» (“Euromissile crisis”). Паралельно Москві запропонували спільно із США знищити всі ракети середнього та малого радіусу дії. Цей підхід, заснований на розміщенні ракет з одного боку, та пропозиції їх знищити з іншого, отримав назву «подвійного рішення» (“dual-track decision”). Результатом цього підходу став обопільний компроміс Москви й Вашингтона, згідно з яким обговорено й у 1987 р. підписано Договір про ракети середньої й малої дальності (РСМД).

Договір РСМД, фактично, став першою угодою із контролю над озброєннями, яка поставила крапку у «холодній війні» та розпочала еру діалогу між Москвою і Вашингтоном. Вона зобов'язала обидві ядерні наддержави знищити цілий клас ракет: наземного базування із радіусом дії від 500 до 5500 км. Відбувалося знищення саме ракет, незалежно від їх боеголовок, однак у той час усі боеголовки для ракет такого класу здебільшого були ядерними. Зрештою США й Росія знищили всі свої ракети зазначеного класу, однак у 2014 р. питання постало знову у зв'язку із звинуваченнями США на адресу Росії. Москву підозрювали у випробуванні ракет, що суперечать умовам ДРСМД, а з 2017 р. й у розгортанні ракети 9М729 (SSC-8 за натовською класифікацією, яка за інформацією Вашингтона має середній радіус дії). З 2018 р. європейські союзники Сполучених Штатів підтримали обвинувачення Вашингтона на адресу Москви, однак не всі вони піддержали ідею припинення РСМД як неї своєї угоди.

Фактично, припинення дії РСМД у лютому 2019 р. і його остаточне скасування в серпні загрожує повернути ситуацію в русло як не «холодної війни», то її доволі неприємної реплікації. Прихід до влади у СРСР Горбачова у середині 1980-х рр. став поворотним моментом у радянській політиці, адже нове політичне мислення підвищило можливості Москви піти на компроміс із Заходом. Реваншистська ж Росія Володимира Путіна – зовсім інша держава, що перетворює будь-яке намагання військового тиску на Москву на дуже небезпечну справу, в якій на кону стоятиме безпека Європи.

Перша спільна реакція Європейського Союзу, висловлена стосовно призупинення США дії Договору РСМД, підкреслювала особливу стурбованість європейців спростуванням «стовпу європейської архітектури безпеки з того часу, як він набув чинності 30 років тому» [2]. ЄС закликав США й Росію залишатися в рамках конструктивного діалогу щодо збереження РСМД та забезпечення його повної та прозорої імplementації.

Порушення РСМД та мотивація Росії: європейський погляд. Цей підрозділ базовано на матеріалах дослідницької конференції, яка відбувалася в Одеському Центрі з питань нерозповсюдження 3 травня 2019 р. Загалом дослідження охоплює шість держав: дві ядерні держави Європи, тобто Великобританія і Франція, чия політика є важлива для оцінки поточних позицій «жорсткої сили» в Європі; держави, що брали участь у «подвійному рішенні» й у «кризі євроракет» 1980-х рр., тобто Німеччина та Італія; й, нарешті, Польща як сусідня із РФ держава Східного флангу. Політичні позиції країн вивчили та виклали національні експерти.

Дослідження ґрунтовано на наступних джерелах: інтерв'ю поза записом, які автори взяли від своїх державних урядників і парламентарів; оцінка громадської думки та реакції ЗМІ; вивчення виступів національних політиків, а також експертної думки в цій сфері.

Загалом дослідження побудовано на низці ключових запитань, відповіді на які намагалися дати національні дослідники.

Питання перше: чи порушила Росія Договір РСМД?

На нього кожна держава НАТО має свої відповіді. Як приклад можна навести дуже різні погляди Великобританії й Німеччини, з одного боку, та Італії й Франції – з іншого.

Велика Британія є член спільноти «Five eyes intelligence», що в ній перебувають також США, Канада, Австралія та Нова Зеландія. Тобто, мабуть, не дивно, що Лондон із самого початку «питання РСМД» у американсько-російському діалозі, підтримував США, ймовірно, внаслідок доступу британського розвідувального співтовариства до секретних розвідданих заатлантичного партнера. Відповідаючи на запитання в Парламентському комітеті оборони про те, чи Лондон «незалежно перевірів російське порушення Договору», пан Алан Дункан, міністр закордонних справ і Співдружності, відповів: «Нам не до речі коментувати окремі операції збору розвідувальних даних такого роду, але я б сказав, що ми ретельно стежили за речами. Ми погоджуємося з оцінкою США, що Росія порушує... Я не буду заглиблюватися в більш детальну інформацію, тільки скажу, що, на нашу думку, розвідувальні дані є абсолютно зрозумілі» [3]. Згідно із інформацією Лондону, російська нова ракета має

радіус 2.500km. Отже, за даними британської влади і представників розвідки, ракета є небезпечна для всієї Європи.

Подібно до Лондону, Варшава також однією із перших почала коментувати питання порушення РСМД з боку Росії. Зокрема, вперше це трапилося в липні 2014 р., через день після того, як США публічно звинуватили Росію в порушенні Договору. Міністерство закордонних справ Польщі висловило занепокоєння в заяві. Документ підкреслив роль Договору РСМД як «одного з основ режиму контролю над озброєннями та ядерного роззброєння» та зазначив, що воно «зробило вагомий внесок» у європейську безпеку. У заяві також закликали Росію «забезпечити всебічні пояснення» й «повернутися до додержання договору» [4].

Щодо Німеччини, то в німецькому уряді існує міжвідомча згода про те, що Росія «чітко» порушила договір РСМД. Такий висновок зроблено після обміну, проведеного розвідкою [5].

Діаметрально протилежними щодо оцінки російських порушень виглядають позиції Риму й Парижу. Зокрема, уряд Італії, зі свого боку, ніколи не визнавав явно порушення Росією Договору. Але, приєднуючись до позиції НАТО, Рим підтримав «Заяву про договір РСМД», видану міністрами закордонних справ країн НАТО 4 грудня 2018 р. [6].

Париж, який завжди довіряє лише даним власної розвідки, також утримався від заперечення або підтвердження російських порушень до кінця 2018 р. «Незважаючи на те, що США скаржилися на російські порушення своїм союзникам з НАТО ще кілька років тому, вони, здається, надали достовірні підтвердження лише нещодавно», – коментує Корентин Брустлен з IFRI [7]. Характерно, що навіть після приєднання до грудневої «Заяви про Договір РСМД», Париж завжди утримувався від прямих звинувачень на адресу Москви щодо порушення Договору [8].

Питання друге: навіщо Москва розгорнула заборонену ракету 9М729 та які наслідки матиме ця дія?

Коментуючи в парламентських слуханнях припинення дії договору РСМД та наслідки російського порушення, представник МЗС уряду Франції наголосив, що політичні наслідки розгортання ракет SSC-8 (9М729) перевищують військові. Головна проблема – як це було й у 1980-х рр., під час «кризи євроракет» – безпека стратегічного розриву між Європою та США. Гадаємо, що страх стратегічного роз'єднання полягає в тому, що перспектива російських ударів по європейському театру може перешкодити Вашингтону додержатися умов статті 5. Наслідком цього буде здатність Москви домінувати в процесі ескалації. Ще одна низка викликів випливає з розширення НАТО після холодної війни, і з гнучких варіантів проєкції військової сили з боку Росії, що може доз-

волити їй створити другу загрозу стратегічного роз'єднання, цього разу в самій Європі, саме між більш захищеними західними союзниками і вразливими східними країнами союзників [9].

На відміну від Франції, Польща є більш занепокоєна військовими наслідками розгортання Російською Федерацією ракети SSC-8. За словами заступника держсекретаря в міністерстві національної оборони Томаша Сацьковського, «ці ракети суттєво збільшують загрозу для всієї європейської території НАТО, служать спробам Росії підвищити військовий тиск на Європу й диференціювати рівень безпеки по обидва боки Атлантики». А один польський дипломат в НАТО зазначив, що SSC-8 «слід розглядати в контексті більш широкої оборонної стратегії Росії», вказуючи саме на роль ядерної зброї в російській стратегії «ескалації домінування» [10]. Зазначені ідеї відповідають традиційно характерним для Польщі занепокоєнням, що в евентуальному конфлікті Росія може спробувати перешкодити НАТО зміцнити свій східний фланг, використовуючи, або погрожуючи використанням, ядерної зброї та/або завдяки завданню ударів звичайною високоточною зброєю. Більшість неурядових коментарів щодо SSC-8 підкреслили його ядерну здатність, але деякі вказали на важливість ракет для звичайного удару [10].

Велика Британія не оголошувала публічної позиції щодо мотивації Росії для розміщення SSC-8. Британські високопосадові особи бачать можливі політичні імперативи, припускаючи, що SSC-8 є частина більш широкого проекту відновлення військової сили Москви після розпаду Радянського Союзу. На військово-технічному рівні Алан Дункан заявив, що росіяни, ймовірно, вважають наземну систему, «більш мобільною, більш дешевою й, можливо, менш вразливою» відносно повітряних систем або ракет морського базування [3]. Останнє є логічне для Росії з її великими територіями і традиційним акцентом на ракети наземного базування. У цьому контексті британський істеблішмент вважає стратегію роз'єднання НАТО як занадто очевидну ціль Москви, яка, отже, не є першочергова. Адже «сам факт, що росіяни прагнули приховати [розгортання], свідчить про те, що їхні головні цілі у здійсненні цієї системи були військові» [3].

Заходи щодо подолання наслідків скасування РСМД.

Контроль над озброєннями. Важне зацікавлення для нас – не стільки розуміння європейцями масштабів кризи, а їхнє прагнення до ліквідації очевидних наслідків скасування РСМД. Зокрема, всі наслідки ми поділили на політичні ініціативи, що стосуються контролю над озброєннями, та військові заходи, до яких готові вдатися європейські країни.

Отже, якщо проаналізувати пропозиції в галузі контролю над озбро-

еннями, то декілька аргументів та ініціатив у цьому напрямку підтримує абсолютна більшість європейських держав.

Перша ініціатива – це поновлення РСМД завдяки залученню до нього нових держав-членів, зокрема, Китаю. Незважаючи на те, що Китай не бачить своєї відповідальності в контексті договору РСМД, європейські держави мають намір продовжувати чинити тиск на Пекін, використовуючи всі можливі аргументи.

Також переважна більшість держав, що їх піддано дослідженню, підтримують існуючі інструменти контролю над ядерною зброєю. Новий Договір про стратегічні наступальні озброєння (СНО) особливо важливий для європейських союзників НАТО. Цей Договір залишається єдиною угодою про контроль над ядерними озброєннями між Росією та Сполученими Штатами після припинення дії РСМД: він – певна запорука прозорості їх стратегічних відносин. Відмова від подовження Нового СНО неодмінно призведе до посилення гонки озброєнь між РФ та США, а також загострить усі проблеми стратегічної стабільності, що вже існують між двома ядерними гігантами.

Далі можна говорити про певні розбіжності в підходах європейських держав щодо контролю над озброєннями. Найбільш активну позицію серед європейських країн у цьому напрямі посідає Німеччина. Міністр закордонних справ Гайко Маас пообіцяв внести «пропозиції щодо всеохоплюючого режиму, який створить прозорість для звичайних ракет і крилатих ракет», і «просувати дискусії щодо міжнародного кодексу правил, які, наприклад, включатимуть крилаті ракети. З цією метою він створив Ініціативу з ракетного діалогу [5].

Депутат від ХДС Родерих Кізеветтер, член Комітету у закордонних справах, і депутат СПД Рольф Мюценич, заступник члена Комітету у справах закордонних справ і оборони, самостійно з власної ініціативи виголосили в німецькому парламенті пропозиції щодо усунення системи 9М729 за Уралом, щоб її ракети не могли досягти європейської території. У відповідь НАТО також могла б надати Росії запевнення у відсутності наміру розміщувати американські ракети середнього радіусу дії на власній території. Кайзеветтер також закликав до нових мостів діалогу або «контрольованого озброєння», якщо ця стратегія зазнає невдачі. Під останнім мають на увазі угоду про конкретні обмеження для морських, повітряних і наземних ракет, які діють за договором РСМД [5].

Треба зазначити, що німецькі експерти також напружено працюють над пошуком розв'язання цього питання завдяки активізації ролі Європейських держав. Наприклад, Ульріх Кюн зазначає, що Європа має відстоювати власні інтереси у діалозі між США й Росією щодо РСМД.

Зокрема, європейці мають донести США, що «схвалення розміщення американських ракет на території Європи не буде автоматичне» з боку держав континенту, адже це піддає їх великому ризику. Більш того, Європі слід узяти на себе «першочергову роль у розвитку нової системи контролю озброєнь щодо РСМД», вважає Кюн: залучити до неї Китай і створити додаткові ініціативи в галузі ядерної безпеки та стратегічної стабільності. Одна з них – це кодифікація обопільного зобов'язання США й РФ щодо нерозміщення американських ракет у Європі з одного боку та виведення російських ракет за Урал. Також, у разі розміщення нових ракет, заходи безпеки можуть зміцнити сепарацією боеголовок та їхніх носіїв, що підвищуватиме час, необхідний для підготовки для нанесення удару [11].

Варто зазначити, що контроль над озброєннями більшість держав вважає за першорядний захід, однак дуже небагато з них вірять в ефективне запровадження таких заходів. Зокрема, сумнів викликає спромога повернути Москву до виконання Договору.

У Великобританії уряд консерваторів стверджує, що залишається відданим збереженню ефективних угод з контролю над озброєннями, але й підкреслює розуміння того, що для ефективності системи контролю над озброєннями всі підписанти повинні поважати свої зобов'язання. Лейбористська партія також припустила можливість зміни договору РСМД на багатосторонню угоду. Втім, уряд не надав жодного публічного коментаря про ймовірність продовження договору з прилученням до нього інших сторін, за винятком того, що «для того, щоб це сталося, такі країни повинні бути переконані в користі від ліквідації своїх ракет» [3].

Позиція Польщі певною мірою перекликається із британською. Зокрема, ще в листопаді 2018 р. прем'єр-міністр Моравецький заявив, що має бути розроблений новий договір, у якому братимуть участь як Росія, так і Китай. Так, міністр закордонних справ Чапутович у березні 2019 р. передбачав, що, можливо, найкраще рішення – це укладення багатостороннього договору за участю Росії, Китаю та інших країн, що володіють ракетами середнього радіусу дії. Водночас, польський уряд не вважає, що ефективних домовленостей можна досягти швидко й легко. У березні 2019 р. Чапутович риторично запитав: чи може НАТО переконати Росію та інших погодитися на нову угоду, не посилюючи військові заходи? Міністр стверджував, що Радянський Союз підписав Договір РСМД тільки через розгортання американських ракет в Європі [12].

Загалом, головною ознакою польського підходу до контролю над озброєннями можна вважати наполегливість польського уряду на обопільності будь-яких поступок у діалозі із Росією. Польща завжди ви-

ступала проти зобов'язань, які призвели б до односторонніх дій НАТО й підірвали довіру до стримування й оборони союзників. Відповідно, Польща, ймовірно, виступатиме проти пропозицій щодо домовленостей, які дозволять Росії зберігати переваги над НАТО в контексті ракет середньої дальності в Європі, таких як «заморожування» розгортання таких ракет [10].

Щодо механізмів співробітництва, то тут відзначилися італійські парламентарі, які закликали залучати різні канали переговорів з Росією, зокрема: Європейський Союз, Спільну комісію з верифікації, Раду Росія – НАТО [10].

Військові заходи. Стосовно запровадження військових заходів проти дії російським ракетами варто зазначити, що більшість залучених у дослідженні держав вважають таку опцію за найбільш небажану.

Позицію Німеччини можна пояснити заявою її міністра закордонних справ Г. Мааса про те, що розгортання ядерної зброї в Європі буде «неправильною відповіддю» Росії, тож будь-які заходи, схвалені проти Росії не мають віддзеркалювати її дії, як відбувалося у 1980-ті рр., коли розгортання ракет «Першинг-2» стало відповіддю на радянські дії [5].

Міністерство оборони Великої Британії також заявило, що «будь-яке майбутнє рішення про базування» має бути схвалене у світлі оцінки НАТО про зростання російської загрози й натепер робити остаточний висновок «занадто рано». Простіше кажучи, Лондон не виключає будь-яких військових заходів, однак лише як результат спільного рішення Альянсу [3].

Позиція Польщі має радикальніший вигляд. З кінця 2018 р. польський уряд публічно підкреслював необхідність спільного реагування НАТО на порушення Росією (чого? – Т. Т). У лютому 2019 р. Сацьковський вітав рішення НАТО розробити такі заходи і підкреслив, що Альянс не повинен миритися з «вакуумом» і «слабкістю» у «важливому сегменті стратегічного балансу» [10]. Він також відзначив, що відсутність реакції НАТО буде невігідна для Польщі.

У цьому контексті варто зазначити, що, не виключаючи можливості жорсткого реагування НАТО на російські дії, Варшава ніколи публічно не вимагала розгортання американських ракет середнього радіусу в Польщі, як про це заявляли деякі ЗМІ. Фактично, в лютому 2019 р., Чапутович прокоментував розгортання ракет, заявивши, що «ми не бажаємо, щоб це відбулося взагалі, ми, безумовно, навіть проти розгортання ракет на нашому ґрунті» [10].

Крім того, у жовтні 2018 р. президент А. Дуда заявив, що між Варшавою й Вашингтоном не було переговорів щодо розміщення ракет середнього радіусу в Польщі [10].

Італійський уряд розглядає розгортання нового покоління сил середнього радіусу дії як дуже небажаний і малоімовірний сценарій розвитку подій. Адже італійська громадська думка та засоби масової інформації відкрито й неодноразово висловлювали занепокоєння через нові можливі розгортання. Вони й були фактично єдиною темою, пов'язаною з РСМД, що викликала бурхливу реакцію в пресі. Це означає, що італійському уряду буде надзвичайно важко розглянути можливість розміщення сил, що суперечать духу РСМД, на своїй території, якщо цей варіант будь-коли розглядатимуть Сполучені Штати [13].

Водночас, якщо мову й не ведено про симетричну відповідь Росії, це не означає, що занепад РСМД не матиме наслідків для нарощування гонки озброєнь у Європі. Тут варто відзначити зростання зацікавлення в оборонних системах, а також – у системах стримування.

Зокрема, уряд Німеччини висловив зацікавлення у придбанні наземної тактичної системи протиповітряної оборони (TLVS), яка могла б замінити системи Patriot. Така система призначена для захисту військ і територій у контексті альянсу та національної оборони, й, зокрема, для боротьби з усіма повітряними об'єктами, включаючи крилаті ракети. Після тривалих переговорів щодо очікуваних можливостей, MBDA і Lockheed Martin, оборонні компанії, що розробляють нові системи, нададуть німецькому Бундестагу документацію для обговорення бюджету [14].

Друге рішення стосується заміни німецьких літаків із подвійним використанням, що беруть участь у ядерній місії НАТО. Гадано те, що розгорнутий багатоланковий літак Tornado буде повністю функціонувати до 2035 р. Однак, до того, як зазначені німецько-французької бойової авіаційної системи буде розгорнуто, F/A-18 та/або Eurofighter вважаються потенційним рішенням для подолання проблеми уразливості. Остаточне рішення про проміжну заміну буде залежати, однак, від рішення США щодо сертифікації будь-якого літака для ядерної ролі [5].

Зі свого боку, Польща у 2018 р. підписала угоду із США на 10,5 мільярдів доларів. Відповідно до неї, Варшава отримала 208 ракет 208 Patriot Advanced Capability-3 (PAC-3), 16 пускових станцій M903, чотири радари AN/MPQ-65, чотири контрольні станції, запасні частини, програмне забезпечення та відповідне обладнання. Ці ракети, що їх виробив американський підрядник у галузі оборони Raytheon, спрямовані на відстеження та перехоплення російських безпілотних літальних апаратів, а також тактичних ракет, таких як «Іскандер», розгорнутих у Калінінградській області РФ (США та Польща, 2017) [15].

Також у червні 2019 р. з'являються певні чутки про зацікавленість НАТО у Європейських системах ПРО, які могли б захистити континент

від удару російськими ракетами середньої дальності. Такі плани, якщо вони дійсно отримають більш чітку форму, перебувають ще на дуже ранній стадії розроблення. Навіть, незважаючи на заяви Й. Столтенберга щодо планування Альянсом нових систем ПРО та ППО, офіційна позиція НАТО натепер полягає в тому, що сучасні ПРО у Польщі та Румунії «не налаштовані і навіть не здатні перехоплювати російські ракети» [16]. Таким чином, Альянс постає перед вельми складним вибором. З одного боку – це може бути переобладнання сучасних американських систем у Польщі та Румунії, які, згідно із офіційною риторикою Вашингтона, наразі не є розраховані на російські ракети, тим більше крилаті, перехоплення яких завжди вважали за найскладнішу справу. Крім того, намагання будь-якого переобладнання сучасних систем ПРО спростовує багаторічні запевнення Москві про безпечність цих систем саме для російського ракетного потенціалу.

Висновки та прогнози

Тематичні дослідження продемонстрували, що європейські країни все ще є розділені відносно того, чи вони потребують або можуть дозволити собі більш активну позицію щодо контролю над стратегічними озброєннями. Адже скасування РСМД та розгортання РФ націлених на територію Європи ракет є питання стратегічне саме для Європи.

Загалом ми можемо визначити низку груп у європейських державах НАТО із позиціями, що є близькі одна до одної (одна одній) щодо призупинення дії Договору.

Зокрема, перша група може бути представлена державами, які вважаються за найближчих союзників США й розглядають загрозу з боку нової російської ракети 9М729 як вельми серйозну. До цієї групи належать Великобританія та Польща. Вони повністю підтримують припинення чинності Договору із боку США як сильну й логічну відповідь на дії Росії, а також, дотримуючись трансатлантичної солідарності, вони все ж таки не виключають кроків щодо розгортання американських ракет на їхній землі.

Друга група об'єднує держави, які все ж таки підтримують дії США щодо призупинення дії Договору, але лише через трансатлантичну солідарність. Ці держави були, переважно, невдоволені рішеннями США, оскільки ними їх можуть поставити в дуже незручне становище, наприклад, як у часи «подвійного рішення». Держави цієї групи або проводять доволі незалежну від США стратегічну політику? (як Франція), або є більш зацікавлені в південному напрямі (як Італія), або, відчуючи загрозу з боку Росії, просто є напрямлені на діалог із нею. У цю групу можна віднести такі держави, як Франція, Італія та Німеччина.

Разом з цим, необхідно зазначити, що в Європі, поряд із існуванням досить різновекторних позицій, чітко розуміють головну стратегічну небезпеку: розділення в НАТО внаслідок кризи РСМД. Це розуміння веде до активних намагань усіх європейських держав зберегти чільну стратегічну лінію, а саме: цілісність і солідарність позицій усіх європейських держав з метою зберегти єдину політичну лінію й щодо американських потенційних пропозицій і щодо потенційних російських загроз.

Щодо можливих сценаріїв розвитку подій у зв'язку із припиненням РСМД у серпні 2019 року, то варто виділити декілька можливих варіантів.

Сценарій 1. Домінування контролю над озброєннями

Зокрема, мова йде про посередництво Європи в новій угоді щодо контролю над ракетами середнього радіусу дії за умови участі в ній не лише США та РФ, але й Китаю. На жаль, залучення Пекіну хоча і є логічне й дуже бажане, але його реалізацію практично заблокувала непохитна позиція китайського уряду щодо готовності обговорювати питання про контроль над озброєннями із Москвою і Вашингтоном лише тоді, коли обидві держави скоротять свої ядерні арсенали до рівнів китайського (тобто, у три й більше разів лише за стратегічними носіями).

Інший варіант – це незалучення Китаю, тобто досягнення як не угоди, то певної домовленості між США та РФ щодо відмови від розміщення ракет середнього радіусу дії в Європі та на європейській частині території РФ. Також імовірно те, що Москва відстоюватиме необхідність обмеження розташованих у Європі систем ПРО США. Однак перспектива домовленості у цьому напрямі залишається вельми туманна.

Певні гарантії з нерозміщення ракет середнього радіусу в Європі є необхідні з точки зору європейських країн, особливо Німеччини, що, однак, не дуже відповідає сучасному клімату відносин між РФ та США. Більш того, Москва досі не визнає те, що вона порушувала РСМД та що 9М729 є ракета, яка суперечить його духу. Проте, якщо двом ядерним гігантам вдасться домовитись щодо продовження Договору СНО ще на п'ять років, це могло б стати сприятливою основою для подальших домовленостей у сфері РСМД.

Сценарій 2. Мілітаризація Європи як наслідок розгортання ракет середнього радіусу дії

На сьогодні є відомі плани європейських держав щодо розвинення власної оборонної інфраструктури. Це, насамперед, наступальна зброя, серед якої можуть бути американські бомбардувальники або, навіть, у найгіршому випадку, ракети середнього радіусу дії, націлені на РФ. Відомо, що ракети середнього радіусу дії, які тепер виготовляють у США,

можуть доправити на озброєння у Європі десь у 2020 році [11]. Тобто логічно припусти те, що Сполучені Штати намагатимуться домовитись із європейськими союзниками щодо розміщення нових ракет, хай навіть із конвенційними боєголовками замість ядерних.

Також, імовірно, буде йти мова про оборонні системи типу «Patriot», а також про надання нинішнім системам ПРО технічних спромог перехоплення крилатих ракет. Ця ідея може отримати втілення в життя, утім її мінус – велика вартість систем «Patriot», тобто навряд чи їх використовуватимуть більшість країн Європи. Крім того, розміщення нових ракет США в Європі стане знаком для Москви щодо розміщення та націлювання на Європу власних ракет. Навіть будівництва нових сайтів ПРО (або надання сучасним більш удосконалених можливостей, наприклад щодо перехоплення крилатих ракет, або загалом ракет середнього радіусу) здатне погіршити відносини із Росією, які вже й так у дуже поганому стані, й, що вельми ймовірно, підштовхнути Москву до розгортання ракет середньої дальності на власній європейській території.

Крім того, тематика ПРО, так само як і розгортання нових американських ракет на території Європи, знов сприятиме розділенню європейських держав не лише на ті, для кого загроза РФ є реальніша, а й на ті, хто більше симпатизує РФ і не бажає її провокувати та на ті, хто більш серйозно відчуває загрозу від Москви.

Сценарій 3. Комбінація контролю над озброєннями та оборонних заходів

Оскільки будь-яка модель у «чистому» вигляді практично не існує, вбачаємо, що найбільш реалістичною буде саме ситуація, в якій стануть помітні ознаки як першого, так і другого сценаріїв. Зокрема, здоровий глузд та тиск з боку Європи врешті-решт примусять Вашингтон замислитись над продовженням Договору СНО, причому розміщення американських ракет середньої дальності у Європі також стане питанням торгу й можливих поступок у діалозі між США та Росією.

Інше питання – це оборонні системи, які американський істеблішмент в останні двадцять років уважав за священні та завжди виносив їх за рамки будь-якого торгу у відносинах із Росією. Тобто, можна вбачати, що навіть у разі досягнення певного компромісу щодо обопільної стриманості в наступальних озброєннях, системи ПРО потроху розвиватимуть як у кількісному, так і у якісному вимірах, що забезпечить «повзучу гонку озброєнь». Він триватиме не лише у відносинах США – РФ, але й, безперечно, торкнеться європейських держав, особливо тих, що лежать у безпосередній географічній близькості до Росії.

Література

1. Declaration by the High Representative on behalf of the EU on the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty, European Council, Council of the European Union, 14.07.2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/07/14/>
2. The End of INF Treaty? A Pillar of the European Security Architecture is at Risk/ European Parliamentary Research Service, 04.02.2019, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633175/EPRS_BRI\(2019\)633175_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633175/EPRS_BRI(2019)633175_EN.pdf)
3. Barrie D., Cameron J. The British position on the INF Treaty / Responses to the INF Treaty crisis: the European dimension. The European INF Initiative Project Meeting, May, 2019, Odessa, Ukraine, OdCNP, I. I. Mechnikov National University, 2019, <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responses-to-INF-Crisis.pdf>
4. MFA statement on information about Russia's non-compliance with the INF Treaty. Poland is concerned about the US Department of State's findings on Russia's non-compliance with the INF Treaty, 4.07.2014, <https://www.msz.gov.pl/en/news/>
5. Berghofer J., Kubiak K. The German position on the INF Treaty/ Responses to the INF Treaty crisis: the European dimension. The European INF Initiative Project Meeting, May, 2019, Odessa, Ukraine, OdCNP, I. I. Mechnikov National University, 2019, <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responses-to-INF-Crisis.pdf>
6. Statement on the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty, Issued by the NATO Foreign Ministers, Brussels, 4 December 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_161122.htm
7. Brustlein C. A French assessment of the end of the INF Treaty and its implications for Europe / Responses to the INF Treaty crisis: the European dimension. The European INF Initiative Project Meeting, May, 2019, Odessa, Ukraine, OdCNP, I. I. Mechnikov National University, 2019, <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responses-to-INF-Crisis.pdf>
8. Champchesnel T. French statements on the current INF crisis/ Responses to the INF Treaty crisis: the European dimension. The European INF Initiative Project Meeting, May, 2019, Odessa, Ukraine, OdCNP, I. I. Mechnikov National University, 2019, <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responses-to-INF-Crisis.pdf>
9. National Assembly hearing, M. Nicolas Roche, director Department of Strategic, Security and Disarmament Affairs, Ministry of Europe and Foreign Affairs, 20 March 2019, <http://www.assemblee-nationale.fr/15/pdf/cr-cdef/18-19/c1819029.pdf> (Non-official translation by T. de Champchesnel, "French statements on the current INF crisis").
10. Kacprzyk A. Poland's Position on the INF Treaty/ Responses to the INF Treaty crisis: the European dimension. The European INF Initiative Project Meeting, May, 2019, Odessa, Ukraine, OdCNP, I. I. Mechnikov National University, 2019, <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responses-to-INF-Crisis.pdf>
11. Kühn U. Europe and the INF Crisis – Strength and Dialogue// CRCD, <https://www.cirsd.org/en/horizons/horizons-summer-2019-issue-no-14/>
12. Poland is both pro-American and pro-European - Polish PM in Hamburg// The First News, 17 November 2018, <https://www.thefirstnews.com/article/>
13. Pulcini G. The Italian Position on the INF Treaty/ Responses to the INF Treaty crisis: the European dimension. The European INF Initiative Project Meeting, May, 2019, Odessa, Ukraine, OdCNP, I. I. Mechnikov National University, 2019, <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responses-to-INF-Crisis.pdf>
14. Sprenger S., Kington T. Germany's long-awaited anti-missile program is about to face politics. Defense News, 20 May 2019, <https://www.defensenews.com/global/europe/2019/05/20/>

15. US and Poland Strike 10,5 billion missile defense deal, 2017, November 18, <https://www.dw.com/en/>

16. NATO states agree to respond if Russia abandons missile treaty, UA Wire, 27.06.2019, <https://www.uawire.org/>

РОЗДІЛ 11

ПОСЕРЕДНИЦТВО ТА МИРОТВОРЧІСТЬ ЄС

Шелест Г. В.

1. Стан політики ЄС щодо посередництва та миротворчості

Багато країн-членів Європейського Союзу мають довгу історію участі у врегулюванні міжнародних конфліктів та власних посередницьких зусиль, однак ЄС, як організація, не має достатнього досвіду в цій ролі. Це стало результатом обмеженого стратегічного підходу, коли зусилля з побудови довіри та пост-конфліктної реконструкції виходили на перше місце перед політичним залученням. Більше того, неможливість знайти консенсус між країнами-членами щодо зовнішньополітичних підходів та відсутність єдиної позиції щодо окремих конфліктів та можливостей їх врегулювання також зменшували рівень європейської залученості у питаннях війни та миру.

Європейський Союз протягом своєї історії не був активним міжнародним посередником. Деякі експерти навіть зазначають, що посередництво, як професійний інструмент врегулювання конфліктів, досі не увійшов у свідомість ЄС [13]. Беручи до уваги власну жорстку історію, саме європейський інтеграційний процес вбачався основним внеском ЄС у процес попередження конфліктів. На думку Єви Гросс [14], у регіоні безпосереднього сусідства ЄС, експорт набору цінностей шляхом виставлення умов закріпив підхід «попередження конфліктів через процес розширення», який пізніше був прийнятий та використаний для широкого регіону сусідства у рамках Європейської політики сусідства. Однак, нові конфлікти на пострадянському просторі не вписувалися в такі рамки та підходи, оскільки виникали саме через екзистенційний вибір майбутнього – у рамках європейського або євразійського проєктів, де сторони конфлікту мали кардинально відмінне ставлення до ЄС, і таким чином, можливе членство в ЄС припиняло бути запобіжником для виникнення конфлікту.

Останніми роками з'являється дедалі більше наукових праць щодо ролі Європейського Союзу як посередника та миротворця. Фактично спостерігалось декілька хвиль інтересу до цієї теми: як наслідок осмислення ролі ЄС у конфліктах на Балканах у 1990-х рр.; у врегулюванні російсько-грузинського конфлікту 2008 р.; та остання хвиля, пов'язана як з активізацією присутності в Африці, так і з Нормандським форматом для посередництва в українсько-російському конфлікті.

Досі всередині ЄС не має єдності щодо визначення того, що є посе-

редництвом. Через це, на думку А. Херрберг, не має і чіткої узгодженості, наскільки активно ЄС повинен бути задіяним у процесі міжнародного посередництва. Таким чином, свого часу Верховний представник ЄС Х. Солана вбачався таким, що надає «добрі послуги», у той час як Спеціальні представники ЄС сприймалися у якості «офіційних» посередників у повсякденній роботі, представляючи ЄС та відвідуючи специфічні регіони [13, с. 13].

Одним з основних принципів посередництва є принцип «прийнятності». Але перед тим, як визначити, чи є Європейський Союз прийнятним у якості посередника для сторін конфлікту, навіть більш важливим є визначення того, чи бачить ЄС себе як можливого посередника та миротворця. З цією метою, необхідно проаналізувати, чи розглядаються спільні посередницькі та миротворчі місії в якості механізмів реалізації політики у рамках Спільної безпекової та оборонної політики ЄС (СПБО).

У Європейській безпековій стратегії [8], яка була прийнята у 2003 р., серйозна увага була приділена проблемі врегулювання конфліктів, однак, основна увага була приділена не самим конфліктам, а таким питанням як тероризм, зброя масового ураження, недієздатні держави та організована злочинність, які вважалися наслідками регіональних конфліктів, які можуть негативно вплинути на безпеку ЄС. Серед конфліктів, про які йшла мова, Близький Схід, Балкани, ДР Конго, Афганістан, Східний Тимор, Кашмір, Корейський півострів та регіон Великих Озер, і фактично не було мови про Чорноморський регіон.

У Лісабонському договорі 2007 р. зазначено, що «Спільна безпекова та оборонна політика повинна бути невід'ємною частиною Спільної зовнішньої та безпекової політики. Вона повинна забезпечити Союз операційними можливостями із залученням цивільних та військових активів. Союз може використовувати їх під час місій за межами Союзу для підтримки миру, попередження конфліктів та посилення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту ООН» (Ст.28, п.49 Угоди) [5].

До того, як Лісабонський договір вступив в силу, завданнями, які можуть виконуватися у рамках СПБО, були: надання гуманітарної допомоги та пошукові операції; попередження конфліктів та підтримка миру; використання бойових сил під час управління кризою. Лісабонський договір додав три нових завдання: спільні операції щодо роззброєння; завдання із надання військових рекомендацій (порад) та допомоги; завдання щодо постконфліктної стабілізації [6]. Водночас, у Лісабонському договорі немає жодного слова про посередництво як інструмент зовнішньої політики, про це не йдеться і в попередніх базових документах ЄС. Проте, посередництво було серед інструментів ЄС, і набуло осо-

бливої уваги після залучення у 2008 р. до врегулювання російсько-грузинського конфлікту.

Вже у 2009 р. була прийнята Концепція посилення посередницьких та діалогових спроможностей ЄС, в якій, зокрема, зазначалось, що «на практиці, посередництво вже є складовою частиною зовнішніх дій ЄС, ЄС вже використовував цей інструмент ситуативно» [2]. Більше того, наголошувалось, що «ЄС є глобальним гравцем і його політичні, пов'язані з розвитком та безпекові інтереси виходять за рамки його сусідства. І таким чином він буде продовжувати пропонувати свої посередницькі послуги (підтримку), де це є релевантним, а також як частину свого всеохоплюючого підходу до попередження та врегулювання конфліктів» [2]. Створення Відділу інструментів попередження конфліктів, миро-будівництва та посередництва у рамках Директорату безпекової політики та попередження конфліктів стало важливим кроком щодо інституціоналізації та виокремлення цього напрямку із загальної зовнішньополітичної діяльності організації.

Представлена у 2016 р. Глобальна стратегія ЄС щодо зовнішньої та безпекової політики [9] фактично поставила посередництво в один ряд з превентивною дипломатією, вбачаючи її інструментом ранньої дії: «Раннє попередження має невелику користь, якщо не супроводжується ранніми діями. Це включає в себе регулярні звіти та пропозиції для Ради, залучення до превентивної дипломатії та посередництва шляхом мобілізації делегацій ЄС та спеціальних представників». Водночас, розділ щодо врегулювання конфліктів здебільш присвячений питанням роботи з місцевими адміністраціями з метою побудови довіри, розвитку, залучення громадянського суспільства, інклюзивного врядування, культурної, міжрелігійної, наукової та економічної дипломатії.

Політичний діалог є одним з основних інструментів зовнішньої політики ЄС, який використовує його для участі в управлінні та врегулюванні різноманітних конфліктів. Такий діалог спрямований на, в першу чергу, зміну поведінки конфліктуючих сторін та зміну їх відношення до переговорних позицій. Втім, у 2008 р. під час російсько-грузинського конфлікту загальний ефект від політичного діалогу в мирному процесі був мінімальним. Це відбулося через те, що ЄС не зміг створити достатніх важелів по відношенню до сторін конфлікту, що дозволило б налагодити мир. На думку М. Мерлінгена, у випадку з Абхазією та Південною Осетією така політика була неможлива, так як ЄС не мав формальних відносин з ними [17, с. 13]. З таким твердженням важко погодитися, оскільки відсутність офіційного визнання не зупиняло свого часу Європейський Союз у залученні до врегулювання у Косово та Палестині.

Водночас, розділення позицій країн-членів робило неможливим для ЄС ставити свої відносини з Москвою у залежність від її бажання врегулювати конфлікти на території Грузії.

Фактично, після залучення у врегулювання балканських конфліктів, ЄС сконцентрувався на методах м'якої сили, і не втручався у політичне посередництво, особливо конфліктів на пострадянському просторі. На думку представників ЄС, ці конфлікти більше підходили для постконфліктного примирення та побудови мір довіри, ніж для посередництва та управління конфліктами. Можна сказати, що ЄС віддав процес політичного врегулювання ОБСЄ, в той час як сам зосередився на питаннях демократизації, економічного розвитку, підготовки до підписання Угод про Асоціацію (Молдова та Грузія), вбачаючи саме в цьому можливість для досягнення компромісу між конфліктуєчими сторонами.

Водночас, серед більш-менш успішних випадків, коли ЄС відіграв роль посередника, одногосно називається підписання Охридської угоди між урядом Македонії та албанською меншістю у 2001 р. (завдяки спільним зусиллям ЄС та США, за підтримки ОБСЄ та НАТО); мирний процес у провінції Ачех між урядом Індонезії та Вільним Рухом Ачех (посередництво колишнього президента Фінляндії М. Ахтісаарі, підтримане Crisis Management Initiative та місією ЄС з моніторингу у якості важеля впливу); Близькосхідний мирний процес, а саме участь ЄС у Квартеті у якості посередника.

Іноді ми можемо спостерігати фактичну підміну понять, коли посередництвом називають дії, які підпадають під категорії миро-будівництва або попередження розвитку конфліктів. Так, до 2008 р., ЄС у конфліктах відігравав саме роль спонсора миро-будівництва, реконструкції та відновлення довіри між ворогуючими сторонами. Все це опосередковано сприяло можливому вирішенню конфліктів, але не було безпосередньо посередництвом, оскільки не зачіпало політичної складової проблеми, а радше зосереджувалося на нижчому рівні міжлюдських відносин.

Перше залучення Європейського Союзу в якості посередника в Чорноморському регіоні відбулося у 2005 р. відносно Придністровського конфлікту на запрошення країн-членів ГУАМ. Але довгий час ця участь фактично обмежувалась лише діяльністю Місії з прикордонної допомоги Україні та Молдові (EUBAM), яка окрім прикордонної складової також виконувала невеличкі посередницькі функції, та формальною участю у переговорах у форматі «5+2». Але у середині 2000-х рр. фактично спостерігалася потрійність у діях ЄС, коли одночасно відбувалися посередницькі дії ЄС, Німеччини та Румунії, чії позиції не завжди збігалися.

Ще у 2006 р. Міжнародна кризова група у своїй доповіді щодо ролі

ЄС у врегулюванні конфліктів на Південному Кавказі наполягала, що для гарантування власної безпеки ЄС повинен більш активно долучитися до врегулювання конфліктів у Нагорному Карабаху, Абхазії та Південній Осетії. МКГ наголошувала, що це повинно відбутися саме завдяки посиленню інструментів врегулювання конфліктів [3]. Тодішній аналіз базувався на існуючих практиках ЄС. У 2003 р. Європейський Союз призначив Спеціального представника ЄС для Південного Кавказу, чия роль підвищилась у 2006 р. завдяки активній діяльності Пітера Семнебі у Грузії. Одним з основних завдань його мандату було «попередити конфлікти у регіоні» та «зробити внесок у мирне врегулювання конфліктів». Однак, йому майже не було надано повноважень для здійснення цих завдань, зокрема, він не мав дозволу діяти як посередник між сторонами конфлікту. Фактично його роль зводилась до донесення меседжів ЄС, спрямованих на утримання сторін та вмовляння їх для пошуку врегулювання [17]. Водночас, все це відбувалось на фоні діяльності Спеціального представника ЄС з питань зовнішньої та безпекової політики, посередницьких ініціатив Групи дружби та окремих держав, таких як Німеччина, що на жаль не мало акумулятивного ефекту, а скоріш призводило до розпорошення уваги до окремих зусиль.

Заразом, посилення ролі ЄС у процесі врегулювання конфліктів, яке відбулося у 2008 р., стало наслідком змін як у міжнародній системі, так і у внутрішній динаміці ЄС, а відповідно і в бажанні та спроможності відігравати основну роль у регіональних та міжнародних конфліктах [1]. Початок серпневої російсько-грузинської війни продемонстрував, що стандартні механізми ЄС щодо попередження конфліктів не є ефективними. Незважаючи на значні кошти, які були витрачені для зменшення наслідків конфліктів, фінансова допомога не могла замінити політичну та безпекову складову [18]. Деякі експерти вважали, що залучення у якості посередника було мотивовано необхідністю відновлення репутації в регіоні і повернення позицій, які були втрачені через початок війни і неефективність старих механізмів попередження.

Важливо зазначити, що до 2008 р. ЄС у Грузії відігравав роль саме спонсору миро-будівництва, реконструкції та відновлення довіри між сторонами конфлікту. Все це опосередковано впливало на можливе вирішення конфліктів, але не було посередництвом. Якщо ООН та ОБСЄ можна назвати серед тих, хто програв у Грузії, то ЄС неочікувано для багатьох, завдяки активним діям президента Франції від імені ЄС, відіграв ключову роль у підписанні перемир'я та Угоди 6 пунктів. Вже у вересні 2008 р. було підписано домовленість між ЄС та Росією щодо виведення російських військ та розташування Моніторингової місії ЄС [22]. Фак-

тично угода закріпила за ЄС роль гаранта миру в Грузії, і ЄС вперше почав діяти саме як посередник. Водночас, Брюссель відразу обмежив свою роль до управління конфліктом на відміну від врегулювання, що на думку деяких експертів стало результатом реалістичної оцінки власних можливостей після залучення у Боснії [17].

Роль ЄС у вирішенні конфліктів у Грузії найкращим чином може бути описана, як суміш переговорів та медіації. ЄС вів переговори з Грузією та Росією окремо одні від інших здебільшого у рамках двостороннього порядку денного, включаючи питання, які відносяться до конфліктів. Але водночас ЄС намагався бути посередником між ворогуючими сторонами. Утім двосторонні переговори домінували над посередництвом. У доповіді International Alert у 2010 р. зазначалося, що сила ЄС була в його множинних ролях, мандатах та залученні на різних рівнях – хоча ЄС не завжди міг використати це в найкращому вигляді [11].

У сфері міжнародного посередництва контекст міжнародної системи та особистість посередника визначають форму та характер посередництва. Але необхідно наголосити на взаємності впливу цих факторів, які визначали форму міжнародних миротворчих зусиль ЄС [13]. Посередництво ЄС у Грузії не було успішним оскільки існував великий розрив між їх роллю «аполітичного будівника миру» ('apolitical' peacebuilders) та роллю політично задіяних брокерів миру» (politically engaged peacebrokers) [17].

Досі продовжуються обговорення, чи можна вважати успішним європейське посередництво у 2008 р., оскільки військові дії були припинені, але остаточного миру не було досягнуто, навіть більше – сепаратистські регіони Абхазії та Південної Осетії оголосили про свою незалежність. Питання успішності посередницьких зусиль взагалі є одним з найбільш дискусійних у теорії конфліктів. Якщо оцінювати посередництво лише за фактором остаточного вирішення конфлікту, то майже всі посередницькі зусилля можна вважати неуспішними. Однак, якщо оцінювати їх з точки зору досягнення проміжних цілей або виявлення того, що саме було метою посередництва, то оцінка може бути більш об'єктивною. Наприклад, метою посередництва ЄС у Грузії не було повне вирішення конфлікту між Тбілісі та сепаратистськими регіонами, який йшов з початку 1990-х рр. Метою було зупинити бойові дії між грузинськими та російськими військами, які розпочались у серпні 2008 р., з метою недопущення розгортання повномасштабної війни, та повернути сторони за стіл переговорів. Ця мета була досягнута, хоча і мала обмежений вплив, оскільки ЄС не мав на меті довгострокові цілі та не був готовий розробляти довгострокову стратегію врегулювання конфлікту.

Події 2014 р. в Україні стали набагато більшим викликом для ЄС з точки зору застосування посередницьких зусиль. З одного боку, ЄС не міг залишитися осторонь конфлікту, який відбувається на його кордоні, відповідно мотивація посередника могла бути чітко визначеною. З іншого боку, ЄС мав щонайменше два виклики – необхідність підтвердження власної неупередженості (оскільки саме євроінтеграційні прагнення України сприймалися багатьма як джерело конфлікту) та втрату основного важеля впливу, який використовувався в інших конфліктах на європейському континенті – перспективи тієї самої євроінтеграції, що свого часу дуже добре працювала під час переговорів Косово та Сербії у 2013 р.

Фактично було дві спроби європейського посередництва в Україні – Женевський формат та Нормандський формат. Женевський формат був ініційований у квітні 2014 р., і включав в себе Україну, Росію, США та ЄС, де останній був представлений саме як організація. Певна неготовність США в той момент бути залученими в якості посередника зруйнувала формат, внаслідок чого і з'явився новий – Нормандський. Однак цього разу, ЄС вже не був представлений як організація, а лише як окремі країни-члени – Франція та Німеччина, які грали як самостійну роль, так і виступали голосом ЄС. Наявність двох країн-лідерів ЄС мала засвідчити спільну позицію Європейського Союзу щодо посередництва та майбутнього врегулювання, додавши саме «європейської» підтримки.

За майже 5 років існування цього формату лунали різні версії щодо долучення й інших країн, зокрема, Польщі [27] або країн-підписантів Будапештського Меморандуму – США, Великої Британії та КНР [26]. Втім, жодна нова ініціатива щодо нових форматів не включала ідею більш активного залучення ЄС як єдиного цілого. Це відбувалося на відміну від ситуації в іншому регіоні – Нагорному Карабаху. Мінська група під егідою ОБСЄ, яка була основною для врегулювання конфлікту між Вірменією та Азербайджаном протягом більше ніж 20 років, очолюється представниками Росії, США та Франції. Останні роки все частіше лунає ідея щодо заміни Франції на ЄС з метою більш об'єктивної та неупередженої позиції, а також необхідності посилити європейський голос (на противагу російському та американському).

На думку Хазелзета, ЄС здебільшого робить вагомий внесок у трьох типах ситуацій, коли: 1) інші організації не готові; 2) коли існує спеціальний запит на втручання; 3) у конфліктах низької та середньої інтенсивності [12]. На нашу думку, комбінація першої та третьої умови поки були для ЄС найбільш важливими. У Грузії ЄС виявився єдиним можливим посередником, через те, що РФ заблокувала продовження мі-

сій ОБСЄ та ООН, водночас на той момент конфлікт вже був низької інтенсивності. Теж саме відбулось і в Косово, де ЄС замінив ООН. На противагу цьому, в Україні у 2015 р., коли розпочалась розмова щодо можливого більш активного залучення ЄС, зокрема, і його миротворчої місії, жодна з трьох умов не була яскраво представлена. ОБСЄ вже розгорнула власну місію, конфлікт був високої інтенсивності, і фактично залишалась лише одна умова – існуючий запит, але і він стосувався скоріш політичної та дипломатичної підтримки.

Миротворчість. Європейський Союз не має значного досвіду проведення миротворчих операцій. Навіть цей термін використовується Брюсселем доволі рідко. ЄС зазвичай зосереджувався на цивільних операціях, на процесі миро-будівництва, будівництва довіри (confidence-building measures), постконфліктній реконструкції та попередженні конфліктів.

Традиційно миротворча діяльність ЄС слідувала за місіями ООН, у рідкісних випадках, була мотивована пост-колоніальними зв'язками окремих країн-членів з країнами, на чий території розгортається конфлікт. Глобальна стратегія ЄС 2016 р. підтвердила тезу щодо пріоритету ООН, розглядаючи власні операції лише як допоміжні – «СПБО (Спільна політика безпеки та оборони) може допомогти та доповнити миротворчу діяльність ООН завдяки наведенню мостів, операціям зі стабілізації та іншим операціям» [9, с. 40].

Станом на 2019 р. ЄС має 6 військових та 11 цивільних місій у різних країнах світу [10]. Обидві місії, які сьогодні працюють в Україні, є цивільними – Місія ЄС з допомоги на українсько-молдовському кордоні (EUBAM, з 2005 р.) та Консультативна місія Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (EUAM Ukraine, з 2014 р.). За всю історію ЄС розгортав 29 операцій.

На відміну від поліцейських місій ООН, які вважаються у цій організації військовими місіями, поліцейські місії ЄС є цивільними. Останнім часом ООН провадить багатофункціональні місії / операції, не виокремлюючи поліцейські місії, відповідно в залежності від мандату всі вони вважаються операціями з підтримки миру. Натомість ЄС чітко відокремлює військові місії і поліцейські місії. Зазвичай у поліцейських місіях (наприклад, тих, що розгорнуті ЄС в Афганістані та на Палестинських територіях, а в минулому були у Демократичній Республіці Конго та Македонії) головними завданням є: реформа поліції та судових інстанцій, допомога у боротьбі із організованою злочинністю, реформа сектора безпеки, надання радників та тренування. По суті, більшість функцій поліцейських місій ЄС на сьогодні не відповідають функціям операцій з підтримки миру або миротворчим.

Що стосується військових місій ЄС, шість з яких тривають і досі, то не всі з них можуть вважатися безпосередньо миротворчими, хоча опосередковано вони можуть сприяти підтримці миру через перебудову:

1. EU NAVFOR Сомалі – військово-морська місія для боротьби з піратством (з 2008 р.). Мандат: захист суден Всесвітньої продовольчої організації, які доставляють допомогу для переміщених осіб, стримування актів піратства та збройного морської грабежу, захист судноплавства на періодичній основі, моніторинг рибальства біля берегів Сомалі.

2. EU NAVFOR MED (з 2016 р.) – виявлення, захоплення та визволення суден, що використовуються контрабандистами-мігрантами та торговцями людьми;

3. Військова тренувальна місія в Центральноафриканській Республіці (з 2016 р.). Мандат: У тісній координації та взаємодоповнюваності з Багатопрофільною комплексною місією ООН по стабілізації в Центральноафриканській Республіці (МІНУСКА), підтримувати уряд ЦАР у впровадженні реформи сектору безпеки, підтримувати розбудову модернізованої, ефективної, етнічно збалансованої та демократично підзвітної армії.

4. Тренувальна місія в Малі (з 2013 р.). Мандат: підтримка сил Малі з повного встановлення суверенітету та демократичного порядку на всій території країни, нейтралізація організованої злочинності та терористичної загрози, підтримка перебудови збройних сил Малі шляхом надання експертизи щодо керівництва, логістики, роботи з персоналом, міжнародного гуманітарного права та тренування бойових підрозділів.

5. Військова тренувальна місія в Сомалі (з 2010 р.). Мета: зміцнити федеральні установи Сомалі у сфері безпеки та оборони, продовжуючи застосовувати триступеневий підхід: навчання, наставництво та консультування.

6. Операція в Боснії та Герцеговині (з 2004 р.) є допоміжною до політичної участі ЄС у БіГ. Основними цілями є підтримка збройних сил БіГ щодо підготовки, підтримка їх у просуванні до стандартів НАТО, забезпечення стримування та постійного дотримання відповідальності відповідно до Дейтонської/Паризької угоди та сприяння безпечному середовищу в Боснії.

Крім того, необхідно зазначити, що військові місії ЄС переважно є короткотерміновими та допоміжними до діяльності інших організацій. Для їх розгортання достатньо рішення ЄС, і не обов'язковим є отримання резолюції ООН, але в той же час, ЄС розгортала свої операції там, де вже була або місія ООН, або місія іншої міжнародної організації. Так CONCORDIA/FYROM – місія в Македонії (березень-грудень 2003 р.)

була задіяна для спостереження за виконанням Охридської угоди, але ЄС використовував сили НАТО відповідно до угоди між двома організаціями. У Демократичній Республіці Конго (2006 р.) – місія ЄС допомагала ООН у забезпеченні безпеки під час виборів, а Місія в Дарфурі (2005-2007 рр.) – була допоміжною для Африканського Союзу (надання обладнання, планування та технічна допомога, військові спостерегачі, підготовка африканських військових, допомога поліцейським та їх підготовка, транспорт). Місія ЄС у Центральноафриканській республіці була найбільшою (3700 військових), працювала у 2008 р. відповідно до мандату ООН до розгортання місії останньої (основні завдання: захист цивільного населення, особливо тимчасово переміщених осіб, допомога у доставці гуманітарної допомоги та безпека гуманітарних працівників, допомога у захисті персоналу ООН, встановлення приміщень та обладнання для подальшої місії, супроводження персоналу ООН та асоційованого персоналу) [10].

Таким чином на сьогодні ще не можливо говорити про усталену практику миротворчої діяльності ЄС, принципи прийняття рішень щодо початку операцій з підтримки миру або базові умови щодо їх розгортання. Фактично, поки що ЄС скоріш діє *ad hoc*, ніж визнає миротворчість частиною свого зовнішньополітичного та безпекового інструментарію.

2. Основні проблеми та виклики

У 1990-х – на початку 2000-х рр. багато експертів піднімали питання, чи може економічна організація, якою тоді вважався ЄС, бути задіяною у процесі врегулювання конфліктів, чи цей вид діяльності повинен бути закріплений за регіональними безпековими ініціативами. Додатковим аргументом на користь обмеження власної діяльності був і факт членства більшості членів ЄС в НАТО. Більше того, до 2011 р. ще формально існував Західноєвропейський Союз (перестав існувати в результаті Лісабонського договору) [23], але його досвід та механізми миротворчої діяльності не вважалися ефективними. Країни-члени політично підтримували трансатлантичну інтервенцію у рамках свого членства в НАТО (Афганістан та Лівія), коаліцію доброї волі (Ірак, 2003 р.), або чекали регіональної та оонівської реакції (Ліван, 2006-2009 рр., Шрі-Ланка, 2009 р., Киргизстан, 2010 р., Сирія, 2012 р.). Таким чином, через те, що більшість з випадків присутності ЄС на місцях не була відповіддю на кризу, а лише допомагала нарощувати потенціал, то і термін «кризовий менеджмент» не відповідав реальності щодо діяльності ЄС [12]. Ті перші операції стали важливим інструментом європейських зовнішніх дій, але вони також продемонстрували обмеження того, що ЄС та його члени готові та спроможні зробити для більш безпечного світу [21].

Однією з основних проблем посередницької діяльності ЄС залишається вибір між інституціональним та державним посередництвом. Нормандський формат та посередницькі ініціативи щодо врегулювання російсько-українського конфлікту є яскравою демонстрацією цієї дилеми. Досі точаться дискусії чи був / є саме ЄС посередником, чи все ж таки таким є його окремі члени – Франція та Німеччина, які беруть участь у Нормандському форматі.

Під час Євромайдану (листопад 2013 – лютий 2014 р.), Європейський Союз виступав консолідованим актором, де спостерігалась єдність як між країнами-членами, так і між європейськими інституціями (Європейською комісією та Європарламентом). Така сама єдність спостерігалась і в процесі визначення перших санкцій проти РФ. Однак, сам факт санкцій знизив можливість ЄС виступати в якості посередника, оскільки фактично зменшував вагу фактору «нейтральності», який вважається умовою успішного посередництва. Хоча цей фактор все менше визнається як базовий, і все частіше заміняється принципом неупередженості, в першу чергу, неупередженості щодо фінальної модальності вирішення конфлікту, тим не менш, його відсутність відкриває можливість для маніпулювання з боку сторін конфліктів, аж до відмови від посередницьких зусиль.

Упередженість та нейтральність є проблемою залучення ЄС на відміну від ООН. Так, на думку деяких експертів, для ЄС, як організації, було б досить тяжко бути безпристрасним у більшості конфліктів. Колоніальне минуле деяких членів ЄС в таких країнах, як Зімбабве або Шрі-Ланка, робить важким їх сприйняття як безпристрасних на місцях.

Однією з головних проблем ЄС залишається і той факт, що у справах зовнішньої та безпекової політики, країни все ще не готові говорити одним голосом, особливо що стосується питань конфліктів та криз. Спроможність діяти як одне ціле у 2008 р. щодо російсько-грузинського конфлікту мало значний позитивний ефекти на імідж ЄС, але не стало стало поведінкою. Визнання власної відповідальності та можливостей щодо врегулювання конфліктів поступово закріплюється у свідомості представників європейських інституцій, але національні інтереси окремих країн-членів все ще виходять на перше місце.

Ця проблема тісно пов'язана і з питанням мотивації ЄС бути залученим до врегулювання конфліктів. Картсонакі та Вольфф у свої статті ставлять питання, що мотивує ЄС бути задіяним у врегулюванні конфліктів – людська безпека чи європейська безпека? [15]. З одного боку, нормативний підхід ЄС та базова ідея їх єдності – відсутність війни в Європі – представляють пацифістську тактику вирішення конфліктів

в інших державах, оскільки їх наявність шкодить демократії, людській безпеці та розвитку. З іншого, мотивацією може бути захист власної безпеки, попередження ефекту «розповзання» конфлікту, захист національних інтересів, та мінімізація транскордонних загроз. Як зазначають автори статті, мотивація ЄС може відрізнятись в залежності від близькості конфлікту до кордонів ЄС. ЄС застосовує підхід з точки зору людської безпеки, хоча переважно і в інструментальний засіб, особливо в тих регіонах, де він має найбільший власний безпековий інтерес [15].

Ще однією проблемою посередництва ЄС часто називають питання можливого впливу на сторони конфлікту, тобто фактичні очікування, що ЄС буде виступати в якості «формулятора» або маніпулятора, а не тільки «фасилітатора» мирних домовленостей. Важелі впливу (leverage) є одним з найскладніших елементів для дослідження теорії посередництва, адже є відносним поняттям, яке на піддається кількісному або матеріальному аналізу. Традиційно дослідники сходяться на думці, що важелі – це спроможність посередника чинити тиск на одну або обидві сторони конфлікту, щоб вони прийняли запропонований варіант врегулювання. Втім залишається нез'ясованим, які ресурси є основними при здійсненні такого тиску. С. Тувал та В. Зартман говорять про політику «батога та пряника» [25, с. 13], у свою чергу, Т. Принсен розрізняє матеріальні аспекти (можливість надати або відізвати економічну допомогу) та нематеріальні аспекти (можливість використання морального та психологічного тиску) [19, с. 167]. Питання можливої більш тісної інтеграції з ЄС або майбутнього вступу до організації були ефективним важелем під час посередництва балканських конфліктів. Але вже не мали такого ефекту в Україні або Молдові, оскільки сепаратистські регіони, на відміну від Косово, навпаки бажали неприєднання до ЄС.

Якщо для С. Тувала, В. Зартмана та Дж. Берковіча «важелі впливу» є основними для подальшого успіху посередницьких зусиль, то для іншої групи дослідників, серед яких К. Ярроу [24] та Р. Слім [20], саме недостатність політичної сили посередника стає фактором, який впливає на успішність посередництва. На їх думку, завдяки цій «слабкості» та неможливості накласти санкції підвищується рівень довіри та щирості посередника.

Крім того, необхідно взяти до уваги, що ті важелі, які посередник обіцяє застосувати, можуть бути як реальними, так і імовірними, або обіцянкою без реальної можливості чи бажання її виконувати. Наприклад, загроза застосувати економічні санкції може бути лише «блефом», щоб примусити сторони конфлікту сісти за стіл переговорів. Або наслідки таких санкцій не будуть мати реальної загрози економіці ворогуючих

сторін через те, що інші актори міжнародних відносин їх не підтримують. Прикладом неефективного використання важелів є загроза призупинення переговорів щодо нового базового договору між ЄС та Російською Федерацією у серпні 2008 р., які були поновлені вже на початку листопада 2008 р. без повного виконання останньою положень Угоди про припинення вогню. Такий саме ефект має і повернення делегації РФ до Парламентської Асамблеї Ради Європи без виконання жодної з умов цієї організації. Той факт, що це відбулося за ініціативи саме членів ЄС – Франції та Німеччини – додає складності їх позиції переговорників у Нормандському форматі.

Відсутність значного досвіду миротворчих операцій, як власних, так і під егідою ООН, також заважає країнам-членам ЄС більш рішуче приймати рішення щодо власної участі у миротворчих операціях. Більше того, розпорошеність сил між операціями та місіями під егідою ООН, НАТО, ОБСЄ, багатонаціональними силами, не дають можливості сформулювати чітку власну стратегію започаткування операцій з підтримки миру в різних регіонах світу.

Крім того, можливо поставити питання, чи є промоутер миру синонімом посередника. Міри з побудови довіри, підтримка ініціатив на місцях, роззброєння, демократизація, примирення, пост-конфліктна реконструкція є ефективними елементами просування миру, однак не завжди їх метою є вирішення конфлікту. Посередництво вимагає більшого політичного залучення у процес врегулювання та переговорів між сторонами конфлікту, до чого ЄС здебільш неготовий.

3. Сценарій розвитку

Що стосується можливих сценаріїв розвитку миротворчої діяльності та посередництва ЄС, то вони будуть залежати від двох базових умов – внутрішньої дискусії в ЄС щодо зовнішньополітичних пріоритетів організації та можливої активізації діяльності в безпековій сфері, та від зовнішніх обставин, а саме загострення ситуації в регіонах стратегічно важливих для ЄС.

Зовнішні обставини

Активізація миротворчої та посередницької діяльності ЄС буде залежати від зовнішньої безпекової ситуації, зокрема в регіонах інтересів ЄС та окремих країн-членів. У процесі пошуку своєї нової глобальної ролі та змін у відносинах зі Сполученими Штатами, ЄС доведеться більш оперативно реагувати на зовнішні виклики та робити оцінку щодо їх безпосереднього впливу на європейську безпеку. Крім того, цей пошук глобальної ролі постійно буде ставити перед Брюсселем та окремими

європейським столицями питання щодо вибору, який конфлікт в інших регіонах світу є таким, що заслуговує європейської уваги та втручання.

1. Загострення ситуації на Балканах. У разі загострення ситуації, що може відбутися у Косово, Боснії та Герцеговині, та Північній Македонії, імовірно є більш активна політична, дипломатична та миротворча участь Європейського Союзу у врегулюванні та менеджменті балканських конфліктів. Беручи до уваги, що ЄС був одним з основних безпечових гравців у регіоні, який з перших днів був задіяний у процес врегулювання конфліктів, а також має важелі впливу на сторони, варіант перекладання відповідальності за врегулювання можливих конфліктів на ООН чи ОБСЄ є малоімовірним. Більше того, саме в цьому регіоні у ЄС є найбільші важелі впливу та інтерес окремих країн-членів. Присутність у Косово та Боснії та Герцеговині у статусі учасника мирної відбудови ставить ЄС у положення гравця, який перший повинен буде реагувати на ситуацію у разі її загострення.

2. Зміна ситуації у регіонах так званих заморожених конфліктів у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та Нагорному Карабаху. Незважаючи на середній рівень задіяності у врегулюванні цих конфліктів, тим не менш ЄС продовжує тримати руку на пульсі мирного процесу. З одного боку, можна очікувати політику залучення та розбудови як запоруку мирної інтеграції, якій віддає перевагу Брюссель, і на якій буде зосереджений до останнього. Водночас, у разі погіршення ситуації, можна очікувати, що саме ЄС виступить посередником, оскільки вважається в регіоні ледь не єдиним «чесним брокером» після років невдалих посередницьких зусиль різних міжнародних організацій. Разом з тим, стримуючими факторами можна вважати небажання конкурувати з Російською Федерацією за цей регіон, відсутність важелів впливу європейської інтеграції на сепаратистські регіони (на відміну від Балкан), несприйняття ЄС в цьому регіоні як безпекового гравця. Максимально, за сьогоденних умов, можна очікувати пропозиції політичного посередництва або створення альтернативних переговорних майданчиків, а не миротворчої діяльності (наприклад, заміни поточної миротворчої місії в ПМР на поліцейську місію ЄС).

3. Що стосується України, то на сьогодні вважається малоімовірним сценарій більш активного залучення ЄС саме як організації. Поточна ситуація залучення двох найбільш впливових членів є такою, що влаштовує більшість з інших держав-членів, а також залишає простір для маневрів Європейській комісії. Така дуальність дозволяє ЄС, з одного боку, накладати санкції на РФ, а з іншого, вважатися неупередженим посередником у рамках Нормандського формату.

4. Загострення ситуації в *Африці*, та зменшення ефективності миротворчої діяльності ООН може призвести до більш активного політичного залучення ЄС, як у співробітництві з ЕКОВАС, так і самостійно. Велика конкуренція на африканському континенті, яка розгортається між різними країнами в останні роки, може призвести до більш активного безпекового залучення, оскільки гарантування інвестицій, торгівлі та великих економічних проєктів може бути лише за наявності безпеки. Транзит влади в окремих країнах континенту може викликати нові конфлікти та загострення старих. За таких умов, залучення ЄС як організації, а не її окремих членів буде вважатися більш прийнятним та ефективним. Посилення гуманітарної кризи та збільшення потоку біженців також може спонукати країни-члени ЄС до більш активного залучення на африканському континенті з метою попередження та вирішення збройних конфліктів. У такому випадку віддаленість конфліктів не буде основним фактором, оскільки розвиток цих конфліктів може мати безпосередній вплив на європейську безпеку.

Внутрішня дискусія

Із затвердженням Глобальної стратегії ЄС, яка передбачає більше залучення ЄС у мирні процеси, її автори зазначають, що «наша політика у сфері миру повинна гарантувати гладкий перехід від короткострокового управління кризами до довготермінового миробудівництва, щоб уникнути провалів у вирішенні конфліктів» [9]. Хоча така стратегія заслуговує уваги, але необхідно відмітити, що посередництво та миротворчість здебільш спрямовані саме на короткостроковий кризовий менеджмент (навіть якщо миротворча місія розташована на довготривалій основі). Посередництво ж дуже рідко має на меті довгострокову стратегію миробудівництва, оскільки вважається, що це повинно стати метою самих сторін конфлікту.

Фактично, у результаті внутрішньої дискусії всередині ЄС, можуть сформуватися наступні сценарії розвитку подій:

1. *Збереження статус-кво*, який передбачає більш реактивну позицію Європейського Союзу щодо врегулювання конфліктів. Такий сценарій передбачає продовження концентрування на методах миробудівництва та побудови довіри. Збереження перспективи поглиблення співпраці з ЄС та можливої євроінтеграції серед основних важелів впливу зі сторонами конфлікту залишається основною стратегією. Цей сценарій також буде передбачати зосередження передусім на своїх безпосередніх кордонах, або глобальних викликах, як то пов'язаних із ядерним стримуванням. За такого розвитку подій навряд можна буде очікувати залучення до врегулювання нових конфліктів, а скоріше підтримання власного ста-

тусу та напрацювань у регіонах, де вже існує багаторічна присутність, в першу чергу, Балкани.

2. Розширення миротворчої діяльності ЄС, збільшення місій та військових операцій, зокрема, за рахунок конфліктів в Африці. Цей сценарій імовірний у разі кращого опрацювання миротворчої діяльності у рамках нової Європейської комісії, а також посилення безпекового співробітництва країн-членів, яке розпочалось в останні роки. Розвиток співробітництва у рамках PESCO також може сприяти цьому сценарію. За таких умов, рушійними силами можуть виступити окремі країни-члени, як то Франція, які мають давні контакти в регіоні і відповідно традиційно відчують там відповідальність. Єдиною проблемою за таких умов залишиться необхідність підтвердження власної неупередженості та незаангажованості, та координація зусиль з ООН.

3. Відмова від активної миротворчої та посередницької діяльності. У разі значного розвитку внутрішньополітичних та економічних криз в ЄС, а також посилення правих партій євроскептиків, імовірний варіант зосередження суто на політичному діалозі та співробітництві на двосторонній основі з країнами світу, без намагання втручатися у вирішення криз та конфліктів є вкрай ймовірним. За умови розвитку політичної кризи в середині ЄС, його авторитет у якості посередника буде падати, так само як і знижуватися ефективність основних важелів. Не в останню чергу, такий розвиток подій може бути спричинений виходом Великої Британії з ЄС, коли країни-члени зосередять більшість своєї уваги на внутрішніх перетвореннях та реформах. Цей сценарій також може бути обумовлений активізацією риторики окремих країн-членів, що безпековий вимір повинен залишатися прерогативою НАТО та ООН.

Через наявність як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які можуть впливати на ймовірні сценарії розвитку посередницької та миротворчої діяльності ЄС, а також велику кількість їх комбінацій, на сьогодні не є можливим чітко визначити найбільш імовірний сценарій розвитку подій. На наш погляд, найближчі роки скоріш збережеться статус-кво, доки Європейський Союз не закінчить інші внутрішні перетворення та реформи, що дозволить більш чітко окреслити власне місце у глобальній безпековій системі. Переосмислення власної миротворчої діяльності та опрацювання помилок попередньої посередницької діяльності необхідні для формулювання нових підходів та оцінки сил у разі вибору сценарію більш активного залучення у процеси управління конфліктами в інших країнах світу.

Література

1. Bardakçı M. EU Engagement in Conflict Resolution in Georgia: Towards A More Proactive Role. *Caucasian Review of International Affairs*. 2010. Vol. 4 (3), Summer. P. 214-236. http://cria-online.org/12_2.html
2. Council of the European Union. Concept on Strengthening EU Mediation and Dialogue Capacities. 2009. November 10. http://eeas.europa.eu/cfsp/conflict_prevention/docs/concept_strengthening_eu_med_en.pdf
3. Conflict Resolution in the South Caucasus: The EU's Role. International Crisis Group, Europe Report. 2006. N°173, 20 March.
4. European Commission. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Black Sea Synergy - A New Regional Cooperation Initiative. April 11, 2007. http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com07_160_en.pdf
5. EUR-LEX. Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. 2007. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>
6. EUR-LEX. Common Security and Defence Policy. 2010. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:ai0026>
7. Engberg K. Ten years of EU military operations. European Union Institute for Security Studies, Brief No. 41, European Union Institute for Security Studies. 2013.
8. European Council. European Security Strategy «A Secure Europe in a Better World». December 12, 2003. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsupload/78367.pdf>
9. European Union. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. June, 2016. <http://europa.eu/globalstrategy/en>
10. European Union. Military and civilian missions and operations. 05 March 2019. https://eeas.europa.eu/topics/military-and-civilian-missions-and-operations/430/military-and-civilian-missions-and-operations_en
11. Frichova Grono M. Georgia's Conflicts: What Role for the EU as Mediator?, IFP Mediation Cluster, International Alert. March, 2010. 20 p.
12. Hazelzet H. The added value of CSDP operations. European Union Institute for Security Studies Brief No. 31. 2013.
13. Herrberg A. Perceptions of International Peace Mediation in the EU. The Crisis Management Initiative. IFP Mediation Cluster. 2008. 27 p.
14. Gross E. Peacebuilding in 3D: EU and US approaches. Chaillot Papers, No. 130. EU Institute for Security Studies. 2013.
15. Kartsonaki A. & Wolff S. The EU's Responses to Conflicts in its Wider Neighbourhood: Human or European Security? *Global Society*. 2015. Vol. 29, No 2. P.199-226.
16. Kleiboer M. Time to Talk?: Multiple Perspectives on Timing of International Mediation. *Cooperation and Conflict*. 1995. Vol. 30. P. 307–348.
17. Merlingen M. and Ostrauskaite R. EU Peacebuilding in Georgia: Limits and Achievements. Centre for the Law of EU External Relations. CLEER Working Papers. 2009. No. 6. 28 p.
18. Popescu N. The EU's Conflict Prevention Failure in Georgia. *CACI Analyst*, 2009.
19. Princen T. Mediation by Transnational Organization: The case of the Vatican. In *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management*, ed. J. Bercovitch, J. Rubin. New York: St. Martin's, 1992. P. 149–175.
20. Slim R. Small-state Mediation in International Relations: The Algerian Mediation in the Iranian Hostage Crisis. In *Mediation in International Relations: Multiple approaches to conflict management*, ed. J. Bercovitch, J. Rubin. New York: St. Martin's, 1992. P. 206–231.

21. Tardy T. CSDP in Action – What Contribution to International Security? European Union Institute for Security Studies. Chaillot Papers. May, 2015.
22. The 8 September 2008 agreement, detailing the implementation of the 12 August 2008 six-point plan. Embassy of France. 2008. http://ambafrance-us.org/IMG/pdf/mise_en_oeuvre_plan_12_aout_2008.pdf
23. Western European Union. Decisions Council Decision 2011/297/CFSP of 23 May 2011 amending Joint Action 2001/555/CFSP on the establishment of a European Union Satellite Centre. Western European Union official website. 2011. <http://www.weu.int/>
24. Yarrow C. Quaker Experiences in International Conciliation. New Heaven: Yale University Press, 1978. 335 p.
25. Zartman W., Touval S. International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics. Journal of Social Issues. 1985. No. 41. P. 8–15.
26. Новое время. Нереалистично, но желательно. Кучма прокомментировал расширение «нормандского формата». 4 вересня 2015. <http://nv.ua/ukraine/events/nerealistichno-no-zhelatelno-kuchma-prokomentiroval-rasshirenie-normandskogo-formata-67188.html>
27. Новое время. Новоизбранный президент Польши сделал заявление по украинскому кризису. 5 серпня 2015. <http://nv.ua/world/geopolitics/novoizbrannyj-prezident-polshi-sdelal-zajavlenie-po-ukrainskomu-krizisu-62686.html>

ВИСНОВКИ

Унікальність ЄС як глобального актора полягає в тому, що він віддає перевагу невоєнним ресурсам, які, згідно з офіційною думкою, спроможні повністю забезпечити його інтереси. Ці ресурси ґрунтуються на різних формах «м'якої» сили (економічна, громадська, етична влада та сила тяжіння). Джозеф Най вважав атрибутом «м'якої» сили привабливість її власника. Виходячи із зазначених вище положень, у монографії було здійснено спробу дати відповіді на найважливіші запитання у контексті перспектив розвитку зовнішньої політики ЄС: Чи намагався ЄС проектувати свою привабливість за кордоном? Чи збільшився/зменшився у зв'язку з цим вплив ЄС?

Сучасний (транссуверенний) націоналізм в Європі розглядає ЄС не як союз держав, а як союз націй, Європу регіонів з безліччю центрів влади та множинною лояльністю. Таке розуміння найкраще вписується в модель Нео-середньовічної Європи, згідно з якою управління та повноваження в ЄС розподіляються між регіонами, а не закріплюються в центрі. Таким чином, «регіональність» розглядається як основний принцип європейського політичного простору. Таке бачення «регіональності» передбачає, що регіони можуть виходити за межі ЄС, завдяки чому можлива тісна співпраця країн-членів та країн, що не є членами. Отже, ця модель є найпривабливішою для середовища, що оточує ЄС. Поняття «нормативної потужності Європи», до якої ЄС відверто прагне, є за своєю суттю практикою дискурсивної репрезентації, яка містить у собі «побудова себе через інших», таким чином ЄС як сила добра на міжнародній арені може зміцнитися тільки через такі програми як, наприклад, Східне Партнерство. З огляду на інтереси ЄС, для нього важливим є створення систем «вдалого керування» у зовнішньому оточенні – гласності й підзвітності державних інститутів, якісної правової та судової систем. Отже, для ЄС певний ступінь вестернізації СНД, й Росії зокрема, варто розглядати як необхідний. Слід також звернути увагу, що сучасна латиноамериканська модель об'єднання заснована на досвіді ЄС. Таким чином, відповідь на запитання: чи намагався ЄС проектувати свою привабливість за кордоном - однозначно позитивна.

З моменту закінчення «холодної війни», Європейський Союз став основним структурованим полюсом міждержавних відносин на європейському континенті. Привабливість цього полюса була дуже сильною, що продемонструвало бажання країн Північної, Центральної, Східної та Південно-Східної Європи вступити до нього. ЄС запровадив помірний інтеграційний механізм для зміцнення економічного та політичного

співробітництва, а отже, і європейської безпеки загалом. Попри намагання з боку конкурентів послабити значення ЄС, саме ЄС залишає за собою право формування сучасної конфігурації архітекtonіки «Великої Європи». ЄС як міжнародний актор намагається бути активним гравцем на пан-європейському, регіональному та субрегіональному рівнях. Поза межами Європи ЄС став першим торговельним партнером, який у 2019 р. уклав договір ЗВТ з МЕРКОСУР. Угода між двома регіонами зможе консолідувати стратегічне, політичне й економічне партнерство, створивши значні можливості для економічної вигоди обох союзів. Основний інтерес ЄС полягає в тому, щоб мати стабільних й економічно заможних сусідів на своїх кордонах, з якими він підтримував би неконфліктні відносини. Вигода від економічного процвітання сусідів очевидна: їх багатство буде створювати ринки, допоможе уникнути утворення джерел зубожіння, небажаної міграції до ЄС, а також поширення злочинності й корупції. Наприклад, приєднання до ЄС Хорватії стало взірцем вірності демократичним ідеалам і запорукою ефективності політики розширення. Нова стратегія щодо Західних Балкан, яка має на меті визначити основні кроки підготовки до наступного етапу розширення, зберігаючи вплив на Балканах, є засобом забезпечення оборонної політики ЄС. За Т. Снайдером, будь-яка європейська країна, що обере зараз шлях до «національної держави» поза ЄС, приречена бути втягнутою до російської сфери впливу. Він називає національні держави за своєю природою слабкими, нездатними вижити без тих ринків та зв'язків, які дають колонії або інтеграція. ЄС – це спосіб жити в Європі, не маючи колоній. Події останніх років дозволяють зробити висновок, що в майбутньому держави ЄС змінять обсяги енергоспоживання і його джерела, щоб зменшити залежність від Росії; можуть використовувати санкції та бойкот як знаряддя впливу на політику РФ. Уже розпочато роботу над усуненням вразливості фінансового сектору. Створення центрального європейського органу проти «відмивання» грошей та повна імплементація чинного загальноєвропейського законодавства у протидії цьому дозволить забезпечити більш ефективний нагляд та правоохоронну діяльність європейського фінансового сектору. Новий механізм скринінгу іноземних інвестицій у всьому ЄС – це перший крок у подоланні вразливості Союзу, але його можливо посилити, додавши примусове виконання приписів Європейської комісії щодо збору інформації. Держави-члени у майбутньому приймуть механізми скринінгу, які відповідають вимогам ЄС та розширюють обсяг інформації про іноземні інвестиції. ЄС також буде продовжувати працювати над ефективністю своєї СЗБП і СПБО, тому що вони відіграють роль у забезпеченні стабільності, безпеки й

процвітання на всьому європейському континенті. ЄС перегляне свою застарілу стратегію європейської безпеки (ESS), подолавши розбіжності між основними державами-членами ЄС у сфері оборони й стратегії. ЄС і НАТО усвідомлюють важливість роботи над координацією зусиль з аналізу й відповідей на нові погрози, зокрема гібридні. Цілком реальним є завдання домогтися більшої прозорості інформації в технологічних секторах і соціальних медіа, щоб зміцнити опір зовнішнім ворожим вторгненням. Кодекс Європейської практики щодо дезінформації – це амбітний початковий захід, який можна буде вдосконалювати шляхом заохочення до обміну інформацією та забезпечення змістовних звітів щодо прогресу в цьому питанні. ЄС вдало працює з місцевими та незалежними ЗМІ, щоб вони могли протистояти російським джерелам. Отже, за останні 10 років засади зовнішньої політики ЄС було укріплено виключно завдяки знаряддям «м'якої» сили, що дає привід відповісти «так» на запитання: чи збільшився у зв'язку з цим вплив ЄС.

Наразі зростає скептицизм щодо майбутнього членства Туреччини, України, Молдови та інших зацікавлених держав, а ЄС очевидно потребує нової парадигми. Уповільнення у створенні стійкого, інтегрованого навколо демократичних правил гри комплексу здебільшого пов'язане з небажанням окремих європейських гравців дотримуватися правил. ЄС повинен подолати внутрішні протиріччя, а тільки потім можна поліпшити здійснення політики щодо окремих регіонів. Інституціональна реструктуризація у межах ЄС повинна завершитися, визначивши однозначний спосіб прийняття рішень. Уплив ЄС на країни, що бажають вступити до його лав, прямо залежить від можливості організації надати їм перспективу членства. Під час реалізації плану розширення Європи ЄС проникає ще далі в пострадянський регіон, який Росія вважає сферою своїх привілейованих інтересів. Це головна проблема відносин у форматі ЄС – країни СхП – Росія.

Окрім Росії, відносини ЄС з його головним союзником – США – зазнали негативної динаміки, зокрема й через різницю їх ціннісних систем. З одного боку, економічний потенціал ЄС зріс настільки, що це суперечить військово-політичній залежності західноєвропейських країн від США. З іншого боку, європейські держави поки що не здатні замінити американські ресурси у військових операціях високої інтенсивності. Просування у вирішенні проблеми зміни клімату, одного з основних пріоритетів ЄС, було заблоковано рішенням Д. Трампа вийти з Паризької угоди. Розбіжності США з ЄС у поглядах на проблеми безпеки, такі як іранська ядерна програма, близькосхідний мирний процес та Сирія, спонукатимуть ЄС до більш незалежної політики. Якщо участь США в окремих важливих

для ЄС регіонах надалі буде слабшати, Європа буде змушена співпрацювати з іншими впливовими акторами, такими як Росія та Китай, для просування своїх інтересів. І, якщо раніше безпека Європи була гарантована США, то нині це не так. Отже, ЄС змушений збільшувати витрати на військові цілі, обговорювати європейську армію в координації з НАТО, мислити стратегічно стосовно політики з Росією та Китаєм, які знають, що гарантій безпеки не існує, а Європа не готова до сучасних локальних конфліктів. Отже, віддалення ЄС від США зменшує його зовнішньополітичні можливості сьогодні й надалі.

Сила ЄС у питанні конфліктів була в його множинних ролях, мандатах та залученні на різних рівнях, однак ЄС не завжди міг використати це. Початок серпневої російсько-грузинської війни 2008 р. продемонстрував, що стандартні механізми ЄС щодо запобігання конфліктам не є ефективними. Незважаючи на значні кошти, які було витрачено для зменшення наслідків конфліктів, фінансова допомога не замінює політичну та безпекову. Ще краще це показали події на Близькому Сході після 2011 р. З огляду на географічну наближеність, Європа дуже вразлива перед загрозами, які походять звідти: нелегальною міграцією, ісламістським екстремізмом, поширенням зброї масового ураження. Жодні європейські ініціативи не призвели до істотних соціально-економічних або демократичних перетворень у країнах регіону, що яскраво засвідчила «Арабська весна». Ситуація в інших країнах регіону демонструє протилежні тенденції – посилення авторитаризму та щораз більшу нестабільність. У зв'язку з цим, разом із використанням своїх традиційних інструментів впливу (гуманітарна допомога, підтримка реформ, фінансування неурядових організацій та вільних ЗМІ) ЄС слід інтенсифікувати свою військово-політичну роль. Це, насамперед, стосується оборонних можливостей, щоб протистояти тим проблемам безпеки, для врегулювання яких не достатньо однієї «м'якої» сили.

Таким чином, сучасна динаміка міжнародних відносин потребує фундаментального переосмислення зовнішньої політики ЄС, якщо він прагне зберегти роль впливового міжнародного актора. Реалізація навіть скромних амбіцій потребує рішучості та єдності європейських держав, якої наразі не спостерігається. Якщо ЄС не зможе виробити ефективну та добре скоординовану політику, то може перетворитися на другорядного учасника, постачальника гуманітарної та технічної допомоги. Незважаючи на наявність СЗБП, а також інтенсивну роботу Верховних представників ЄС із закордонних справ та співробітників Європейської служби зовнішніх зв'язків, зовнішня політика ЄС переважно розробляється на рівні голів держав та урядів, і здебільшого в кризовому режимі.

Зовнішньополітичний механізм ЄС функціонує, але його робота в основному складається із заяв, демаршів, координації на рівні високопосадовців та послів, тоді як реальні кроки роблять окремі держави. Країни досі не можуть дійти згоди й діяти одностайно, особливо в питаннях конфліктів. Здатність діяти як одне ціле у 2008 р. під час російсько-грузинського конфлікту позитивно вплинула на імідж ЄС, але це не стало закономірністю поведінки. Визнання власної відповідальності та власних можливостей поступово закріплюється у свідомості представників європейських інституцій, але національні інтереси окремих країн-членів досі панують. Найближчим часом найімовірніше збережеться статус-кво, допоки ЄС не завершить внутрішні перетворення та реформи, що дозволить йому чіткіше окреслити свою позицію в системі міжнародних відносин.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

БРУСИЛОВСЬКА Ольга Іллівна, професор (2012), доктор політичних наук (2008). Працює в ОНУ імені І. І. Мечникова з 1991 р. Зав. кафедри міжнародних відносин з 2015 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа. 1989-2004». Є автором більше 80 наукових праць, у тому числі монографії «Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни» (2008); перероблене та доповнене перевидання «Systemic Transformation of the Region Eastern Europe (1989-2004)» (2016). Науковий редактор наукового журналу «Міжнародні та політичні дослідження» (ОНУ, Одеса, Україна), член редакційної колегії наукового журналу «Політичне життя» (Вінниця, Україна), наукового журналу «Трансформації» (Варшава, Польща), електронного наукового журналу «Риторика та комунікації» (Софія, Болгарія), член рецензійної колегії наукового журналу «Стратегічний огляд» (Познань, Польща).

Електронна адреса: brusylovska@onu.edu.ua

БАКАРЧУК Катерина Василівна, кандидат політичних наук (2010). Працює в ОНУ імені І. І. Мечникова з 2007 р.; заступник декана відділення міжнародних відносин, Факультету міжнародних відносин, політології та соціології з 2018 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси в Одеській національній юридичній академії на тему «Місцеве самоврядування як форма народовладдя: особливості інституційної моделі в Україні». Є автором понад 35 наукових праць, а також аналітичних оглядів з політичної та економічної ситуації в країнах Латинської Америки Незалежного аналітичного центру геополітичних досліджень Борисфен Інтел.

Електронна адреса: katiavak30@gmail.com

ВОЛКОВА Яна Олександрівна, кандидат наук (політичні науки, 2018) Працює на кафедрі міжнародних відносин з 2018 р. Отримавши ступінь магістра з міжнародних відносин, вона займалася дослідженням політики залучення турецької діаспори. В даний час її дослідження зосереджуються на вивченні діаспор та ідентичності, міграції, націоналізму та транс-націоналізму, зокрема у Чорноморському регіоні. Це відображено у численних публікаціях в українських та міжнародних журналах. Вона також є учасницею проекту «Горизонт-2020» під назвою «Обмін знаннями та академічними культурами в гуманітарних науках. Європа та Чорноморський регіон», в рамках якого вона проводить дослідження міграційних потоків у регіоні та їх ролі в процесі обміну знаннями та у політичному розвитку регіону.

Електронна пошта: volkova.yana@onu.edu.ua

ГЛЕБОВ Сергій Володимирович, доцент (2008), кандидат політичних наук (2002). Працює на кафедрі міжнародних відносин з 1999 р.; провідний науковий співробітник Центру міжнародних досліджень ОНУ. Є політичним оглядачем, автором та ведучим суспільно-політичних програм медіа-групи «ГЛАС». Захистив дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ОНУ на тему «Становлення системи безпеки і співробітництва в Чорноморському регіоні та роль України у цьому процесі (1990-і роки)». Є автором понад 60 наукових праць.

Електронна адреса: sergglebov@gmail.com

ДУБОВИК Володимир Алімович, доцент (2000), кандидат політичних наук (1996). Працює в ОНУ з 1992 р. Директор Центру міжнародних досліджень ОНУ (1999). Захистив дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ОНУ на тему «Політика США щодо України (1991-1994): аналіз концепцій американської політології». Є автором більше 50 наукових праць.

Електронна адреса: volodymyrdubovyk@gmail.com

ЗАДОРЖНЯ Аліна Григорівна, кандидат політичних наук (2012 р.). Працює в ОНУ імені І. І. Мечникова з 2013 р. на посаді помічника ректора. Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня к. політ. н. зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича на тему: «Місце України в системі регіональних відносин країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи». Автор понад 20 наукових робіт та чисельних публікацій у ЗМІ. Член Національної спілки журналістів України.

Електронна адреса: alizador@onu.edu.ua

ЗАХАРЧЕНКО Алла Миколаївна, доцент (2008), кандидат політичних наук (2006). Працює на кафедрі міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова з 1999 р. З 2003 по 2015 рр. працювала провідним науковим співробітником Одеського філіалу Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» в Інституті світової економіки і міжнародних відносин НАН України (Київ) на тему «Концептуальне забезпечення політики США щодо врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту (1991-2001 рр.)». Є автором понад 50 наукових публікацій з проблем безпеки Близького та Середнього Сходу.

Електронна адреса: allazakharchenko@gmail.com

КОВАЛЬ Ігор Миколайович, професор (2001), доктор політичних наук (2000). Заслужений діяч науки і техніки України. Працює в ОНУ з 1978 р. Зав. кафедри міжнародних відносин ОНУ (1999-2015); директор Інституту соціальних наук (1996-2010); з 2010 р. – ректор ОНУ. Захистив дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Концептуальне оформлення східноєвропейської політики США на початку процесу глобальних трансформвань». Є автором більше 80 наукових праць, у тому числі монографії «Последняя битва «холодной войны»: восточноевропейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80-ые – нач. 90-х гг.)».

Електронна адреса: rector@onu.edu.ua

РОМАНОВА Ольга Володимирівна, доцент (2009), кандидат політичних наук (2008). Працює на кафедрі міжнародних відносин ОНУ з 2004 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ОНЮОА на тему «Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини та Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС». Є автором більше 30 наукових праць.

Електронна адреса: olga.romanova@onu.edu.ua

СІНОВЕЦЬ Поліна Андріївна, доцент (2008), кандидат політичних наук (2004). Працює на кафедрі міжнародних відносин ОНУ з 2000 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Ядерне стримування в політиці Росії та США в постбіполярний період». З 2015 р. очолює Одеський центр с питань нерозповсюдження при ОНУ імені І. І. Мечникова. Є автором більше 70 наукових праць.

Електронна адреса: polina.sinovets@gmail.com

ШЕЛЕСТ Ганна Володимирівна, кандидат політичних наук (2012). Членкиня правління Ради зовнішньої політики «Українська призма». Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Інститут посередництва в процесі мирного врегулювання воєнних конфліктів». З 2004 по 2015 р. працювала провідним науковим співробітником Одеського філіалу Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. У 2014 р. була запрошеною дослідницею у Військовому коледжі НАТО в Римі. Головна редакторка англomовного аналітичного журналу «Ukraine Analytica». Головна редакторка щорічника «Оцінки зовнішньої політики України». Авторка більш ніж 50 наукових праць та чисельних аналітичних матеріалів для органів дер-

жавної влади в Україні та закордоном з тематики безпеки, врегулювання конфліктів, гібридних загроз та Чорноморського співробітництва.

Електронна адреса: shelest@prismua.org

Наукове видання

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ПОЛІТИКИ ЄС:
ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ**

Монографія

В авторській редакції

Комп'ютерна верстка – С. О. Остапенко

Підп. до друку 05.12.2019. Формат 70x100/16.

Ум.-друк. арк. 16,25. Тираж 300 пр.

Зам. № 2037.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12

Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.